

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1986

235

U-91

1902

4-5 W 31

2010

206.2

Ս-96

ՄՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ

ԿԱՄ

ԴԷՄՔԵՐ

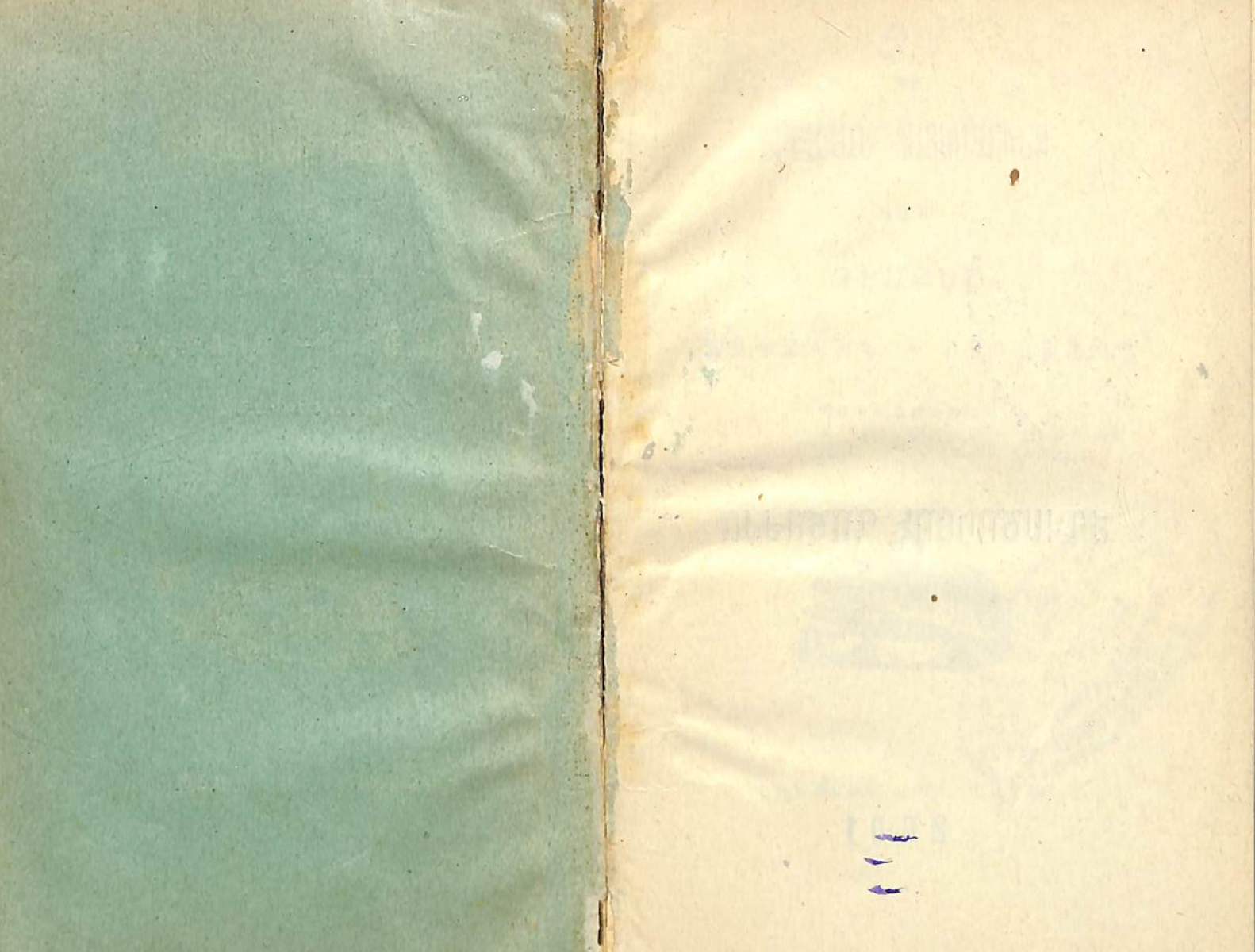
ԱԶԳԱՅԻՆ — ՄՐԲԱԶԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ս . ՂԱԶԱՐ

1902

235
U-91

214

ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ

Կ Ա Մ

Դ Է Մ Ք Ե Ր

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն — Ս Ր Բ Ա Ջ Ա Ն

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ք Ղ Վ Ս Շ ՈՒ Կ Ե ՈՒ Դ Ո Շ Ո Ւ Ժ Յ Ո

21425

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ — Ս . Դ Ա Ջ Ա Ր

1902

2001

11453

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Եկեղեցոյ տարրերոշ և ևսահատակներոշ պատմութիւնը՝ դիւցազներգութիւն մ'ի, վսեմ, աստուածային, որոշն քանի մը որոշազներև են՝ որ կը ներկայացներև մեր ընթերցողներոշն: Հոն, իբր տեսարանի վրայ, պիտի նշմարներև շարք մը սրբազան դիւցազներոշ՝ որ կոշ գան կարգով իրենց դերը կատարելոշ, որոնց՝ ազգի մը դարաշոր աշակութիւնը՝ սուրբ և երանելի մակդիրները յատկացոշցեր, և անոնց յիշատակը եկեղեցոյ սրբավայրիև մեջ իսկ մտոշցեր է, անանց բարձրացներոշ սակայն միևլև խոբաններոշն վրայ: Բայց անոնք՝ ոշնիև իրենց սեղանները մեր սրտերոշն մեջ. մեր սերը և յարգանքը՝ անոնց պաշտամոշնքը կը կազմեն, և մեր իղձերը՝ խոշնկի բոյր ոշ ծոշխն են՝ որ վեր կը բարձրանան ի

պատիւ անոնց յիշատակին: Այդ երկնաշոր հայկազուններու խմբին պարագրոշխ եւ մարտիրոսները և խոստովանողները, վարդէ պսակներով բողբոսած իրենց գրոշխը և շայտերով շողշողուն, որոնք հաշատոյ դրօշը բռնած կը յառաջեն: Անոնց կը հետևին հայրապետները և ձգնաշորները, որոնց շոշան հոգիները կը դիւրեն մեր սրտերը իրենց գեղեցկոշքեամբ: Եւ վերջապէս, ամեն հասակ և յիմակ տառեր, որոնք նեղունքեանց և վշտերու քոշրային մէջ զտոշած և շոշաշոր, ծաղիկներ սփռելով մեր ոտքերուն տակ՝ կեանքի փշոտ ձանապարհի վրային կ'առաջնորդեն մեզի դէպ ի վեր:

Ասոնց կարգին գետեղած ենք նաև քանի մը տառեր, որոնք քի և սրտով և արիւնով հայ են, բայց դէպքերու և պարագաներու շնորհիւ հեռացած իրենց բնիկ ազգէն և հայրենիքէն, անծանօթ մնացած են մեզի շատերուն, միևնոյն օտարներու ջերմ յարգանքի և պաշտամունքի առարկայ՝ միևնչև խորաններու վրայ բարձրացած են իրենց զարմանալի սրբոշքեամբ և մեծամեծ հրաշքներով, և մեր միշտ պարծանքներուն վրայ՝ նոր փառք մ'ալ աշեցոշցած են հայ անոշան:

Ասոնց համաժողովարքն է՝ որ կը ծափօրացնենք ազգիս մանուշկներուն, պարզ ունով, որ գիտնան քի մարդ միայն հանձարով, գրչով, քաջոշքեամբ կամ ոշրիշ սիրազորոշքեամբ չի որ մեծ կ'ըլլայ և պատիւ կը բերի ազգին, այլ նաև վարքով և առաքիւնոշքեամբ, և ջանան անոնց օրինակին հետեւիչ:

ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ

Ս . ԹԷՌԴՈՐ ՍԱՀՈՒՆԻ

Թէոդոր Սալհունի վարդապետը արշալոյսը կը կազմէ հայ սուրբերու պատմութեան : Կեանքի ամենէն սրտաշարժ բանաստեղծութիւնն է, — մահ ծաղիկ հասակի մէջ, — որ կու գայ մեր սրտերը ցնցելու, հայ նահատակի մը վրայ սրբազանուած և օղբային դարձած :

Ս . Թէոդոր, ծնած 269ին, որդին էր Սալհունեաց Սուրէն իշխանին . մայրը՝ Աղուիթա կը կոչուէր, ինքն ալ ի սկզբան Աթենոյոր, անշուշտ հեթանոս ծնողներէն իրր ընծայ մը նկատուած իմաստութեան ղեցուհւոյն : Մէկ հատիկ որդին ըլլալով՝ միակ առարկայն եղաւ ծնողական սիրոյն . բայց հարկ չկար արեւնակից ըլլալ զինքը սիրելու համար . դեռ հեթանոս՝ անմեղութիւն մը կը փայլէր

անոր շնորհալի կերպարանքին վրայ և թուխ աչքերուն մէջ՝ որ կը ցոլային խարտեաշ գանգուրներու տակ :

Կը յառաջէր կենաց մէջ, յոյսերու միջէն քալելով : Սուրէն կը յաճախէր իր երջանիկ գուշակութիւնները, արժանաւոր ժառանգի մը սպասելով, ինչպէս Սալհունեաց ցեղն ալ՝ կտրիճ իշխանի մը : Բայց երկինք տարբեր բախտ մը սահմանած էր Աթենոգորի :

Սիկիրոզոն գիւղին քով կը թափառէր խումբ մը բորոտներու, անգութ սովորութիւն մը զերենք դուրս հալածելով մարդկային ընկերութենէն : Բայց Աստուած Դասիկ քաշանային ձեռքով ուղեց անոնց ցաւերն ամօքել, յայտնելով իրենց քրիստոնէութիւնը, — թշուառ սրտերու կրօնքը : Բորոտները այնուհետև մխիթարուած՝ ման կու գային հովիտներու մէջ, Սրբենուտ աղբիւրի հառաչներուն խանելով ողբաձայն նուագներ, զոր ոչ թէ իրենց թշուառութիւնը՝ այլ երկնաւոր հայրենիքի մը կարօտը կը յօրինէր :

Տեսան զիրենք անգամ մը Աղուիթա և Աթենոգոր, և յուզուեցան. Աղուիթա հիւանդանոց մը շինեց անոնց, սրուն ինքը եղաւ խնամակալն և այցելուն : Հաւատքի պատմութեան մէջ կը տեսնենք՝ թէ գթած

սիրտ մը միշտ նախապատրաստութիւն մ'է քրիստոնէական կրօնքին. և յիրաւի այդ հիւանդանոցին այցելելով, Աղուիթա և Աթենոգոր կ'ազդուէին Դասիկի խօսքերէն, մինչև որ վերջապէս որոշեցին քրիստոնեայ ըլլալ՝ Սուրենէն ծածուկ :

Ամէն տարի Սուրէն հանդիսաւոր կերպով կը տօնէր Հերակլէս և Ասկլէպիոս շաստուածներուն տարեդարձը. բոլոր Սալհունեաց ցեղը ներկայ կ'ըլլար, միայն Աթենոգոր էր որ կը պակսէր : Նա իրեն պատճառ կը բերէր դժբաղդ հիւանդութիւնը, որ իր դէմքը այլակերպեր էր, հակառակ ծնողական բոլոր խնամքներուն : Վեց տարի այսպէս խոյս տուաւ :

Հասած էր այն դարագլուխը՝ յորում ազգային կեանքը իր ամենէն խոր յեղաշրջութիւնը պիտի կրէր Ս. Լուսաւորչի ձեռքով : Սալհունեաց գաւառին մէջ համբաւ մը տարածուեցաւ թէ գտնուած է Անակայ որդին, որ Հրէից աստուածը կը պաշտէ և թէ Արտաշատի վիրապը ձգուելու դատապարտուած է Տրդատէն : Անտեղութիւններէն՝ զոր անցորդները կը պատմէին՝ գուշակեցին Աղուիթա և Աթենոգոր թէ Գրիգոր քրիստոնեայ եղած պիտի ըլլայ, և անձկանօք կը

սպասէին անոր գալստեան, որովհետեւ Արտաշատ երթալու համար Գրիգոր պէտք էր Սալզուենաց ոստանէն անցնիլ:

Գրիգոր եկաւ. հետաքրքրիներու բազմութիւն մը գնաց տեսնելու մահապարտը, շրջապատուած բազմութիւ գահիճներէ, որուն մարմնոյն վրայ դեռ կը տեսնուէին հետքերը՝ հրաշքով սպիացած վէրքերուն: Մինչ հեթանոսները «Մեռնի» կը գոչէին՝ թագաւորին և աստուածներուն դաւաճանին, անդին Աղուիթա և Աթենոզոր կը փափաքէին համբուրել այն ստները՝ որ բեւեռներու վրայ քալեր էին, և այն ձեռները՝ որ շղթայուած էին հաւատքի համար: Իրիկունը իջաւ. քաղաքէն դուրս վրանի մը տակ բնակեցան Գրիգոր և գահիճները. անձկալի մթութիւնը իջած էր անկոտկած քունի մէջ ընկղմած քաղաքին վրայ: Աղուիթա, Աթենոզոր, Գասիկ և բորտները մութին մէջ լուելեայն Ս. Գրիգորի գնացին, համբուրեցին անոր սրբազան սպիները և խնդրեցին որ մկրտէ զԱթենոզոր: Աչքերը երկինք վերցնելով՝ խաչակնքեց Աթենոզորի դէմքին վրայ, որ իսկոյն բժըկուելով նախկին գեղեցկութիւնը ստացաւ. բժշկեց բորտներն ալ, բայց յանձն չառաւ մկրտել, նկատելով զայն քահանայի մը ի-

րաւունքը. ուստի Գասիկ մկրտեց զինքը: Գարձան ուրախութեամբ, անուշ մեղեդիներ բարձրացնելով դէպ ի երկինք, որ կը փայլէր իրենց գլխուն վրայ աստեղազարդ գմբեթով:

Աթենոզորը՝ թեոքոս դարձած էր:

Տրդատէն սաստիկ հրաման եկած ըլլալով, որ Գրիգորի պէս տանջուին որոնք որ աստուածներու չեն զոհեր, հրամայեց Սուրէն թէոզորի անպատճառ զոհել և երկրպագել անոնց: Թէոզորի համար վտանգը նոր չէր. գուշակած էր զայն, մանաւանդ թէ փափաքած: Աներկիւզ պատասխանեց. «Գրիստորնեայ եմ»: Այս նոր անունը երկար հարցումներու պատճառ եղաւ. Թէոզոր բացատրեց անոր ամէն ինչ, յուսալով թէ կը բանայ հօր միտքը ճշմարտութեան առջև. բայց այն հօգիները, որոնց տիրապետած են սնտի պաշտամունք և հնաւանդ սովորոյթներ, յաւերժարար գոց են լուսոյ առջև: Մանչեց Սուրէն, զայրացած թէոզորի խօսքերէն. «Կը փորձես զիս դարձնել, փոխանակ դուն հրաժարելու յիմարութիւններէդ. կեանք կամ մահ, ընտրէ երկուքէն մէկը. մի մեռնիր՝ յոյսերու տեղ շահելու համար ատելութիւնը մարդիկներուն, աստուածներուն ու մանա-

ւանդ հօրդ» : Ահաւոր խօսքը կրկնուեցաւ ժպտուն շրթունքներէ . «Քրիստոնեայ եմ» : — «Որդիս չես, թէ որ քրիստոնեայ ես, պատասխանեց Սուրէն, հեռացիր այս տունէն հօրդ անէծքներուն հետ» :

Թէոգոր մեկնեցաւ տիրութեան և ուրախութեան մէջ . բնութիւնը կը տխրէր և հոգին կ'ուրախանար, ուզեց առանձնանալ հովիտներու մէջ, որպէս զի հեւի աշխարհէ՛ խօսի միայնակ այն Աստուծոյն հետ, որ ա՛յլ ևս իր միակ սփոփանքն էր աշխարհիս վրայ : Եօթն օր Սեղեմնուտի ձորակին մէջ անցուց, Գասիկէն այցելուած երբեմն, իր երգերով ընկերելով բնութեան այն լուռ մեղեդիին՝ որ դէպ ի Արարիչը կը բարձրանայ :

Ի դուր կը սպասէր Սուրէն Թէոգորի վերադառնալուն . կարծէր թէ շուտով պիտի ներում խնդրէր՝ ձանձրացած միայնութենէ և ծնողացը կարօտցած : Կատղեցաւ, վճռեց կամ սպաննել կամ միտքը փոխել տալ . առաւ դաշոյնը ու գնաց դէպ ի Սեղեմնուտ : Թէոգոր կը մրափէր հրեշտակային դէմքով . քունի մոռացութիւնը խաղաղութիւն մը սփռած էր անոր շուրջը . յիշեց Սուրէն այն օրերը, երբ իր պայազատին որորանին մօտ նստած, կը դիտէր որդւոյն նիրհող կերպարանքը, որ եր-

բեմն երազներով կը ժպտէր . բայց այն ժամանակ շատ տարբեր բաներ կը մտածէր՝ քան մէկ հատիկ որդին սպաննել, և այն՝ իր ձեռքով : Գորովեցաւ, «Աթենոգոր, որդեակ», կանչեց, «վերջին խօսք մը» : Արթընցաւ Թէոգոր ու պատասխանեց . «Հայր, Թէոգոր է քրիստոնէութեանս անունը» : Զղջաց Սուրէն իր կարեկցութեան վրայ, ու դաշոյնը շողացնելով, «Երթանք, ըսաւ, աստուածներուն զոհելու» . — «Քրիստոնեայ եմ», եղաւ դարձեալ պատասխանը : — Վայրագ դաշոյնը կրկին շողաց ու մխուեցաւ Թէոգորի սրտին մէջ . նավերջին անգամ մ'ալ նայեցաւ Սուրէնի, «Հայր իմ» ըսաւ, և կեանքի լոյսը բիբերուն վրայ մարեցաւ : Սարսուռ մ'անցաւ ծառերու միջէն ու ջրին երեսը . «Կորսուէ՛, որդեսպան», կարծես կը գոչէին քարերն անգամ : Անհետացաւ Սուրէն, նեւեղով սուրը այն առուակին մէջ, որու ծալքերուն մէջ կ'ամփոփուէին երբեմն Թէոգորի մեղմ երգերուն արձագանգները :

Կը նիրհէր հոն նահատակը, սիրուն կոկոնը՝ որ ձմրան մէջ փթթեցաւ, Աղուիթայի ձեռքին տակ մեծցաւ, Գասիկի քրտինքով բոյր տուաւ, և հօրը ձեռքով խլուեցաւ :

Քիչ ետքը բերաւ Գասիկ իր խումբը, ու-

րախուժեան արցունքներով թաղելու Քրիստոսի նահատակը: Հինգ տարի վերջը, երբ Լուսաւորիչ Կեսարիա կ'երթար, Սեղեմնուտի վրայ լուսաւոր ամպ մը տեսնուեցաւ, և Գասիկէն իմանալով թէ իր երախայրիքը հոն կը հանգչի, վկայարան մը շինեց: Հոն շատ բժշկութիւններ կատարուեցան, հոն ճգնեցան ու մեռան Աղուիթա և Գասիկ: Իսկ Սուրէն... չորս տարի թափառելով, հեռանալով իր որդւոյն յիշատակներէն, մեռաւ հեթանոս. և եթէ ինքը իր որդւոյն սպանոցն եղաւ, անոր անմահ յիշատակն ալ յաւերժացուց իր եղբօը, ու յաւիտենական նախատինք մը ձգեց իր անուան վրայ:

Այնուհետև ուխտատեղի մը դարձաւ Ս. Թէոդորի վկայարանը, ուր վաճառ մ'ալ շինուեցաւ, Գորտփոռ Ս. Թորոս անուամբ ճանչցուած, որուն կամարներուն տակ կը հնչեցնէին կրօնաւորները գիշեր ցորեկ իրենց քաղցր նուագները և սաղմասերգութիւնները: Հոն անդադար երթեակ մը կար ուխտաւորներու, ցաւագարներու, որոնք ոչ միայն նահատակին գերեզմանին վրայ իրենց ցաւերուն բժշկութիւն կը գտնէին, այլ նաև Սեղեմնուտի առուակին ջուրէն, որուն մէջ լուսայ Սուրէն իր արիւնոտ սուրը:

*
*
*

Թէոփէտ Լուսաւորիչն եղաւ մեր երկրին մէջ քրիստոնէութիւնը տարածողը, սակայն յայտ է թէ իրմէ առաջ մուտ գտած էր արդէն հայերուն մէջ Քրիստոսի հաւատքը, ինչպէս կը հաստատէ Վ. Հ. Ալիշանի «Արշալոյս» գիրքը: Սակայն միշտ ծածուկ մնացած, և քրիստոնէից թիւը՝ սակաւ, թագաւորական տունն ալ հակառակ էր նոր վարդապետութեան: Այդ սակաւներու թւոյն մէջ էր Գասիկ քահանայ, ուսկից ընդունեցաւ Թէոդոր քրիստոնէութիւնը:

Ս. Թէոդորի վկայարանութիւնը կը գըտնուի Ա. Յայամաւորին մէջ, մայիսի 16ին, և հրատարակուած է Հայապատուին մէջ (Յօդուած 64): Այնքան մանրամասն նկարագրուած է, որ կարծել կու տայ թէ ժամանակակից մէ գրիչը, ինչպէս կ'ենթադրէ Վ. Հ. Ալիշան, և բնագիրը՝ յունարէն: Սակայն շատ հաւանական չէ առաջին կարծիքը, վասնզի Ս. Թէոդորի վկայարանը նկարագրելէ վերջը կ'աւելցնէ. «եւ է վաճառ»

1. Լոյս տեսած ի վենետիկ մեր տպարանէն, 1901ին:

Սըր. չայկ.

21495
 1001

ճգնաւորաց մինչև ցայսօր ... և կայ եղեալ
(քարը՝ որուն վրայ սպաննուեցաւ նահատակը) ի վանքն Գորտիոս Ս. Թորոս կոչեցեալ» :
Տարիներ պէտք են թեոքորսը՝ Թորոս փոխուելու համար : Համառօտութիւն կ'երևի սա ընդարձակ գրութեան մը՝ որ յունարէն էր, և թերևս յունագէտ Դասիկէն գրուած : Այս վկայաբանութիւնը Ագաթանգեղեայ հետ կը համաձայնի ըստ բաւականի, զէթ ժամանակագրական տեսակետով : Այսպէս, օրինակի համար, Ս. Գրիգորի վերապին մէջ մնալը շատ տարիներ կը հաշուէ, որովհետև թէոքորի մկրտուելէն վեց տարի ետքը կ'իմանայ հայրը՝ որդւոյն քրիստոնեայ ըլլալը և եօթներորդ տարին կը նահատակէ. և այդ թուականէն հինգ տարի վերջը՝ Ս. Գրիգոր վերապէն ելնելով կը հանդիպի Սուրենալէն, որով զրեթէ տասներկու տարի վերապ մնացած կ'ըլլայ : Բ Յայտմաւորը (տպ. ի Կ. Պոլիս՝ Գրիգոր դպրէ, 1706ին), որ շատ քիչ կը տարբերի առաջինէն, երբեմն Դատիոս կը դնէ փոխանակ Դասիոսի, Օրէն՝ փոխանակ Սուրենի, Սրբեկոտ՝ փոխանակ Արբենուտի, երկու տարի շարչարուեցաւ Գրիգոր, կ'ըսէ, փոխանակ երեքի, և այլն. մնացածը զրեթէ միեւնոյն է : Ուրիշ մը, Գ (տպ. ի Կ. Պո-

լիս, նոյնպէս Գրիգոր դպրէ, 1730ին) բոլորովին նոյն է Բ ին հետ, միայն ընթերցուածներու և տպագրութեան սխալներով կը տարբերի :

Իսկ Գ Յայտմաւորը (տպ. ի Միջագիւղ Գրիգոր Փէշտիմալճեանէ, 1834ին), շատ կը տարբերի առաջին երեքէն, և շատ ալ համառօտ է, ու Գր. Լուսաւորչի երկրորդ անգամ Սուրենալէն հանդիպելը՝ թէոքորի մահուանէն տասներկու տարի ետքը կը դնէ, որովհետև կարելի չէ «և յետ իբրև հնգետասան ամաց» խօսքը հասկնալ իբր Լուսաւորչի վերապ մտնելէն հաշուելով :

Ս. Թէոքոր Սալհունիի բանաստեղծական սիրուն կեանքը և դիւցազնական մարտիրոսութիւնը՝ Հ. Ալիշան Վ. եռանդուն զրչով նկարագրած է իր Յուշիկներուն մէջ :

ՍԱՀԱԿ ԱՐԵՂԱՅ

Սահակ կամ Իսահակ արեղայ՝ առաջինն է մեր այն սրբակեաց անձինքներէն, որոնք ծներ են օտար երկրի մէջ և սներ են հեռու իրենց հայրենի հողէն : Ասոր մանկութեան մասին պատմութիւնը մեզի ուրիշ բան չա-

ւանդեր, բայց միայն թէ ծնած էր « Հոռոմոց արևելեան սահմաններուն մէջ », և կ'ապրէր Վաղեսի թագաւորութեան ժամանակ (364-378 տարիներուն):

Սահակ՝ անվեհեր և նախանձախնդիր քահանայ մը, ոխերիմ արիանոսներու, որ մը Կ. Պոլսոյ իր ճգնարանէն ելաւ և Վաղեսի ներկայանալով, որ Արիոսի աղանդով թաթաւուած էր, ըսաւ անոր. « Տէ՛ր արքայ, բաց ուղղափառներուն եկեղեցիները »: Թագաւորը արհամարհեց զինքը և ուշադրութեան անգամ արժանի չհամարեցաւ:

Սոյն ժամանակները (377-8) բարբարոսք կայսերութեան սահմանները կ'ասպատակէին երբ Վաղէս կը հեռանար Պոլսէն՝ Գոթաց զէմ՝ մղելիք պատերազմով զբաղած միտքը, դարձեալ տեսաւ նոյն արեղան որ կ'ըսէր. « Ո՛վ կայսր, բաց ուղղափառներուն եկեղեցիները, ապա թէ ո՛չ՝ պատերազմէն ողջ չես դառնար »: Վաղէս չհանդուրժելով այս օտար ազգի արեղային նախատանաց՝ հրամայեց ուժգին ծեծել սուրբը և յետոյ փուշերու մէջ ձգել: Կայսրը երբ Տիրիտոն կոչուած տեղը հասած էր, դարձեալ իր առջև տեսաւ Սահակը - երազ չէր՝ այլ իրական - որ ձիուն սանձէն բռնած՝ նոյն բառերը կը կրկնէր,

կը սպառնար և կը նզովէր Արիոսի պիղծ աղանդը: Վաղէս հրամայեց Սատուռնինոս և Բիկտոր իշխաններուն՝ բանտ դնել Սահակ արեղան և տանջել մինչև իր դարձը: Երբ կապուած կը տարուէր սուրբը, ետև դարձաւ և ըսաւ Վաղեսի. « Ա՛յ պիտի չգտնաս պատերազմէն, պիտի հալածուիս թշնամիէն և պիտի այրուիս »: Սուրբին խօսքը ճիշդ կատարուեցաւ: Երբ Վաղէս՝ յաղթուած Գոթերէն՝ խրճիթի մը մէջ ապաստանեցաւ, թշնամիները վրայ հասան և զինքը այրեցին 378ին: Ճիշդ նոյն օրը Սահակ ըսաւ իր մօտը եղողներուն. « Ահա Վաղէս կ'այրուի »:

Երբ Հռոմայ Գրատիանոս կայսեր հրամանով Բիւզանդիոնի գահին վրայ բարձրացաւ քաջ և ուղղափառ Թէոդոսը, ետ դարցուց Վաղեսէն աքսորուածները, որոնց հետ նաև Սահակ արեղան, և բացաւ ուղղափառներուն եկեղեցիները: Սատուռնինոս և Բիկտոր իշխանները սրբոյն ստքը ընկան՝ իբրև մարգարէ մը մեծարելով զինքը, նզովեցին Արիոսը և խնդրեցին Սահակէն՝ որ զիրենք ալ իր աշակերտներու թուոյն մէջ ընդունի: Սահակ մինչև իր մահը վանքի խցիկէն դուրս չելաւ, և կարգէ դուրս ճգնութիւններով զարմացուց բոլոր կայսերական քաղաքը: Մի ան-

գամ միայն վանքէն դուրս ելաւ, Կ. Պոլսոյ տիեզերական ժողովին ներկայ ըլլալու 381ին: Վանք մը հիմնած էր ծովեզերքին մօտ, ուր բազմաթիւ վանականներ՝ իրեն տաաջնորդութեան ներքեւ՝ գերազանց օրինակներ կը հանդիսանային առաքինութեան: Անոնց մէջ նշանաւոր եղաւ Ս. Դաղմատիոս, որ իրեն յաջորդեց: Սրբութեամբ կնքեց կեանքը Գ դարուն վերջերը, մայիս 30ին:

*
* *

Սահակ արեղան անծանօթ մնացած է մեր պատմիչներուն, որուն վարքը գիտեմք միայն օտար պատմիչներէ¹, զորոնք կը թուարկէ չ. Չամչեան²: Մեր Յայտնաւորները իրենց աղբիւր ունեցած են յիշեալ պատմիչները, վասն զի Վաղեսի նկատմամբ պատմածնին բոլորովին համաձայն է ընդհանուր պատմութեան: Բ և Գ Յայտնաւորները բառ առ բառ նոյն են իրարու հետ, և Դ շատ քիչ կը տարբերի առաջիններէն, միայն հետեւեալ դէպքը կը պակսի. Երբ Վաղէս հրամայեց

1. Սոզոմենոս, Զ. 40. — Թէոփորեոս, Բ. 34. — Կեղերենոս, և այլք:

2. Պատմ. Ա. էջ 726:

Սահակը փուշերու մէջ ձղել, «Երեւեցան նմա (այն է՝ Սահակայ), կ'ըսէ, հրեշտակք Աստուծոյ սպիտակ զգեստիւք յայտնադէս և հանին դրահանայն Աստուծոյ»: Մենք Սահակայ յիշատակը մայիս 29ին կը կատարէինք, Յոյները օր մը վերջ, իսկ Լատինք՝ մայիս 26ին (հմմտ. Migne, *Encyclopédie théologique*, հտ. ԽԱ):

ԽԱԶԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Յայտնաւորը կը ներկայացնեն մեզ այս անունով քահանայ մը, թարգմանչաց խումբէն, որ իր վարդապետներու մահուանէն ետքը, քարոզութեան պարապելով շատերը զղումի բերաւ: Անգամ մը Յայտնութեան տօնին օրը Ակոսի գիւղը գնաց, և հօն գիշերը տեսիլ մ'ունեցաւ: Երեզ պալատ մը տեսաւ, ուր բաղմաթիւ անձինք, փառքերու և լոյսերու մէջ, ուրախ զուարթ կաշուք մը կ'ընէին. անոնց մէջ կային նաև իր մէկ քանի ծանօթները և բարեկամները: Դուրսը, պալատին դրան առջև, տրտում տխուր կեցած էր Ակոսեցի Ղազար անունով մէկը. վարդապետը մօտեցաւ և հարցուց անոր, թէ ինչ

չո՞ւ դուրսը տխուր կեցած էր. — «Ի՞նչ պէս ուրախ ըլլամ, պատասխանեց Ղազար, որ ընտանիքիս այնչափ դրամ և ստացուածք ձգեցի, և հոգւոյս համար ո՛չ կ'աղօթեն և ոչ ողորմութիւն կու տան աղքատներուն՝ որ Աստուած ալ ինծի ողորմի. մինչդեռ ուրիշները ողորմութեանց ձեռքով և աղօթքով կրցան արքայութիւն մտնել»։ Երկրորդ օրը երբ Խաչիկ վարդապետը պատմեց եկեղեցւոյն մէջ իր տեսիլը, յանկարծ ժողովը դեման միջէն Գաւիթ անունով մէկը գոչեց. «ՃԸՆմարիտ է, վարդապետ, ինչ որ պատմեցիր»։ Այդ Գաւիթ անձը՝ Ղազարի որդին էր, որ ճանչնալով իր անհոգութիւնը, մեծ կոշուք մ'ըրաւ այն օրը գիւղի բոլոր աղքատներուն, և քահանայից ալ առատ ողորմութիւն տուաւ որ հօրը հոգւոյն համար աղօթեն։ Ուրիշ գիշեր մը տեսիլը կրկնուեցաւ, և այս անգամ տեսաւ վարդապետը՝ որ Ղազար ալ ուրիշներուն հետ փառքերու և ուրախութեան մէջ էր։

Այս սուրբ վարդապետը բոլոր կեանքը քարոզութեամբ անցուց. ձգնութեան և առաքինութեան կենդանի օրինակ մ'եղաւ ամենուն, կրօնքին սիրով վառեց ցրտացած սրտերը, անաչառ յանդիմանող մ'եղաւ մե-

ղաւորներուն, և իր սրբութեամբ և գործած հրաշքներով պաշտելի եղաւ բոլոր ժողովրդեան։ Բարի ծերութեամբ կնքեց ձգնասուն կեանքը, և երկինք թռաւ ընդունելու իր արդեանց պսակը։

* * *

Յայտմաւուրք թարգմանիչներու դասին մէջ կը դնեն Խաչիկ վարդապետը, սակայն մատենագրութիւնը մեզի տեղեկութիւն մը չի տար բնաւ ասոր մասին. Վ. Հ. Գարեգին միայն անունը կը յիշէ երկրորդ թարգմանչաց շարքին մէջ։ Ի Յայտմաւուրը մայիս 31ին կը դնէ յիշատակը, իրր մահուան թուականը, մինչդեռ Բ և Գ՝ Յունուար 7ին, անշուշտ նոյն օրը ունեցած տեսիլքին պատճառով։

— 0 0 —

ՍՐԲՈՒՀԻ ԹԱԳՈՒՀԻ

ԵՒ

Դ Ի Զ Ա Փ Ա Յ Տ Ի Վ Կ Ա Ն Ե Ր Ը

Գարնանային հեղեղներու նման մերթ ընդ մերթ կ'իջնէին կոփկասու բարձունքէն բարբառոս հրոսակներ, աշխարհներ կողոպտելու և աւրշտկելու. հինգերորդ դարուն վերջերը տեղի ունեցաւ այս ահաւոր ասպատակութիւններէն մին: Հոնաց վայրագ ազգը, երեք մասի բաժնուած, իրենց թագաւորին առաջնորդութեամբ ասպատակեց Աղուանից, Վրաց և Հայոց աշխարհները: Զօրապետներէն մէկը յարձակեցաւ Արցախու կամ Խաչենոյ երկրին վրայ, զոր մոխիր և աւերակ դարձնելէն հաքը՝ շատերը գերի բռնեց, ո՛չ սեռի և ո՛չ հասակի նայելով:

Գերիներուն մէջ կար Թագուհի անունով կին մը, « գեղեցկատեսիլ և մեծազգի »: Իշխանը ուզեց իրեն կնութեան աւնուլ թագուհին, բայց նա քաջութեամբ դիմադրեց

բարբարոսին բոլոր հրապոյրներուն և սպաննալիքներուն: Զօրավարը բարկացած՝ հրամայեց տանջել զինքը մինչև որ յանձն առնուիր առաջարկը. բայց փորձը անօգուտ եղաւ. առաքինի կինը՝ զարհուրելի տանջանքներուն պատրաստութիւնը աչքին առջև տեսնելով իսկ՝ անյողդողդ մնաց մտքին վրայ: Թագուհին ձիու մը ագիէն կապելով՝ ձգեցին դաշտին վրայ. զրօսալի տեսարան մը՝ իշխանին և զինուորներուն, ու սրտածմլիկ՝ ազգայիններուն: Մացառները և քարերը յօշ յօշ պատանեցին նահատակին մարմինը:

Երեկոյեան, դէմ բանակին առջև տարաբաժնուած դաշտը՝ աստղագարդ երկինք մ'եղած էր. պայծառ լուսիկներ ցանուած էին հոն՝ ուր կաթկթած էին նահատակին արիւնը և ընկած մարմնոյն կտորները: Սարսուռ մը ցնցեց ամբողջ բարբարոս բանակը և իշխանը: Գերիներուն մէջ կար Աթանաս անունով քահանայ մը, աշակերտ Ս. Մեսրովրի, որ Երուսաղեմէն դարձած էր և իրեն ընկերները բարբարոսներէն նահատակուած էին: Իշխանը հարցուց Աթանասին թէ ինչ լոյս էր այն. — « Քրիստոնեաները, պատասխանեց քահանան, երբ ձյմարիտ Աստուծոյ համար կը տանջուին՝ թէ հոս և թէ

երկինքը կը փառաւորուին, ինչպէս այսօրուան նահատակուող Թագուհին» : Իշխանը խռովեցաւ և որոշեց քրիստոնեայ դառնալ. Աթանաս զինքը և անոր որդիքը մկրտեց. զօրքերն ալ իշխանին հետեւեցան : Բարբարոսը երկիւղած քրիստոնեայ մ'եղաւ՝ Թեոփիլոս կոչուելով, որդիքն ալ՝ Մովսէս և Երանոս : Հայ գերիները Աթանաս քահանային հետ ազատ արձակուեցան :

Թագաւորը լսելով թէ իր զօրապետը ամբողջ բանակով քրիստոնեայ դարձեր է, նախ՝ անոյշ խօսքերով ու յետոյ սպառնալիքով փորձեց ետ կեցնել Թեոփիլոսը իր նոր հաւատքէն. և վերջապէս յուսահատած՝ բուլորն ալ սպաննել հրամայեց : Իշխանին երկու որդիքը, Մովսէս և Երանոս, կրցան ուրիշներու հետ փախչիլ և բարձր լեռան մը ծայրը ապաստանիլ, ուր ձգնաւորներու խղիկներ կային : Սակայն բարբարոսները շուտով հասան ետեւնէն և դամէնքն ալ նահատակեցին՝ հոն բնակող կրօնաւորներուն հետ, և յետոյ դէզ մը ձեւացնելով՝ այրեցին նահատակաց մարմինները, որով և լեռը Դիզախայտ կոչուեցաւ : Ասոնց յիշատակը մարտ 30ին կը կատարուէր, ըստ այլոց՝ 29ին :

* * *

Այս մեր պատմածը Գ Յայմաւուրէն է. Բ և Գ Յայմաւուրները մարտի 29ին կը դնեն ասոնց յիշատակը, և ունին հետեւեալ տարբերութիւնները :

Այն զօրավարը, որ յետոյ Թեոփիլոս կոչուեցաւ, Թագուհին նահատակելէն առաջ սպաննեց Աթանաս քահանան, որ Երուսաղէմէն եկած էր, անոր երկու ընկերներով, ու Ս. Մեսրովրի աշակերտներէն ալ մի քանին, որոնք Խաչենոյ երկրին մէջ կը ձգնէին : Դարձեալ՝ ուր որ ապաստանեցան Մովսէս և Երանոս՝ հոն ձգնաւորներ չկային, այլ վերջը լսելով սրբոց նահատակուիլը լեռան վրայ, գնացին և վանք մը շինեցին հոն :

Հաւանօրէն կրնանք հաստատել, թէ այս դէպքը՝ նոյն է Մովսէս Կաղանկատուացոյ պատմածին հետ : Եթեմերորդ դարը դեռ չը սկսած, կ'ըսէ, բարբարոսները քանդեցին կատարոյ վանքը, շինուած Դիզախայտ լեռան ծայրը, և հոն յայտնուեցան սրբոց նըշխարներ, որոնք Ս. Գրիգորիսի աշակերտած էին, և անոնց մէջ կը յիշուին յանուանէ Ս. Մովսէս, Ս. Դանիէլ և Ս. Եղիա, իբր Մաս-

քութաց Սանեսան թագաւորին որդիքը: Ասոնց յիշատակը կը կատարուէր սեպսեմբեր 8ին:

ՍՄԲԱՏ ԲԱԶՄԱՅԱՂԹ

Սմբատ Բագրատունի իշխանը, ընդհանրապէս Բագրատայր անուամբ ճանչցուած, Յայամաւուրները տօնելի կը հռչակեն յուլիս 9ին: Մօրիկ հայկազն կայսեր (582-602) և Պարսից Խոսրով Արրուէզ թագաւորին (590-627) ժամանակակից էր, երբ հայրենի աշխարհնիս, երկու մեծ պետութեանց մէջ բաժնուած, հզօր ձեռքի մը պէտք ունէր՝ սպառնալու աւերման վտանգէն ազատելու համար: Այդ ուժեղ ձեռքը եղաւ Սմբատ « յաղթահասակ և կորովի, միանգամայն և աստուածասէր » իշխանը, որ Մուշեղի հետ միացած՝ շատ քաջութիւններ ըրաւ ի նպաստ Խոսրովու, որոնց փոխարէն թագաւորը շատ պարգեւներ տուաւ իրեն և իր Աշոտ և Վարադտիրոց որդիքներուն, և վերջապէս մարդպան դրաւ զինքը Հայոց և Վրկան աշխարհին: Սմբատ նախ Վրկան գնաց, ուր բազմաթիւ ազգայիններ կային, որոնք Պարսից

մէջ ծնած և սնած, անտեղեակ էին իրենց մայրենի լեզուին: Ինչպէս ուրախացան անոնք, երբ իմացան թէ իրենց ազգակից քաջ և առաքինի Սմբատն էր՝ որ պիտի իշխէր այնուհետեւ այն կողմերուն վրայ. շրջացին անկէ վերջը օտարութեան լուծին ծանրութիւնը. երջանկութեան դարազլուխ մը քացուեցաւ, երբ իշխանը ամէն հոգ տարաւ նիւթական բարօրութեան հետ՝ բարոյապէս ալ երջանիկ ընելու իր հպատակ ազգայինները: Վարժարաններ հաստատեց, ուր ժողովեց անոնց զաւակները և հրամայեց որ մայրենի լեզուն սովորին. խնդրեց Մովսէս Եղիվարդեցի կաթողիկոսէն՝ որ Վրկանի մէջ եպիսկոպոսական թեմ մը հաստատէ, և Աբէլ անունով մէկը եպիսկոպոս դնել տուաւ: Տարի մը ետքը Տիզբոն գնաց Խոսրով թագաւորին մօտ, ուր շատ պատիւներու հետ՝ հրաման ալ ստացաւ Գուին քաղաքին մէջ եկեղեցի մը շինելու:

Երբ Սմբատ Գուին դարձաւ, վախճանած գտաւ Մովսէս կաթողիկոսը և անոր փոխանակ դրաւ Ոչտունեաց Աբրահամ եպիսկոպոսը: Յետոյ սկսաւ կառուցանել Ս. Գրիգոր եկեղեցին կոփածոյ քարերով, Մեծին Վարդանայ կառուցած փայտաշէն եկեղեցին

քակելով: Սակայն պարսիկները բողոքեցին Խոսրովու ըսելով, թէ Մմբատայ շինած եկեղեցին վնասակար է բերդին: Թագաւորը թէ և հրամայեց քակել եկեղեցին, բայց պատուիրեց որ բերդէն քիչ մը հեռու անխափան ուրիշ մը շինեն, ինչպէս կը փափագէր Մմբատ, որ աւելի սիրտ առած՝ մեծ և հոյակապ եկեղեցի մը կանգնեց Լուսաւորչին առնունով:

Այս ատենները մեր եկեղեցին դանազան կրօնական խնդիրներով յուզուած ըլլալով, Դուին քաղաքին մէջ ժողով մը գումարել տուաւ՝ վրդոված հոգիները խաղաղելու համար: Երբ այսպիսի բարեկարգութեանց զբաղած էր Մմբատ, Հեփթաղները յարձակեցան Պարսից սահմաններուն վրայ, և Խոսրով՝ Տիգրոն կանչեց դարձեալ Մմբատը, որ յաջողութեամբ վերջացուց պատերազմը, ցիրուցան ընելով թշնամուոյն բանակը և անոնց թագաւորը սպաննելով:

Մմբատայ յաղթութեանց շնորհիւ ծաղկեցաւ ազգերնիս, կրօնքը տեսակ մը գերիշխանութիւն ստացաւ նոյն իսկ հեթանոսաց աչքին, վանքերը բազմացան՝ սրբութեան և գիտութեան լոյսերը սփռելու մեր աշխարհին վրայ, — ահա ինչ որ գործեց Մմբատայ սու-

րը ի նպաստ մեր ազգին: Ութ տարի մարդպանութիւն ընեղէն վերջը, Տիգրոնի մէջ կրնքեց իր առաքինի և փառաւոր կեանքը, 602 թւին: Մարմինը կող գաւառը բերուեցաւ և Դարոնի մէջ թաղուեցաւ մեծաշուք հանդիսով: Ամբողջ ազգը լացաւ այսպիսի քաջ և առնիքաւ իշխանի մը մահը, որ անդամանելի կորուստ մ'եղաւ իրեն:

Պատմութիւնը մեզի իշխանիս մեծագործութիւնները միայն կ'աւանդէ. սակայն իր տօնը կամ յիշատակը՝ որ կը կատարուէր ժամանակաւ եկեղեցւոյ մէջ, ենթադրել կուտայ թէ ինչպիսի բարի գործերով և առաքինութիւններով զարդարուած էր, որոնց վրայէն եթէ չենք կրնար վերցնել լուծեան քօղը, բայց այնու հանդերձ չենք խղճեր զինքը սուրբ իշխաններու կարգին մէջ դասել: Որքան ծածկուած, այնքան մեծ կ'երեւին այն առաքինութիւնները, որոնցմով սուրբ եղաւ Մմբատ փառքերու և պատիւններու մէջ, առանց մարտիրոսական պսակի:

*
*
*

Պատմութիւնը (Յովհ. կթ. Ստողիկ, Վարդան, Կիրակոս, Սամուէլ) այսչափ կ'աւան-

դէ մեզի Սմբատայ գործերու և կենաց մասին: Սակայն Սերէոս մեծ փոփոխութիւն կը բերէ անոր կենաց նկատմամբ, փոփոխութիւն մը՝ զոր կը զգայ բնականաբար հայկ. եկեղեցւոյ պատմութիւնը, որուն քննութիւնը գրքուկիս ծրագիրէն դուրս կը մնայ:

Սերէոս, որ մանրամասն կը խօսի Սմբատայ՝ վրայ, յետագայ պատմիչներու միակ աղբիւրը եղած է: Սմբատայ կարգէ դուրս ուժեղութեան մասին Հերակլի պատմիչը ԺԳ գլխուն մէջ հետեւեալը կը գրէ, եթէ հեղինակէն հնարուած չհամարինք զայն: Երբ Սմբատ ուրիշներու հետ միացած՝ Յոյներէն ապստամբիլ կը մտածէր, մատնիչներու բերնով Մօրիկ կայսեր ականջը հասաւ անոր խորհուրդը, և Սմբատ Պոլիս տարուեցաւ: Քաջ Սմբատը կրկիսին մէջ ձգուեցաւ՝ գահաններու հետ կռուելու համար. առաջին անգամ դիմացը արջ մը հանուեցաւ, որ հայուն բռնցիով անշարժ գետին ընկաւ. յետոյ ցուլ մը և առիւծ մը, որոնք առանձին առանձին անոր դիմացը հանուեցան, անդէն Սմբատէն սպաննուեցան: Քաջայաղթը յոգնած՝ նստեցաւ մեռած առիւծին վրայ. կայսրուհին, որ հանդիսատես եղած էր, խնդրեց որ քաջին կեանքը շնորհուի, և այնպէս ազատեցաւ:

Սմբատայ Հեփթաղներու դէմ պատերազմիլը և անոնց թագաւորը սպաննելը, նոյն Սերէոսն է որ կը պատմէ ԼԸ գլխոյն մէջ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԻՄՍՍՍԱՍԷՐ

Յովհանն Իմաստասէր, մեր ամենէն մեծ դէմքերէն մին, — ոչ միայն իր բարձր աստիճանով, այլ նաև իր սուրբ, գիտնական և լուսամիտ անձն, — Տաշրաց գաւառի Օձուն գիւղին մէջ ծնաւ, է դարու կիսուն: Ծննդեան ճիշդ թուականը չգիտցուիր: Մանուկ հասակէն սիրեց սրբազան գիտութիւնը և վիճակը, իր առաքինի ծնողաց խօսքերէն յորդորուած: Քիչ ատենի մէջ գերազանցեց ոչ միայն իր ընկերները, այլ նոյն իսկ իր վարժապետը՝ Թեոդորոս Բարեկաշտը, որ այն ժամանակի ամենէն սուրբ և գիտուն անձն էր: Թէ՛ ո՛րքան սէր և համարում ունէր իր վարժապետին վրայ, կրնանք անոր խօսքերէն իմանալ. «վարժապետ վեհագոյն ունէի, կ'ըսէ իր ինքնագիր վարքին մէջ, յԱստուծոյ կարգեալ ինձ, հայր միանգամայն և հրահանգող հոգեկան վարժութեանց՝ զիմն Թեոդորոս, ըստ մերումս՝ աստուածաշնորհ պատշաճեալ լեզուի»:

Յովհաննէս իր վարժապետէն ոչ միայն զիտուծիւն՝ այլ նաեւ ճգնութեան և աստուածահաճոյ կենաց միջոցները սորվեցաւ։ Երբ 717 թուականին Եղիա կաթողիկոսը վախճանեցաւ, այն բարձր աթոռին ուրիշ արժանաւոր մը չգտան բաց ի Յովհաննէն, որ նախ դժուարեցաւ թողուլ այն սիրելի միայնարանը, որ իր մաքուր հոգւոյն միակ երջանկութիւնը կը կազմէր. բայց վերջապէս տեղի տուաւ ամբողջ ազգի մը թախանձանքին, Աստուծոյ ձայնը նկատելով անոր մէջ։

Հայրապետական գահին վրայ բարձրանալէն վերջը՝ կարծես փոխուեցաւ Յովհաննէս, այլ եւս այն մեծասէր, աղքատ ճգնաւորը չէր։ Եկեղեցական պաշտամանց միջոց շքեղ կերպարանք մը կ'առնուր, երբ փառաւոր զգեստներ հագած, անոյ իւղերով օծուած, մօրուքն ալ ոսկեով զարդարած, ոսկի գաւազան ի ձեռին, Հայրապետէ աւելի՝ թագաւորակերոյ կ'երեւէր տեսնողներուն։ Այս արտաքին փառաւորութիւնը՝ «տօնասէր ժողովրդեան» համար էր, ինչպէս կ'ըսեն Յայսմաւուրք։

Բայց անոր ներքին կեանքը այն էր՝ ինչ որ անցուցած էր աղքատ խղիկին մէջ։ Կաթողիկոսական գահը չէր կրցած չափաւորել անոր խիստ պահքերը և ծովերը, նոյն ճղգ-

նասուն Յովհաննէսն էր։ Եթէ այն շքեղ զգեստներէն ներս թափանցէինք, պիտի տեսնէինք մարմնոյն վրայ տանջող խարազ մը, և անկից ալ ներս՝ խոնարհ հոգի մը։

Հայրապետին փառահեղ կերպարանքը և վայելուչ հասակը կը դիւթէին ամենուն սիրտը, և անոր համբաւը թուաւ հայրենիքի սահմաններէն անդին. Վլիթ ոստիկանը փափաքեցաւ տեսնել կաթողիկոսը իր շքեղ զգեստներու մէջ։ Յովհաննէս ոստիկանին խնդիրը չի զրացաւ, և շքեղապէս ընդունուեցաւ անկից։ Յետ խօսակցութեանց՝ Վլիթ ըսաւ հայրապետին. «Կը զարմանամ, ձեր Քրիստոսը այնքան աղքատ ու խեղճ էր, ի՞նչպէս դուք՝ անոր աշակերտները՝ այդպէս կը փառաւորուիք»։ Յովհաննէս, յետ վսեմ լուծեան մը, բացատրեց այն պատճառները՝ որոնք կը ստիպէին զինքը այն փառաւոր երեւութին տակ ծածկուիլ. վերջը բացաւ կուրծքը՝ որ ծածկուած էր խարազով, և մէջքը՝ երկաթագամ գօտիով։ Ոստիկանը սարսափած ետ քաշուեցաւ, և սուրբին ոտքը ընկած՝ «իբրացընէ այր Աստուծոյ ես դու» գոչեց, և անոր օրհնութիւնը խնդրելով, կրկին պատուով տեղը ուղարկեց Հայրապետը։

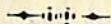
Յովհան, իր ձիրքերով Ս. Աթանասին և

մանաւանդ անուանակից Ոսկերերանին նմանելով, պէտք էր վշտերով ալ նմանիլ անոնց: Նախանձը թափեց անոր վրայ բոլոր թոյնը, ամէն տեսակ զրպարտութիւնք տեղացին վրան, որոնց դէմ ուրիշ զէնք չգործածեց նա՝ բայց լռութիւն և համբերութիւն, որոնցմով յաղթանակեց թշնամիներուն: Յետ տասը տարի կաթողիկոսական պաշտօնը վարելով՝ իր տեղը Գաւթ Արամոնացին զրաւ, և ինքը զնաց առանձնանալու իր ծննդավայրին մօտ: Օր մը երբ կը պատարագէր, ամառուան ամենէն տաք օրերուն, երկու օձեր զիմացի բլուրէն սողալով կուգային դէպ ի մատուռը. սպասաւորող կրօնաւորը զարհուրած գոչեց. դարձաւ հայրապետը, խաչակընքեց և անոնք անշարժ կեցան, և յետոյ սուրբին դաւազանին հարուածով քարացան: Գրեթէ տարի մը ապրեցաւ Յովհան մենարանին մէջ և ապա հանգեաւ ի Քրիստոս, յետ պայծառացնելու մեր եկեղեցին տօներով, շարականներով և ուրիշ բարեկարգութեամբք, և ճօխացնելու ազգային մատենադարանին՝ ճառերով, մեկնութիւններով ու այլ և այլ զրքերով:

* * *

Մինչեւ Հ. Չամչեանի դարը, կը կարծուէր թէ Յովհան Խմաստասէր Քաղկեդոնի ժողովոյն հակառակորդներէն էր, սրով միշտ ատելի եղած էր մի քանի տգէտներու, մանաւանդ Մխարանողներուն, որոնք իրենց ժամանակի հնարուած պատմութիւնները կը կարդային և Յովհաննէս Տիկորեցին կը շիտթէին Օձնեցւոյն հետ: Հ. Չամչեան իր ընդարձակ քննութեամբ այդ մթութիւնը փարատեց (հմմ. Պատմ. Հայոց Բ. էջ 571-672), այնպէս որ ընթերցողը անկարող կ'ըլլայ ա՛յլ եւս կրկնելու Վարդան և Կիրակոս պատմիչներուն և վերջին դարերու Յայսմաւուրաց սխալները այս նկատմամբ. և այս կէտիս մէջ վիճել ընդդէմ Հ. Չամչեանի ուրիշ բան չնշանակեր, բայց եթէ կատարեալ պակասութիւն գիտնական անկեղծութեան: Հոս չենք ուզեր Հ. Չամչեանին փաստերը կրկնել. միայն այս կը յիշեցնենք, որ Օձնեցին՝ Քաթենաւորին աշակերտն էր, Քաթենաւորին, կ'ըսեմ, որ Մայրագոմեցւոյն դէմ գրած ճառով ինքզինքը քաղկեդոնեան կը հռչակէ: Ուրեմն ի՞նչպէս կրնար Օձնեցին

այնքան գովել Քաթենաւորը և մինչեւ վերջը անոր հաւատարիմ աշակերտ մնալ, եթէ ինքը հակառակորդ մ'ըլլար Քաղկեդոնի ժողովին: Օձնեցոյ վարքին աղբիւրները երկուքի կը բաժնուին, առաջին՝ Յովհ. Պատմաբանը, որուն հետեւած է Գ. Յայսմաւուրը. երկրորդ աղբիւրն է Վարդան, որուն հետեւած են Կիրակոս և Բ. Յայսմաւուրը: Յովհաննէս Պատմաբանը, որ ամենէն հարազատ աղբիւրն է Օձնեցոյ վարքին, բնաւ ակնարկութիւն չընէր վերջին տարին պաշտօնէն հրաժարած ըլլալուն և առանձնանալուն, ինչպէս կ'ըսէ երկրորդ աղբիւրը. այլ կ'ըսէ թէ՝ «Ա տարի կաթողիկոսութիւն ընելով վախճանեցաւ. այսպէս նաեւ Գ. Յայսմաւուրը, թէ և կ'աւելցնէ թէ «յետ մահուան թաղեցաւ յանապատին իւրում»:

ԵՐԿՐՈՐԿ ԱՏՈՄԵԱՆՔ

ԳԷՈՐԿ ԱԿԷԱՅԻ ԵՒ ԽՈՍՐՈՎ ԳԱՅԵՂԵԱՆ

Իններորդ դարը՝ մեր երկրին մարտիրոսական դարն եղաւ: Արեան հեղեղներու փոխուեցան մեր սիրուն առուակները և գետերը՝ անդադար ջարդերէն և սպանութիւններէն, «գոր լեզու ոչ բաւական լինի պատմել, կ'ըսէ մեր պատմաբան կաթողիկոսը, և ոչ ընդ գրով բովանդակել»: Ահաւոր մղձաւանջ մը կը տաղնապէր ամբողջ ազգը, ամէն կողմ աւերածի հետքեր կ'երեւէին: Սակայն հայերը սուրի և կրակի դէմ անվեհեր կեցան. մահը՝ կեանք կը նշանակէր, երբ հաւատքի համար էր: Հագարացի ստուար բանակ մը արշաւեց մեր երկիրը 853 թուականին Բուղայի առաջնորդութեամբ: Սարսափը տիրեց ամենուրեք. թշուառ ժողովուրդը թողուց տուն ու քաղաք, լերանց ծայրերը և անապատներու մէջ ապաստանեցաւ. ժ՛վ որ հաւատքին վրայ հաստատուն կը մնար,

անոր բաժինն էր՝ մահ, տանջանք և գերութիւն: Շատ քիչերն եղան՝ որ ուրացան հաւատքնին և կեանքը ընտրեցին: Բուդա շատերուն հաստատամտութիւնը տեսնելով, զայրութէն կրակ կտրեցաւ և սկսաւ շարչարել, որոնք կարծես տանջանքներուն անդգայ, աչքերնին երկինք վերուցած կ'աղօթէին, և մէկ սիրտ մէկ հոգի եղած՝ հարիւր յիսուներ միասին նահատակուեցան մէկ անգամով: Այս մարտիրոսաց խմբին մէջ եօթը նշանաւոր անձինք կային, որոնց գլխաւորն էր Ատոմ Աղբակացին՝ Որսիրան զիւղէն: Ասոնք այնչափ յաջողակ և ճարտար էին զէնք գործածելու մէջ և այնչափ կայտառ և վայելչահասակ, որ հազարացի իշխանին սիրտը շարժեցին, որ ամէն հնարք ի գործ դրաւ, անթիւ խոստումներ և սպառնալիք՝ զիրենք որսալու համար. սակայն ի դ՛ւր. որովհետեւ կար ուրիշ մը, որ յաւիտենական փառքի ճանապարհը առջեւնին բացած՝ իրեն կը քաշէր անոնց սիրտը և միտքը:

Սպառնալիքներու անմիջապէս յաջորդեց տանջանքը: Հրապարակը Գողգոթայի պատկեր մ'եղաւ, երբ խաչերը կանգնուեցան և եօթը հայ նահատակները անոնց վրայ բարձրացան: Ատոմ քաջալերեց ընկերները ըսե-

լով. «Յիշեցէք, եղբարք, անթառամ պտակները՝ որ կը սպասեն մեզի երկինքը, և մի՛ վախնաք ժամանակաւոր մահուընէ»: Վերջը հետեւեալ եռանդուն աղօթքը ըրաւ խաչին վրայէն. «Յոյս իմ Քրիստոս, ընդունէ՛ զիս և ընկերներս քեզի հաճոյական պատարագ, զոր կ'ընծայենք ի պատիւ փառաւոր անուանդ, և խառնէ զմեզ քու երջանիկ վկաներու թուին մէջ, որոնք քու սուրբ անուանդ համար շարչարուեցան»: Եւ այսպէս աղօթքի և հոգեւոր օրհնութեանց մէջ աւանդեցին իրենց մաքուր հոգիները: Շատ քիչերը կը յիշուին վկայաբանութեանց մէջ, որ այսպէս իրենց Փրկչին խաչակից ըլլալու բազդը ունեցած ըլլան:

*

Ասոնց նահատակութենէն քիչ օր ետքը ոստիկանին առջեւ բերուեցան երկու իշխաններ ալ, Գեորգ Ալեքացի և Խոսրով Գարեղեան: Ասոնց ուրացումը Բուդայի համար միայն կրօնական շահ մը պիտի չըլար, այլ իր գործին յաջողութեան ձեռնտու պիտի ունենար երկու քաջ և իմաստուն իշխաններ. անոր համար խոստումները աւելի փայ-

լուն եղան այս անգամ, և սպառնալիքը աւելի խիստ: Սակայն իշխանները արհամարհելով Բուդայի առաջարկը, վայրկեան մ'իսկ չգեղեւեցան իրենց ճշմարիտ դաւանանքէն, և քիչ ատենի մէջ ընդունեցան մարտիրոսասական պսակը 843 թուականին:

Այլազգի մը ականատես ըլլալով այս գեղեցիկ նախատակութեան, ամենուն առջեւ գոչեց բարձրաձայն. «Քրիստոնեայ եմ». և երբ ուրիշ քրիստոնեայներ կը յորդորէին զինքը լուել, նա աւելի եւս կը բարձրացնէր ձայնը և կը կրկնէր. «Քրիստոնեայ եմ, քրիստոնեայ եմ»: Դաճիճները բարկանալով՝ զարկին սրով և զլուխը կտրեցին: Հասաւ գիշերը, և երեք նախատակները ծածկեց իր աստղազարդ պատանքով:

*
*
*

Այս Ատոմեանները երրորդ պիտի կոչէինք, եթէ Փարպեցոյ պատմածը և Սոփերքի ԺԹ հատորին մէջ նկարագրուածը՝ տարբեր անձնաւորութիւններ և զէպքեր ըլլային. որուն հակառակը ցուցուած է Բագրևալիպի 1899 սեպ. — 1900 մայիսի թիւերուն մէջ:

Այս երկրորդ Ատոմեանց յիշատակը սո-

նելի սրբոց հետ կը կատարուէր Մեհեկան ամսոյն 25ին (մարտ 3), ինչպէս կ'աւանդէ Յովհաննէս Զ կաթողիկոսը, որ պատմութեանս աղբիւրն է: Իսկ Թովմա Արժրունին միայն վերջին երեք նախատակներուն պատմութիւնը կ'ընէ մանրամասն: Ասողիկ՝ Ատոմեանց յիշատակը Մեհեկանի 27ին կը գնէ, որ է մարտ 5ին: Բ Յայամաւուրը մարտ 3ին կը գնէ Ատոմեանց, վերջին երեք նախատակաց և Սմբատ խոստովանողին տօները. իսկ Դ Յայամաւուրը, առանց Ատոմեանց վրայ խօսելու, ապրիլ 21ին կը գնէ միայն Գէորգայ, Խոսրովու և այլազգի նախատակին յիշատակը. իսկ տէր Իսրայէլ (ըստ Աւգերեանի) մայիս 2ին կը գնէ:

ՍՄԲԱՏ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂ

Ե Ի Ի Ր Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ա Կ Ի Յ Ն Ե Ր Ը

Սմբատ Բագրատունիի անունը մեծ տեղ մը կը զբաւէ մեր պատմութեան մէջ, իրր քաջ և քաղաքագէտ իշխան, իրր հայր Աշոտ առաջինի՝ հիմնադրին Բագրատունեաց թագաւորութեան, և Խոստովանող անունով ճանչցուած և մեծարուած: Հոս պիտի չյիշենք իր

քաջութիւնները և կատարած մեծ դերը այնպիսի խառնաշփոթ ժամանակներու մէջ, երբ թշնամուտն սուրը և կրակը աւեր կը դարձնէին մեր անցէն և անտէր աշխարհը. այդ պատմութեան կը թողունք: Պիտի խօսինք հոս իր նահատակութեան մասին, թէ ինչպիսի արութիւն և հաստատամտութիւն ցոյց տուաւ իր հաւատքին մէջ, ոչ փառքերէն շլանալով և ոչ տանջանքներէն վախնալով, մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնաց Քրիստոսի դրօշին, ցաւերու և շղթաներու մէջ աւանդելով հոգին:

Անհամար զօրքով հասեր էր Բուղա և տիրած մեր երկրին ամրութիւններուն. բոլոր քաղաքները զարհուրած՝ գռներնին բացեր էին անոր առջեւ:

Իշխաններէն ոմանք անձնատուր եղած, ուրիշները անառիկ բերդերու մէջ ամրացած, փոթորկին անցնելուն կը սպասէին, բայց անցնելիք չունէր: Այդ դժուարին ժամանակներուն՝ Յովհաննէս Ովայեցի կաթողիկոսը վախճանեցաւ, և Սմբատ Բագրատունի սպարապետը՝ Չաքարիա անունով անձ մը կաթողիկոս դրաւ, որ յետոյ վարքով և գործերով ցըցուց՝ թէ ընարութեան մէջ սխալած չէին: Սմբատ, յետ ապահովելու ազգին հո-

գեւոր զլուխը, տեսաւ որ անկարելի էր զէնքով ու բռնութեամբ գիմադրել արաբացի ոստրիկանին, ինքնակամ Բուղայի մօտ գնաց, ուղելով գէթ քաղցրութեամբ ամօքել այն վայրագ սիրտը, որ արեան անյաղ ծարաւը կը զգար: Բայց Սմբատ յօշկամս գործիք եղաւ Բուղայի ձեռքը: Արդէն մատնութեան մը զօհ եղած էր Սիւնեաց Վասակ իշխանը, անոր վրայ աւելցաւ Ատրնբոսէ՝ Խաչենոյ իշխանը, որ մինչեւ այն ատեն իր քաջութեամբ Բուղայի ժանիքներէն ազատած, վերջապէս անոր թակարդին մէջ ընկաւ անզօրութեամբ: Բուղա դեռ զօհ չէր՝ բաւական աբիւն թափած չըլլալով, յարձակեցաւ Ուտի դաւառին վրայ, պաշարեց Գարդման բերդը, բռնեց տեղւոյն կտրիձ իշխանը և շղթաներով կապկպեց, և յետոյ անվախ տիրեց մնացած տեղերուն: Տուս աւանն ալ պաշարելով՝ բռնեց Ստեփաննոս Կոն իշխանը, և ուրիշ բազմաթիւ գերիներով Գուին քաղաքը գնաց, անկէջ ալ Բաղտատ՝ Չափր ամիրապետէն իր արժանաւոր վարձքը ընդունելու՝ այնչափ արիւնհեղութեանց փոխարէն: Բուղայի ուղեկիցներուն մէջ միայն Սմբատն էր՝ որ ազատ էր շղթաներէ, և կ'երթար իբր իր հաւատարմութեան վարձքը ընդուն-

ներու և յետոյ փառքով և ընծաներով հայ-
րենիք դառնալու, ինչպէս կը յուսայնէր
զինքը Բուդա:

Սակայն Զափր՝ Սմբատայ յուսացածին
հակառակը ըրաւ. զինքն ալ կապել հրամայեց
և միւսներուն հետ բանտ դրաւ:

Հաղիւ քանի մ'օր անցած՝ բացուեցաւ
վկայաբանական տեսարանը: Կապուած իշ-
խանները տարուեցան ամիրապետին առջև,
որ դաժան երեսով առաջարկեց անոնց՝ ու-
րացութիւն կամ մահ. «Եթէ թողուք հա-
ւատքնիդ, ըսաւ, փառքով ու պատուով ձեր
աշխարհը կը դարձնեմ զձեզ. իսկ եթէ ոչ՝
զարհուրելի տանջանքներով պիտի սպաննեմ
զամէնքդ ալ և երկիրնիդ անապատ պիտի
դարձնեմ»: Քանի մ'օր կրկնուեցաւ այս
տեսարանը, մինչև որ իշխաններէն ոմանք,
իրենց երկրին և ընտանեաց կրելիք նեղու-
թիւններէն զարհուրած և ուշաթափ, առ-
ժամն ուրացան իրենց հաւատքը, վերջը իրենց
յանցանքը արցունքով և արեամբ քաւելու
յուսով: Սակայն երեք մեծ իշխանները՝
Սմբատ, Ստեփանոս Կոն և Գրիգոր Մա-
միկոն, Աստուծոյ խնամոցը յանձնելով հայ-
րենիքը՝ չուրացան դՔրիստոս: Ստեփանոս
Կոն 855ին նահատակուեցաւ դառն տան-

ջանքներու մէջ: Իսկ Գրիգոր Մամիկոնեան,
որ քաջ և անուանի ցեղին իշխաններուն վեր-
ջին ճիւղն եղաւ, բանտէն կրցաւ փախչիլ և
ապաստանիլ Գազաւնածակ կոչուած տեղը,
ուր կը ճգնէր երբեմն Ս. Թաթուլ. և հոն
ինքն ալ ճգնաւորի մը պէս ապրելով, եօթը
օրէն վախճանեցաւ Խոստովանոյ անունը ժա-
ռանգելով: Ամիրապետը լսելով Գրիգորի
փախչիլը, զրեց Սմբատայ որդւոյն Աշոտի՝
որ Գրիգորը բռնէ և իրեն զրկէ. ան ալ մե-
ռած գտնելով զուսիւր միայն զրկեց:

Միայն Սմբատ մնաց տեսարանին վրայ,
զոր չկրցան ազատել ո՛չ Աշոտ որդւոյն թա-
խանձանքը և ոչ իր ըրած այնքան հաւատա-
րիմ ծառայութիւնները: Շատերը, նոյն իսկ
մեր իշխաններէն, Բուդայի հետ կը յորդո-
րէին Սմբատը որ ուրանայ կրօնքը. բայց նա
միշտ կը պատասխանէր. «Չեմ կրնար թողուլ
կրօնքս և Քրիստոս, զոր աւազանին շնորհ-
քով ընդունած եմ»: Ամիրապետը և Բու-
դա յուսահատած՝ ուրիշ միջոց չգտան անոր
կամքը ճկելու՝ բայց տանջանք և մահ: Այն
զարհուրելի օրերը՝ Սմբատայ համար ուրա-
խութեան ժամեր եղան. նա կ'ուզէր ապրիլ
միայն շարչարուելու և տանջուելու համար՝
որով պիտի բազմայնէր իր արգիւնքները:

Խոստովանողին մարմնէն արիւն կը հոսէր և աչքերէն յորդ արցունք: Այդ արցունքը և արիւնը ո՛չ միայն քաւեցին անոր յանցանքները, եթէ ունէր, այլ և մարտիրոսական պսակը կազմեցին անոր գլխուն շուրջը, երկինքը՝ Վարդանանց դասակից ըլլալով, և երկրիս վրայ՝ Խոստովանող անուանը անժանանալով:

*
* *

Նահատակներուս պատմիչը Յովհաննէս կաթողիկոսն է, որուն մանկութեան ատեն կատարուեցան յիշուած դէպքերը, և նոյնը աղբիւր եղած է Յայսմաւուրներուն — որոնք Սմբատայ յիշատակը մտրտ շին կը գնեն — և յետագայ պատմիչներուն:

ԱՇՈՏ Ա. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Նահատակութեան թուականը դեռ կը շարունակուէր. հայ աշխարհը պէտք կը զգար մարդու մը, որ պարզէր իրեն փոթորկալից երկինքը: Այս անձն եղաւ Աշոտ Ա. Բագրատունի, Սմբատ Խոստովանողի որդին, որուն վրայ մեր ունեցած ծանօթութիւնները՝ քաղաքական կեանքին հետ կը սկսին:

Երբ հայրը շղթայուած կը տանջուէր Պաղտատի բանտերուն մէջ, Աշոտ՝ որ չորս հինգ տարիէ ի վեր կ'իշխէր Բագրատունեաց ցեղին, Բուզայէն հրամանագիր մ'ընդունեցաւ Գրիգոր Մամիկոնեանը սպաննելու, որ փախեր՝ հայրենիք եկեր էր և բնական մահուամբ մեռած էր: Աշոտ, կտրել տալով անոր գլուխը, Պաղտատ գրկեց, հաւտացնելով Բուզայի թէ գլխատեց իշխանը՝ երբ Յունաստան կը փախէր: Նոյնը պիտի ընէր Գրիգոր Մամիկոնեան ալ, եթէ կենդանի ըլլար ու գիտնար՝ թէ իր գլխոյն փոխարէն Աշոտ թագ պիտի ընդունէր ամիրապետէն, հայրենիքը հանգստութիւն պիտի գտնէր, և ուրացող նախարարները պիտի զրկէին իրենց ճշմարիտ կրօնքը: Յիրաւի այս երեքն ալ եղան. Աշոտ 860 թուականին ամիրապետէն իշխանաց իշխան կարգուեցաւ, տխուր ձմրան տակ ապրող հայրենեաց զարունը հասաւ, հալածանքները դադրեցան, ողբերը և կոծերը վերջ առին, և 862ին մեր վտարանդի նախարարները իրենց բնիկ հողին վրայ կոխեցին:

Աշոտի փառաւորութեանց համբաւը լուեցաւ մինչեւ հեռուները. ամէնքն ալ կը զարմանային անոր խելքին և քաջութեան վրայ:

Բայց մօտիկ օտարազգի իշխաններէն ոմանք, Ջահապ, Եմենիկ, Կայսիկ և ուրիշներ, կամ նախանձէն կուրցած կամ աւարի աչք տընկած, յարձակեցան Աշոտի սահմաններուն վրայ. սակայն անոր զէնքին և արութեան առջեւ չգիմանալով՝ ստիպուեցան խոնարհիլ, հարկատու ըլլալ, ընծաներով շահիլ Աշոտի դառնացած սիրտը և ետ դառնալ: Անկէ վերջը խաղաղութիւնը տիրեց՝ ուր որ կը հասնէր Աշոտի իշխանութիւնը. սէր և հաշտութիւն ըրին նոյն իսկ հայ իշխանները, որոնք փառասէր ձկտումներով զիրար կը բզբատէին: Աշոտի փառաւորութեանց և մեր ազգին երջանկութեան ուրիշ բան չէր պակսեր՝ բայց միայն աբբունի թագը: Գէորգ կաթողիկոսը և նախարարները միացան արժանաւոր վարձատրութիւն մ'ընելու Աշոտի առաքինութեանց. Յիսէ օտիկանին միջոցով խնդրեցին ամիրապետէն՝ որ Աշոտը իրենց թագաւոր դնէ: Յիսէ վերադարձաւ շքեղ թագով մը և արքայական զգեստներով, և 885ին, անման փառաւորութեանց մէջ, ծիրանի հագուեցուց և թագ դրաւ Աշոտի գլուխը, և կաթողիկոսը օծեց ցինքը: Յունաց կայսրը՝ Վասիլ Արշակունին, որ կարծես մինչեւ այն ատեն իր արենակիցը պատուելու համար ապրած էր,

վասն զի քիչ վերջը մեռաւ, ուրախակցութիւն յայտնեց՝ թագ մը և մեծագին գանձեր զրկելով:

Աշոտ 889 թուականին իր իշխանութեան սահմանները զննելէն ետքը՝ Պալիս գնաց Լեւոն Իմաստասէրին, ինչպէս կը յիշէ՝ բաց ի ուրիշներէն՝ նաև Կոստ. Պերփեռուժէն կայսրը իր աշխարհագրութեան մէջ, «մեծ և տիտանեան հայ, երկայնածեռն և երկու ձեռքով յաջողակ» կոչելով Աշոտը, որ Բիւզանդիոնի ամենէն ճոխ և փառաւոր հանդէսներուն մասնակցելէն ետքը՝ շատ ընծաներով իր երկիրը դարձաւ: Շիրակայ մօտ, մահարբեր հիւանդութիւն մը զինքը անկողին ձգեց: Ճշմարիտ քրիստոնէի մը հաւատարմով և եռանդեամբ ընդունելով վերջին Խորհուրդները՝ կնքեց իր արգիւնաւոր կեանքը, թագաւորելու երկնքի մէջ ալ՝ բազմած երկու Սըմբատներու — Խոստովանող հօրը և Նախատակ որդւոյն — մէջտեղ: Աշոտ 71 տարեկան վախճանեցաւ, քսան և հինգ տարի իշխանական գաւազանը՝ ձեռքը, և հինգ տարի թագը՝ գլուխը: Բոլոր պատմիչները ներբող մը կը յօրինեն՝ երբ անոր նկարագրին վրայ կը խօսին. բաւական ըլլայ միայն ականատես Յովհաննէս կաթողիկոսին խօսքերը յիշել, որով կը

ներկայացնէ մեզ Աշոտը «անձնեայ, թիկնաւէտ, մրայօն, արեան բիծ մ'աչքին մէջ, ինչպէս յակինթ մը մարգարտին մէջ... մեծ-իմաստ, քաղցրաբան և զգաստ» :

* * *

Աշոտի յիշատակը՝ մայիս 28ին կը դնէ Գ Յայամաւուրը, իսկ Բ՝ օր մը առաջ (27ին) : Բ Յայամաւուրը կը սխալի կամ կը շփոթի անուանց նմանաձայնութենէն՝ երբ կը գրէ . «Սուլտանն Արդըլլա առաքեաց թագ նմա (Աշոտոյ) ի ձեռն Յուսիայ զօրավարին» , մինչդեռ Յովհաննէս կաթողիկոս, Վարդան, Կիրակոս և ուրիշներ՝ Յիսէ կ'անուանեն . և Աշոտի թագ զրկողին համար կ'ըսէ Կիրակոս թէ «յետ Զաւրի առնու զթագն Մազմէտ և ապա Ահմատ, ապա Արդըլլա և ապա Մհն՝ մեռ, սա իշխանաց իշխան կացոյց զԱշոտ, և ապա թագ ետ նմա» : Ուրիշ քննելի կէտ մ'ալ Աշոտի մասին՝ իր իշխանութեան, թագաւորութեան և մահուան թուականն է, որուն հետ միացած են ժամանակակից կաթողիկոսներու և ուրիշ դէպքերու թուականները : Աշոտ, ընդհանուր պատմութեան համեմատ, Զաքարիա (854-876) և Գէորգ (876-897)

կաթողիկոսներու հետ վերաբերութիւն ունեցած է, ինչպէս նաև Փոտ պատրիարքին (858-867), Վասիլ կայսեր (867-886) և Լեւոն Իմաստասիրի (886-891) հետ : Արդ, մեր բնիկ պատմիչներէն Առողիկ և Վարդան կը գրեն, թէ Աշոտ 887ին թագաւորած է, որ է՝ Վասիլի մահուանէն տարի մը ետքը : Կիրակոսի հրատարակիչն ալ այսպէս ընդունելով, պատմըչին «Սա (Վասիլ) թագ առաքեաց Աշոտոյ ի վերայ իմայելականին» խօսքերուն՝ հետեւեալ ծանօթութիւնը կը դնէ . «Յառաջ քան զթագաւորելն Աշոտոյ մեռեալ էր Վասիլ» : Բայց մենք՝ Հ. Զամչեանի հետեւելով՝ Աշոտի թագաւորելը դըրինք 885 թուականին, ժամանակակից Յովհ. կաթողիկոսի համաձայնելու համար :

Իսկ թէ Աշոտ որչափ տարի իշխեց, ազգային պատմիչները չեն միաբանիր իրարու հետ : Բայց մենք անոր ժամանակակից երկու պատմիչներուն (Յովհ. կաթ. և Թովմ. Արծրունի) խօսքերուն վրայ հիմնուած, հետեւեալ որոշ եզրակացութեան կը յանգինք . այսինքն, Աշոտ հինգ տարի իշխան եղաւ Բագրատունեաց ցեղին (855-60), քսան և հինգ տարի՝ իշխանաց իշխան բոլոր ազգին (860-85), և հինգ տարի ալ՝ թագաւոր (885-90) :

ՄԱՇՏՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Մաշտոց այն անձերէն է, որոնք թէ և ապագային մէջ աննշան պիտի ապրին, բայց հզօր ազդեցութիւն մը կը գործեն իրենց ժամանակին վրայ: Մաշտոցի ծննդավայրը եղաւ՝ Եղիվարդ գիւղը, իսկ հայրը՝ Գրիգոր անուամբ առաքինի քահանայ մը: Հօրը մահուանէն քանի մ'օր վերջը (859ին) ձգեց աշխարհ, քսան և եօթը տարեկան հասակին, և առանձնացաւ Մաքենոցաց վանքին մէջ, ուր Թէոգորոս վարդապետէն սրբազան ուսմանց մէջ հմտանալէն ետքը՝ քահանայ ձեռնադրուեցաւ: Հոն տասնըմէկ տարի խիստ կեանք մ'անցուց. աղօթք, ճգնութիւն և ընթերցումն, — ասոնք էին անոր սովորական զբաղանքը: 872ին գնաց Սեւան կղզին, ուր վանահայր ընտրուեցաւ հակառակ իր բոլոր ջանքերուն և օտարներուն զրպարտութեանց. և այս դէպքը՝ հաւասարագօր է մեծ ներբողի մը անոր անուրանալի առաքինութեան: Երկու տարի ետքը, 874 թուականին, հիմնեց Սեւանի մէջ Երկոտասան առաքելոց և Տիրուհւոյ Աստուածածնի եկեղե-

ցիները, Աշոտ Ա ի դստեր Մարիամու խընդրանօք: Մաշտոց վանք մ'ալ շինեց, և հոն կրօնաւորներ ժողվելով՝ անոնց առջեւ դրաւ Ս. Բարսղի կանոնները ու հայր կրօնաւորաց կոչուեցաւ: Արաս, Աշոտ Ա ի եղբայրը, 891 թուին գժտուելով Գէորգ Գառնեցի կաթողիկոսին հետ, Մաշտոցի ամբաստանագիր մը ուղղեց, խոստանալով զինքը կաթողիկոս դընել՝ թէ որ միաբանի գահընկէց ընելու Գէորգը: Արաս սխալեցաւ, այս նամակը պէտք էր ուրիշ փառասէր Մաշտոցի մը ուղղել: Ճգնաւորին պատասխանը խիստ յանդիմանութիւն մ'եղաւ, արդարացնելով կաթողիկոսը:

894 թուականին սաստիկ գետնաշարժ մը Գուրին քաղաքին մէջ անհամար շէնքեր ու կեանքեր կործանեց. Մաշտոց փութաց Սեւանէն գեղեցիկ մխիթարական թուղթ մը զրկելու, որ սպեղանի մ'եղաւ տխուր և վիրաւորեալ օրտերուն:

Տարիքէն և ճգնութիւններէն մաշած ու ծերացած ըլլալով Մաշտոց, օրէ օր մահուան կը սպասէր, երբ յանկարծ եպիսկոպոսները և քահանայք շուրջը կը ժողվին և կ'ուզեն բազմեցնել զինքը Լուսաւորչի աթոռին վրայ: Մաշտոց, ինչպէս կը վայելէր սուրբ և առա-

քինի անձի մը, հրաժարեցաւ այն բարձր պատիւէն, բայց ի դուրս Գուին տարին զինքը 898ին և կաթողիկոս օծեցին. բայց հազիւ վեց ամիս միայն կաթողիկոսութիւն ընելէն վերջը, իր մեծ անուանակցին պէս, բոլոր ազգը սուգի մէջ ձգեց իր մահուամբը: Հոգին՝ երկինք թռաւ ճգնաւորներու դասին մէջ թիւ մ'աւելցնելու, իսկ մարմինը՝ Գէորգ Գառնեցի կաթողիկոսին քով հանգչեցաւ «Տրդատայ հրաշալի թաղտին մօտ, կ'ըսէ Կիրակոս, որուն վրայ վաշելուչ եկեղեցի մը շինեցին»:

* * *

Մաշտոցի կենսագիրն է իր աշակերտը և յաջորդը Յովհ. Զ. կաթողիկոսը և միւս աշակերտը Ստեփանոս, որ 894ին Սեւանայ մէջ Մաշտոց գիրք մը օրինակեց, և յիշատակարանին մէջ իր վարդապետին վարքը զրելով, հետևեալ տեղեկութիւնները կու տայ. «Յայսմ ամի (894), յորում կարգեցի զսակաւոր զրումս, էր ամբ կենաց նորս (Մաշտոցի) սակաւ ինչ քան զվաթսուն ամ. իսկ որ մեկնեալ էր ի կերակրոց և ի բոլոր իսկ հեշտութեանց մարմնոյ՝ երեսուն և երեք ամբ.

և ի շինութենէ տեղւոջս քսան և երկու ամբ»: Ստեփանոս ուրիշ տեղեկութիւն մ'ալ կու տայ մեզի, այն է՝ թէ Մաշտոց շինած է ոչ երկու եկեղեցի միայն (ըստ Օրպելեանի), այլ երրորդ մ'ալ՝ Ս. Ստեփանոս անուամբ: Մաշտոց՝ հայ մատենագրութեան մէջ ալ իր տեղը ունի՝ թուղթերով և զանազան գրուածներով, որ մասամբ երկրայական են: Մէկ թուղթը, ինչպէս կ'աւանդէ Յովհ. կաթողիկոս, անոնց հակառակ էր՝ որոնք Քաղկեդոնի և Շիրակավանու (Զաքարիա կաթողիկոսին օրով եղած) ժողովքներուն դէմ կը խօսէին: Ուրիշ թուղթ մ'ալ, ինչպէս կ'աւանդէ Ստ. Օրպելեան, Գէորգ կաթողիկոսին խնդրանք զրած է, խաղաղելու համար այն խառովութիւնը, որ յուզուած էր Յունաց, Վրաց և Աղուանից մէջ հաւատքի խնդիրներու համար. այս երկու թուղթերն ալ մեր ձեռքը չեն հասած: Առ Գունեցիս և առ Աբաս զրած թուղթերը՝ Յովհ. կաթողիկոսին պատմութեան մէջ կը գտնուին:

ՍՄԲՍՏ Ա ՆԱՀԱՏԱԿ

Սմբատ՝ Աշոտ Աի որդին և Սմբատ Խոսուտովանողի թոռն էր։ Թագաժառանգ և հօրը օգնական ըլլալով՝ փոքրարքայ կը կոչուէր։ Անոր առաջին գործը որ կը յիշատակուի՝ ապստամբ Գուգարներու վրայ ըրած յաղթութիւնն է, 888 թուականին։ Երբ Շամշատէ բերդին մէջ կը հանգչէր իր զօրքերով, լսեց հօրը մահը և դէպ ի Շիրակ փութաց. իրեն ընդառաջ ելաւ Գէորգ կաթողիկոսը, մխիթարեց և 890ին զինքը թագաւոր օծեց։ Հակառակ իր Արաս հօրեղբոր ջանքերուն, որ Կարսի մէջ թագաւորել կ'ուզէր, իր թագաւորութիւնը հետզհետէ կը զօրանար։ Սմբատ տարի մը ետքը խնդրեց ամիրապետէն՝ որ իր թագաւորութիւնը հաստատէ. նա ալ Ափշինի ձեռքով իրեն թագ մը զրկեց։ Հրամայեց Սմբատ որ բոլոր իշխանները և եպիսկոպոսները իր շինած Սփրկիչ եկեղեցւոյն մէջ ժողվին, և հոն Գէորգ զինքը կրկին օծելով՝ թափօրով արքունիքը տարին։ Յունաց կայսրը՝ Լեոն Հայկազն ալ (886-911) փութաց պատուել իրեն ազգա-

կից թագաւորը, և թանկագին գանձերու հետ զրկեց թագաւորական ծիրանի, զինքը սիրելի որդի անուանելով։ Սմբատայ Յունաց հետ հաստատած սէրը կատղեցուց Ափշինը. բայց նա կրցաւ ոստիկանին զայրութիւնը իջեցնել, խոստանալով այդ բարեկամութեան ձեռքով վաճառականութիւնը ծաղկեցնել և յունական հարստութիւնները Արարացուց անցընել։ Մինչդեռ Ափշին ընծաներով իր սէրը կը հաստատէր, Գուին քաղաքին արարացի իշխանը ապստամբեցուց հայերը թագաւորին դէմ, և դռները փակեց Սմբատայ առջեւ. Սմբատ զայրացած՝ արուարձանը այրեց, քաղաքն ալ սովի բռնեց։ Իշխանը և իր որդին փորձեցին զիշերը ծածուկ փախչիլ՝ բայց բռնուեցան, և Գուին ալ խոնարհեցաւ Սմբատայ առջեւ։

Ուրիշ յաղթանակ մ'ալ Ափշինի վրայ տարաւ, որ առանց պատերազմ հրատարակելու յարձակեցաւ Սմբատայ վրայ։ Պատերազմը սկսաւ, դաշտը թշնամեաց դիակներով ծածկուեցաւ, և Ափշին ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրել։

Ներքին երկպառակութիւններն ալ պակաս չէին. ամէն նշանաւոր ցեղ կ'ուզէր իրեն թագաւորը ունենալ։ Այսպէս Սիւնեաց և

Արծրունեաց իշխանները, ռխերիմ մրցակիցներ իրարու, գլուխ քաշելով Սմբատէն՝ աբարացի ոստիկաններուն օգնութեամբ իրենք ղերենք թագաւոր հռչակեցին: Այս շփոթութեանց մէջ կը ծփար աշխարհը, երբ 896ին հարկ եղաւ որ Միջագետաց Ահմատ ոստիկանին դէմ պատերազմի երթայ Սըմբատ՝ հայ իշխաններով և վաթսուն հազար զօրաց բանակով. և թէպէտ Գագիկ Արծրունին մատնեց Ահմատին Հայոց բանակը, բայց նորէն Սմբատ յաղթական վերադարձաւ:

Երրորդ անգամ մ'ալ գրգռեցաւ Ափշին և ստուար բանակով մը պաշարեց Կարսի անառիկ բերդը, ուր Սմբատայ նախաձգութեամբ պատսպարուած էին թագուհին և նախարարներուն կանայք. Ափշին տիրեց բերդին՝ երգում ընելով փնաս չհասցնել. բայց թագուհին և ուրիշ մի քանի իշխանուհիներ իրեն քով պահեց: Սմբատ, որ Կաղզուան կը գտնուէր այն ատեն, շատ տրտմեցաւ այս գուժը առնելով. բայց նոյն տարւոյն մէջ Ափշին արձակեց Սմբատայ կինը և միւս նախարարներուն կանայքը:

Հասաւ Հայոց սիրուն դարունը, բնութիւնը զուարթացաւ, դաշտերը և բլուրները ծաղիկներով զարդարուեցան, և ահա փոթորկա-

լից ամպի նման եկաւ Յուսուփ, մեծ բանակով մը Սմբատայ սահմաններուն մէջ մըտաւ, մեր երկիրը աւեր ու մոխիր դարձնելու մտքով հետը բերելով նաև Յովհաննէս կաթողիկոսը՝ շղթաներով կապուած: Յարձակումը Սիւնեաց գաւառէն սկսաւ 909 թուականին: Սմբատ աճապարեց՝ պատերազմի պատրաստուեցաւ, Նիգ գաւառին մէջ երկու բանակները դիմացէ դիմաց ճակատեցան: Յուսուփ առաջին անգամ շուարեցաւ, տեսնելով թըշնամեաց բազմութիւնը. բայց երբ Սմբատայ զօրքերուն մէկ մասը վախով, ուրիշներն ալ նենգութեամբ ձգեցին փախան, սիրտ առաւ Յուսուփ և ինքը տարաւ յաղթանակը:

Ոստիկանը միայնակ տիրելու համար, գնաց պաշարեց Սմբատ թագաւորը՝ որ Կապոյտ կոչուած անառիկ բերդին մէջ ամրացեր էր: Յուսուփի զօրքերը չարաչար կոտորեցան բերդին մէջ եղած հայերուն հարուածներէն. խորամանկ ոստիկանը տեսնելով թէ իր զօրքը անխնայ կը ջարդուի, ըսաւ իր հպատակ հայ զօրքերուն. — «Տեսէք, ինչ քաջութեամբ կը կռուին ձեր ազգակիցները. առաջ անցէք և անոնցմէ քաջագոյն զըտնուեցէք»: Ասոնք ալ սկսան գետին թաւալիլ ամրոցէն ելած հարուածներէն: Յուզուե-

ցաւ Սմբատ՝ տեսնելով իր արենակիցներուն մահը թշնամեաց բանակին մէջ. որոշեց անձնատուր ըլլալ՝ զանոնք ազատելու համար: Հայերը Յուսուփէն երգում առին, որ իրենց և թագաւորին կեանքին չի դպչի, եթէ անձնատուր ըլլան. ոստիկանը երգուընցաւ, և միայն առաջին օրերը հաւատարիմ գտնուեցաւ երգման, բայց յարմար առթի մը կը սպասէր Սմբատը սպաննելու: Գուշակելով զայս թագաւորը՝ խնդրեց Յուսուփէն զօսանքի համար Շիրակ երթալ. բայց քանի մ'օր ետքը ետ կանչուեցաւ Սմբատ և ուրիշ գերիներու հետ Գուշին տարուեցաւ: Յուսուփ՝ պալատի տեղ գնտանին դռները բացաւ Սմբատայ առջեւ, միայն ումպ մը շուր և պատառ մը չոր հաց տալով ամէն օր, և ամէն տեսակ տանջանք և շարշարանք տալով՝ որ հաւատքը ուրանայ: Օր մը բանտին մէջ կ'աղօթէր Սմբատ, ուրախ իր տանջանքներուն համար, երբ անծանօթ մը ներս մըտաւ և երկար ժամանակ իրեն հետ զաղանի խօսեցաւ. ծպտեալ քահանայ մ'էր՝ որ զինքը խոստովանցուց և հաղորդեց: Ամբողջ տարի մը այսպէս տանջելէն վերջը, Յուսուփ հրամայեց զինքը հրապարակ բերել. խուռն բազմութիւնը լեցուեր էր արդէն արդար թա-

գաւորի մը ողորմ մահը դիտելու համար: Հազիւ նեղ ճամբայ մը կը բանային, ուսկից կ'անցնէր Սմբատ տասը դահիճներու հետ: Գահիճները՝ Սմբատայ արցունքով թըրջուած թաշկինակը բերանը դրին և բռնութեամբ ներս մղեցին զայն. ծանր բեռներ դրին անոր գլխուն վրայ, նախատեցին և տանջեցին զինքը ամէն կերպով: Յետոյ զըլխատեցին ԳԱԿին, ու մարմինը խաչի վրայ կախեցին՝ ծայրայեղ ատելութեամբ զրգուած: Բայց Աստուած փառաւորեց իր վկան. ինչպէս Յովհ. կաթողիկոս ականատես անձերէ լսած է, Սմբատայ մարմնոյն վրայ լոյս ծագեցաւ, և շատ հեթանոսներ դարձան քրիստոնեայ եղան, տեսնելով որ նահատակին արիւնով ներկուած հողը տկարները և ախտաժէտները կը բժշկէր: Քանի մ'օր առաջ Մուշեղ արքայորդին ալ նոյն բռնաւորէն թունաւորուած ըլլալով, հայր և որդի Բագարան բերուեցան և հոն թաղուեցան:

* * *

Սմբատայ նահատակութեան ականատես պատմիչն է Յովհ. կաթողիկոսը, որ նոյնպէս ժամանակին բռնաւորէն շատ նեղու-

թիւններ կրած է: Միւս պատմիչը Թովմա Արծրունի՝ Սմբատայ նահատակութեան բնաւ ակնակութիւն մ'իսկ չըներ, և միայն Ահմատի դէմ ըրած պատերազմը կը յիշէ: Ասողիկ (էջ 147-52) կը գրէ թէ՛ Սմբատայ օրով Հայաստանը խաղաղ էր, և թէ անիկայ շինեց Շիրակայ մէջ Ամենափրկիչ եկեղեցին: Իսկ Վարդան (էջ 87) կը գրէ. «Պատուական թագաւորն Սմբատ ի Յուսուփայ ստիկանէն խեղդամահ լեալ ի Գուրն վասն Քրիստոսի, նշաւակի ի փայտի »:

Սմբատայ հայրը Աշոտ, ինչպէս ըսինք, վախճանեցաւ 890 թուականին, որուն կը համաձայնին մեր բոլոր պատմիչները բաց ի Յովհաննէս կաթողիկոսէն, որով Չ4 տարի թագաւորած կ'ըլլայ: Սակայն Յովհ. կաթողիկոս Չ2 տարի կու տայ, 892էն հաշուելով, երբ Սմբատ հաշտուեցաւ Արասայ հետ և Ափշինի միջնորդութեամբ Ճաֆար ամիրապետէն թագ ընդունելով հանդիսապէս կրկին օծուեցաւ:

Բ Յայտմաւորը ասոր յիշատակը ապրիլ 16ին կը գնէ, անոր հետ նաեւ երկու Գընունիներու և Միքայէլի յիշատակը. մինչդեռ Գ Յայտմաւորը վերիններուն յիշատակը մայիս 27ին կը գնէ, իսկ Սմբատայ՝ մայիս 1ին:

ԳՈՒՐԳԷՆ ԵՒ ԳՍԻԻԹ ԳՆՈՒՆԻՔ

ԵՒ ՄԻՔԱՅԷԼ

Բազմաթիւ գերիներուն մէջ, զորոնք Յուսուփ Գուրն տարաւ հաւատքնին ուրանալ աաւրու համար, կը գտնուէին երկու Գնունի եղբայրներ, Դաւիթ և Գուրգէն: Յուսուփ շատերը նահատակելէն վերջը, առջեւը կանչեց երկու Գնունի պատանի իշխանները, որոնց առոյգ հասակը ի գութ շարժեց բռնաւորը: Ոսկեհուռ զգեստներ, ծիրանիններ, սրընթաց նոսրագներ, և ինչ որ երիտասարդի մը սիրտը կրնան զբաւել, նոյն իսկ իր տէրութեան կէսը, անոնց առջեւ դրաւ Յուսուփ, և փոխարէն ուրիշ բան չէր ուզեր՝ բայց միայն ուրանան հաւատքնին:

Այս շլացնող առարկայները՝ քրիստոնեայ աչքերու արհամարհոտ նայուածքին միայն արժանացան. Գնունիները ուրիշ պատկենբու հիւսուելը կ'երեւակայէին մտքով, և բրոնաւորին ամէն խոստումին և սպառնալիքնե-

րուն պատասխանը կ'ըլլար, «Քրիստոնեայ ենք» : — «Գթացէք ձեր ընտանեաց, ձեր առոյգ հասակին, ընդունեցէք կրօնքս», կը կրկնէր Յուսուփ. — «Քրիստոնեայ ենք» կը պատասխանէին միշտ պատանի իշխանները : Բռնաւորը յուսահատած՝ հրամայեց զլիսատել զիրենք հրապարակին մէջ բազմութեան առջեւ :

Սրտաշարժ տեսարան մ'էր՝ որ բացուեցաւ գիտող խառնադանձին . Դաւիթ դահիճին առջեւ ծունր դրաւ խնդիրք մ'ընելու : Ժպիտ մ'երեւաց անհաւատներու դէմքին վրայ, մինչ Հայերը պաղած մնացին, կարծելով թէ Դաւիթ պիտի ուրանայ հաւատքը. փոքրիկ Գուրգէնն ալ ափշած՝ նայեցաւ եղբորը թէ ինչ կ'ընէ : Այն ատեն Դաւիթ խնդրեց դահիճներէն որ նախ Գուրգէնը նահատակեն, որ չըլլայ թէ հաւատքը ուրանայ իր մահը տեսնելով, և յետոյ եղբորը դառնալով ըսաւ. « Եղբայր սիրելի, նախ դուն ընծայուէ Քրիստոսի, զոհ մը ըլլալով անոր՝ որ մեռաւ մեզի համար » : Գուրգէն վազեց դէպ ի սուրը, և դըլուխը ընկաւ նոսն պէս. բայց շրթունքը զեռ կը թրթռար և սիրտը կը բարախէր Յիսուս անունով :

Դահիճը դարձաւ Դաւիթին և ըսաւ. « Ան-

շուշտ եղբորդ ողորմ մահը համոզեց զքեզ ուրանալ հաւատքդ ». — « Մօտեցու՛ր սուրը, մօտեցու՛ր, ըսաւ Դաւիթ, կ'ուզեմ փութալ զինքը պսակնած տեսնել երկնքի մէջ »... և ընկաւ եղբորը մօտ 917 թուին :

Պատմութիւնը այս նահատակներուս հետ կը յիշատակէ նաեւ Միքայիլ զիւցազ մ'ալ, Գուգարաց աշխարհէն, որուն յիշատակը այս Գնունիներուն հետ կը կատարուէր մայիս 27ին :

Յուսուփի առջեւ անհամար հայ գերիներ բերուեցան, որոնք ոստիկանին ո՛չ խոստացած փառքերէն չլացան և ո՛չ տանջանքներէն վախցան, երբ նա կը ստիպէր զիրենք ուրանալ հաւատքնին : Այս անգամ բռնաւորը նոր կերպով մը մտածեց նոստատակել քրիստոնեայները. հրամայեց զինուորներուն բոլորակ մը կազմել գերիներուն շուրջը և անխնայ զամէնքը ջարդել : Այս բոլորակին մէջ էր Միքայիլն ալ, տասնընեօթը տարեկան պատանի մը, « զուարթատեսիլ և զեղեցիկ երեսօք » : Զինուորներուն աչքը անոր վրայ յառեցաւ, և իսկոյն բոլորակէն դուրս հանեցին, յուսալով թէրեւ անուշ խօսքերով ուրանալ տալ հաւատքը : Պատանին բաժնուած տեսնելով ինք

զինքը նահատակներու խումբէն՝ տխրեցաւ, և արցունքոտ աչքերը երկինք բարձրացնելով՝ Քրիստոսի օգնութիւնը խնդրեց, և վազեց բոլորակին ներսը՝ սուրին տակ ինկաւ:

*
* *

Այս նահատակները Յովհ. Զ. կաթողիկոսին օրով կատարուեցան: Կաթողիկոսը, յետ պատմելու ասոնց դիւցադնական մահը, կ'աւելցնէ. «Այսպէս ամենեքեան սոքա սուրբք որ առ ի յինէն պատմեցան, յիրաւի տարեւորական տօնախմբութեամբ պատուին միշտ յեկեղեցիս օրբոց. օր յիշատակի սոցա սահմանեալ մարերի ամսոյ, որ օր 27», այն է՝ յունիսի 3ին: Սակայն Ասողիկ, որ իր առջեւ ունէր Յովհաննու պատմութիւնը, ասոնց յիշատակը նոյեմբեր 20ին կը դնէ. իսկ Վարդան պատմիչ ու Գ Յայսմաւուրը «ի 20 մարերի» (մայիս 27ին) կը դնեն:

→ . . . ←

ԱՇՈՏ Գ ՈՂՈՐՄԱԾ

Աշոտ Ողորմած՝ Աբաթ թագաւորին որդին էր և Սմբատ նահատակին թոռը: Իր հօր մահուան լուրը (951ին) պատերազմի և ասպատակութեան հրուէր մ'եղաւ թշնամիներուն, որոնց դէմ ելաւ Աշոտ երկու հազար հոգեով Շիրակի մօտերը և քաջարար վանեց զանոնք: Յարձակումները մեղմացան կամաց կամաց, և քանի մը տարի ետքը Աշոտ ութսուն հազար զօրքերու կը հրամայէր: Ինը տարի վերջը (961ին), նախարարները հիացած Աշոտի քաջութեան և իմաստութեան վրայ, Անանիա կաթողիկոսէն խնդրեցին որ թագաւոր օծէ Աշոտը: Աննման շքեղութեամբ կատարուեցաւ օծման հանդէսը Անիի մէջ, — ուր զրուեցաւ առաջին անգամ թագաւորական գահը, — ի ներկայութեան Աղուանից Փիլիպպոս թագաւորին և Յովհաննէս կաթողիկոսին:

Համտուն անուեով արար զօրավար մը ապստամբելով ամիրապետէն՝ Աշոտի վրայ եկաւ և հարկ պահանջեց. Աշոտ մերժեց հարկապահանջները, Համտունի վրայ վազեց

զօրքով, յաղթեց և բռնեց սպաննեց ապաւ-
տամբը: Ամիրապետը՝ Աշոտի քաջութեան
փոխարէն՝ թագ և շատ պարգեւներ զրկեց, և
հաստատեց զինքը թագաւորութեան մէջ՝
Շահնշահ անունը տալով:

Խաղաղ տարիներուն մէջ՝ որ յաջորդեցին,
Աշոտ բազմաթիւ շինութիւններ ըրաւ, Անի
բերդը ընդարձակեց և մայրաքաղաք ըրաւ,
պարիսպները նորոգեց և ամէն մէկ բուրգին
մէջ մատուռ մը շինեց. նոյնպէս հիւանդա-
նոցներ և աղքատանոցներ կառոյց և առատ
թոշակ կապեց անոնց: « Իր խոհեմութեամբ
և ողորմածութեամբ, կ'ըսէ ժամանակակից
պատմիչը Ասողիկ, գերազանցեց բանգամէնը.
վասն զի բորոտները, կազերը, կոյրերը իրեն
քով ժողովելով՝ զոմանս իշխան, ուրիշները
իշխանաց իշխան կամ կիւրապաղատ կօչե-
լով կ'ուրախանար: Աւելի կը փափագէր
կարմիր քոսերը և վիրաւորները իր աչքին
առջեւ ունենալ, քան թագաւորական ծիրա-
նիները և փայլուն զարդերը. իր բաժակը
թագաւորական ըմպելիով անոնց կը նուի-
րէր...: Այնչափ առատաձեռն էր, որ ինչքը
աղքատաց բաժնելով մահուան ատեն գան-
ձատան մէջ դրամ՝ չէր մնացած »:

969 թուականին, կաթողիկոսական արթու-

ռին շուրջը մեծ շփոթութիւն մ'եղաւ. ոմանք
կ'ուզէին զահընկէց ընել Վահանը, որ օրի-
նաւոր կաթողիկոսն էր, կրօնական խնդիր-
ներու մէջ Յունաց և Վրաց հետ միաբանե-
լուն համար: Աշոտ այս խռովութեանց առ-
ջեւն առնելու համար, հրամայեց ժողով գու-
մարել՝ որ խաղաղին յուզուած ոգիները.
բայց ի դժբ. երկու հակառակ կողմերն ալ
պինդ մնացին իրենց կարծիքներուն վրայ,
մինչեւ որ ժամանակը կարգադրեց ամէն
բան: Նոյն ժամանակները՝ (973ին) Յով-
հաննէս Չմշկիկ հայագի կայսրը պատերազ-
մի գացած ըլլալով Տիգրանակերտի կողմերը
բնակող այլազգիներուն գէժ, որոնք իր բա-
նակին վնաս հասուցած էին, Յոյները զըր-
գուեցին կայսրը՝ որ Պարսից բաժնին մէջ բնա-
կող Հայերէն ալ վրէժ խնդրէ: Կայսրը զիւ-
րահաւան գտնուեցաւ անոնց խորհրդին, և երբ
կը պատրաստուէր վրէժ խնդրելու, մեր Ա-
շոտ թագաւորը փութաց նուիրակներով և
ընծաներով կայսր սիրտը տոնուլ. և այսպէս
իրարու հետ սէր և խաղաղութիւն հաստատե-
ցին երկու համազգի միապետները:

Աշոտ քսանըհինգ տարի թագաւորեց. իր
օրով զրեթէ պատերազմ և արիւնհեղուցիւն
չեղաւ հայ հողին վրայ: Հայր մ'եղաւ բոլոր

ազգին՝ մանաւանդ աղքատներուն և թշուառներուն, որոնց ցաւերը սփոփեց և արցունքը սրբեց իր գորովոյ սրտով և արքայազայել տուրքերով: Իրեն թագին հետ՝ խոնարհ սիրտ մ'ունէր. ծիրանիին տակ՝ խարազ կը հագնէր. ճգնաւորի մը չափ ժուժկալ կերակուրներու և քունի մէջ, իր առաքինութիւններով զարմանալի եղաւ նոյն իսկ եկեղեցականներու, և պատմութիւնը Ողորմած անունը յատկացուց իրեն: Արդարներուն քունը ննջեց 977 թուականին, և երկինք զնաց խառնուելու Տրդատներու և Թէոդոսներու դասին մէջ:

*

Ինչպէս որ Յայսմաւուրները զանց չեն ընել խօսիլ Աշոտի տիկնոջ Խոսրովանոյշի վրայ, որ իր առաքինի վարքով և բարի գործերով փայլեցաւ, այսպէս մենք ալ չենք ուզեր անցնիլ՝ առանց յիշատակութիւն մ'ընելու իրեն:

Խոսրովանոյշ՝ իրեն օրինակ առած էր Աշոտը, անոր նման ինքն ալ սաստիկ դուժ և գորով ունէր աղքատաց և հիւանդներու վրայ, և անոնց ամէն պէտքերուն կը հաս-

նէր: Հոյակապ եկեղեցիներ կանգնեց, և 964 թուականին սկսաւ հիմնել Սանահին և Հաղրատ վանքերը, իրարմէ մէկ ժամ հեռաւորութեամբ. ասոնք յետոյ ազգային հըռչակաւոր վանքեր եղան, առաքինի և դիտնական վարդապետներ հասցնելով, և թագուհւոյն անունն ալ հռչակուեցաւ և անմահացաւ այս վանքերուն անուանց հետ: Խոսրովանոյշ Աշոտի մահուան վրայ երեք տարի ալ ապրեցաւ, և աշխարհի վրայ անթիւ երախտապարտ անձեր թողլով, կնքեց իր մահկանացուն 980 թուականին:

*
*
*

Աշոտ, — գոր Հ. Ալիշան Գաղղիոյ Ս. Լուգովիկոսի հետ կը համեմատէ, ինչպէս Խոսրովանոյշն ալ՝ Հունգարիոյ Ս. Եղիսաբեթին հետ, — կը հանգչի Անի քաղաքին աւերակներուն մէջ, Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէկ անկիւնը, Աշոտ բագաւոր Հայոց տապանազրովանոր զլխուն վերեւ կը բարձրանայ ուրիշ դամբան մ'ալ, «Թերեւս զուգակցի նորին Խոսրովանոյշ դշխոյի» (Շիրակ 30-4):

Իր վարուց ազրիւրներն են Գ Յայսմաւուրը, Ասողիկ, Ուռհայեցի, Վարդան և

այլք: Ըստ Վարդանայ՝ Աշոտ Թագաւորեց Ն
Թուին (= 951), մեռաւ ՆԻԵ Թուին (= 976),
համաձայն Ասողիկի և Ուռհայեցոյ, որով
քսանըհինգ տարի Թագաւորած կ'ըլլայ:

Հակառակ բոլոր պատմիչներուն, Կիրա-
կոս՝ Հաղբատ և Սանազին վանքերուն
չինութիւնը յոյն կրօնաւորներու կ'ընծայէ,
իսկ Թովմ. Վանանդեցի՝ Աբասայ: Բայց
անշուշտ կը սխալին. որովհետեւ Սիմէոն,
որ Սանազին վանքին առաջին վանաձայր եւ
պիսկոպոսին աշակերտն է, Աշոտ Ողորմածի
տիկնոջ Խոսրովանոյչի կ'ընծայէ վանքին
չինութիւնը, Ս. Բարսղի ճառերու յիշատա-
կարանին մէջ, զոր կը ճանչնայ նաեւ Աստ-
ղիկ: Ըստ Վարդանայ՝ Սանազնի Ս. Աս-
տուածածինը, — Թերեւս Ս. Աստուածա-
ծին եկեղեցին միայն, — յոյն կրօնաւորներէ
չինուած էր:

Ս. ՆԻԿՈՆ

Սուրբ Նիկոն, Վարդապետ ապաշխարու-
րեան կոչուած, տասներորդ դարուն սկիզբը
ծնաւ Պոնտոսի մէջ, հայազգի ազնուական
ընտանիքէ մը: Դեռ պատանի էր՝ երբ զաղ-

տուկ Թողուց հայրենի տունը և զնաց Ու-
կեքար ըսուած վանքին մէջ փակուեցաւ, ուր
տասներկու տարի մնաց: Մեծաւորները տես-
նելով անոր եռանդուն հոգին և աստուա-
ծային բաներու հմտութիւնը, յանձնեցին
իրեն որ երթայ Աստուծոյ խօսքը քարոզէ
Ժողովրդեան: Այնպիսի յաջողութեամբ կա-
տարեց իր պաշտօնը, որ անկարելի էր խօ-
րապէս չզգացուիլ՝ երբ երկնային բաներու
վրայ կը խօսէր: Յետոյ քարոզութեան զըր-
կուեցաւ իր բնիկ հայ աշխարհին խորերը,
ուսկից Կրետէ կղզին անցաւ, որ այն ատեն
Սարակինոններու ձեռքն էր: Իր բոլոր քա-
րոզները ընդհանրապէս Յովհաննու Մկրտչի
պէս «Ապաշխարեցէք» ով սկսելուն համար՝
անունն ալ մնաց Ապաշխարեցէք (Métanoïte)
կամ Վարդապետ ապաշխարաշրեան: Ս.յն
օծութիւնը՝ որով կը բացատրէր Աւետարա-
նին առածները, սիրելի կ'ընէր զանոնք նոյն
իսկ այլակրօններուն, որոնք կը վազէին ա-
խորժով մտիկ ընելու անոր քարոզներուն,
և անոնցմէ շատերը կը դառնային քրիստո-
նեայ կ'ըլլային, ինչպէս նաև բազմաթիւ մե-
ղաւորներ Աստուծոյ ճամբուն մէջ եկան:

Քսան տարւոյ չափ այն կղզիին մէջ բնա-
կելէն վերջը, զոր զրեթէ բոլորովին կերպա-

բանափոխ ըրաւ, անցաւ Պեղոպոնէս, Աքա-
յիսա եւ Եգիպտոս զաւանաները, ուր մեծամեծ
արդիւնքներ առաջ բերաւ իր քարոզութեամ-
բը: Մեռաւ Պեղոպոնէսի վանքի մը մէջ
998 ասարոյն: Ս. Նիկոն թողուցած է Ճաս-
ի վերայ կրօնի Հայոց եւ քանի մը ուրիշ ճա-
սեր, որոնք դեռ ձեռագիր կը պահուին Պա-
րիզու ազգային գրատան մէջ. (Migne, հատ.
ԽԱ. մս. Բ):

Ս. Նիկոնի վարուց առաջին աղբիւրն է
ոյն Յայսմաուր մը, զոր լատիներէն թարգ-
մանեց Յակոբ Սիրմոնդոս Յիսուսեանը. Բա-
րոնիոս ասկէց կ'առնու, երբ կը խօսի Ս.
Նիկոնի վրայ իր Տարեգիրներուն Ժ հատո-
րին մէջ: Այս բոլոր յիշուած հեղինակները
հայ կը ճանչնան զՍ. Նիկոն. Մաղաքիա
դպիրն ալ իր կաթողիկոսաց ցանկին մէջ,
Սարգիս Ա.ի վրայ խօսելով, Ս. Մակար
և Ս. Սիմէոն հայկազուններուն հետ կը
յիշէ նաեւ Ս. Նիկոնը. «Ասոր կաթողիկո-
սութեան ատեն, կ'ըսէ պատմիչը, փայլեցան
երեք կրօնաւորներ, Նիկոն՝ որ գնաց Կրետէ
կղզին և դայն պայծառացուց, և այլն»: Յոր-

ները կը տօնեն Ս. Նիկոնը նոյեմբեր 26ին,
նոյնպէս լատինք նոյն օրը կը յիշատակեն
անոր վկայաբանութեան մէջ:

Ս. ՄԱԿԱՐ ՀԱՅԿԱԶՆ

Տասներորդ դարու կիսուն՝ Միքայէլ ա-
նունով հայ իշխան մը, իր Մարիամ բարե-
պաշտ կնոջ հետ թողուց հայրենի տունը
և մեկնեցաւ դէպ ի Անտիոք, ուր կը զբա-
նուէին ուրիշ ազգայիններ ալ: Այն ժամա-
նակ քաղաքին եպիսկոպոսը կը կոչուէր Մա-
կարիոս: Այդ բարեպաշտ ընտանիքը Աւոտ
Ողորմածի թագաւորութեան օրով որդի մ'ու-
նեցան. մկրտող եպիսկոպոսը, որ իրեն ազ-
գականն էր, իր անունն ալ տղուն հետ ան-
մահացնելու ազգումով մը՝ Մակար դրաւ
անունը. և իր ձեռքին տակ մեծցնելով մա-
նուկը, ո՛չ միայն մայրենի լեզուն՝ այլ նաև
յունարէն և ասորերէն լեզուները սովորեցուց
անոր: Մակար, հասակին հետ զարգացնելով
միտքը և հոգին, քահանայ ձեռնադրուե-
ցաւ իր խնամակալ եպիսկոպոսէն: Մանուկ
հասակէն այնպէս սիրած էր առաքինութիւ-
նը, և այնչափ հետամուտ՝ զործով ալ կա-

տարելու, որ զինքը տեսնողները կը կարծէին առաքինութեան պատկերը տեսնել: Ականատես լատին պատմիչը հիացած՝ այսպէս կը գրէ Մակարի վրայ. «Թագաւորական ազնիւ գոհար, մեծ պարծանք հայ ազգին, զոր ոչ թէ ճարտար արուեստաւորի մը ձեռքը, այլ ամենուն ճարտարպետը Աստուած իր թագին վրայ հիւսեց. փառք եղաւ ծնողքին, յոյս՝ սիրելիներուն, Մակար պանծալի մանուկը, իր աշխարհի մեծամեծներու տոհմէն սերած», և այլն:

Մակար գրեթէ երեսուն տարեկան էր, երբ մահացու հիւանդացաւ քաղաքին եպիսկոպոսը, որ անկողին մօտ կանչելով իր անուանակիցը, օրհնեց վերջին անգամ, և իր պաշտօնը անոր յանձնեց: Մակար՝ եպիսկոպոս ըլլալու տարիքը չունէր դեռ. բայց ինչ փոյթ, երբ իրեն սքանչելի վարքը տարիքին պակասը կը լեցնէր, և տարիներէ ի վեր ինքն էր՝ որ կը կարգադրէր ծերունի եպիսկոպոսին գործերը:

Մակար ի սկզբան սաստիկ ընդդիմացաւ եպիսկոպոս ձեռնադրուելուն. բայց վերջապէս համակամեցաւ, մտածելով որ անով պիտի կարենար գոհացում տալ իր ազգատառէր սրտին: Այնուհետեւ աղքատները, կաղերը

և կոյրերը ամէն օր կը վազէին ողորմութիւն և բժշկութիւն խնդրելու եպիսկոպոսէն. և Աստուած այնպիսի շնորհք մը տուած էր Մակարի, որ երբ ինքը անձամբ աղքատներուն պէտքը կը մատակարարէր, անմիջապէս կը բժշկուէին կաղերը և կոյրերը: Այդ բանը միայն Մակար չէր գիտեր. բայց ժողովուրդը երբ գիտցաւ թէ իրենց եպիսկոպոսը հրաշագործ սուրբ մ'էր, սկսան ամէն կողմէ հիւանդները, կաղերը, կոյրերը՝ անոր ոտքը բերել, որոնք կատարեալ առողջութիւն գտնելով, կը հռչակէին զինքը իբրեւ «այդ Աստուծոյ»:

Մակար տեսնելով թէ ժողովուրդը շատ կը պատուէ զինքը, մտածեց հեռանալ քաղաքէն, անծանօթ տեղ մ'երթալ՝ ապրիլ օտարութեան մէջ: Չորս աղգակից և ազգական ընկերներու հետ, որոնց անուններն էին Յովհաննէս, Պետրոս, Գաւիթ և Կոստանդին, մուրացիկ ձեւանալով ուխտի գնաց դէպ ի սուրբ երկիրը 1000 թուին. միայն զգեստ մը, գօտի մը և գաւազան մ'ունէր՝ ծայրը խաչ, որով ամէն անցած տեղերը հրաշքներ կը գործէր: Հագիւ Երուսաղէմ հասաւ, սկսաւ անխտիր քարոզել՝ որ հեթանոսները դառնան քրիստոնեայ ըլլան, քրիս-

տոնեաներն ալ ապաշխարեն: Անհաւատները ուզելով լռեցնել այդ անծանօթ պանդուխտին լեզուն, որ զիրենք կը յանդիմանէր, բռնեցին և բանտ դրին, և գետնին վրայ խաչաձեւ տարածելով՝ պրկեցին ձեռքերը, և մերկ կուրծքին վրայ տաքցուցած մեծ քար մը գրին: Մակար՝ Աստուծոյ օգնութեամբ ազատեցաւ այդ և ուրիշ տանջանքներէ, և անհամար հրաչքներ գործելով՝ շատ հեթանոսներ դարձի բերաւ: Երբ ժողովուրդը հոն ալ սկսաւ զինքը փառաւորել, թողուց Երուսաղէմը և իր ընկերներով Եւրոպա անցաւ. որ քաղաքներէն որ կ'անցնէր, առաքինութեան օրինակներով և գործած հրաչքներով կ'ափշեցնէր ժողովուրդը, և բոլոր հիւանդները իրեն երախտապարտ կ'ընէր՝ կատարելապէս բժշկելով զանոնք:

1011ին Բելճիքայի Գանդ քաղաքը հասաւ, և հոն Ս. Բաւոնի վանքին մէջ բնակեցաւ: Քաղաքացիք ամբողջ տարի մը վայելեցին հայ պանդուխտին ըրած հոգեկան և մարմնական բարիքները, որուն սրբութեան անունը ամբողջ երկրին մէջ սփռուած ըլլալով, մօտիկ քաղաքներէն ալ կու գային հիւանդներ և անդամալոյծներ և անոր աղօթքով կը բժշկուէին: Յաջորդ տարին, 1012

թուին սկիզբները, աւերիչ ժանտախտը բոլոր Բելճիքան սուգով պատեց: Մակար միայն զուարթ էր այն համաճարակ աղետին մէջ. անձնանուէր և արի՛ ամէն կողմ՝ կը վազէր հիւանդներուն օգնելու, մեռածները թաղելու, վշտացածները մխիթարելու, և իր ներկայութիւնը միայն բաւական էր՝ սիրտ տալու օրհասականներուն և վրդոված խիղճերը հանդարտելու: Մակարին զոհը կատարեալ եղաւ՝ երբոր ինքն ալ նոյն ժանտախտէն բռնուեցաւ. զուշակեց մարգարէական հոգևով մեռնելու ժամը և ըսաւ իր մօտը եղողներուն. « Ժանտախտը իմ մահուանս հետ պիտի վերջանայ »: Եւ յիրաւի ճիշդ գուշակած օրը և ժամը, 1012 տարւոյն ապրիլի 10ին, աւանդեց մաքուր հոգին, և ժանտախտը անմիջապէս կանգ առաւ սուրբին մարդաբէժածին համեմատ:

Մակարի մեռնելէն գրեթէ 50 տարի վերջը, 1067ին, Գանդ քաղաքին բնակիչները երախտապարտ գտնուելով սուրբին, որուն բարեխօսութեամբը ազատած էին ժանտախտէն և ուրիշ տարափոխիկ հիւանդութիւններէ, անոր մարմինը հասարակաց գերեզմանէն փոխադրեցին առանձին տապանի մը մէջ, և նշխարներուն մէկ մասը ցրուեցին

եկեղեցիներու մէջ, խորաններ և մատուռներ շինելով յանուն հայ սուրբին, և քիչ ատենէն Հռոմայ Քահանայապետները սրբոց կարգը դասեցին զինքը, յիշատակը տօնելով ապրիլ 10ին:

*
*
*

Ս. Մակարի վարքը գրեցին երկու կրօնաւորներ. առաջինը, որ Ս. Բաւոնի վանքին Երիմբուղ արքային հրամանով գրեց, կենսակից էր Ս. Մակարայ. և երկրորդը, Սիւզեր արքային հրամանով, որ ներկայ էր սուրբին նշխարներուն փոխադրութեան (1067): Վերջինս, որ անշուշտ տասը կամ քսան տարեկան հասակին տեսած էր մեր սուրբ՝ ծերունին՝ Ս. Բաւոնի վանքին մէջ, այսպէս կը վերջացնէ իր գրութիւնը, Մակարի վրայ խօսելով. «Ոչ ոսկի Սոփերայ, այլ ծաղիկ ընտիր հայ աշխարհին, և սուգ երկրին Ասորւոց, փառք Փլանդրացւոց և վայելչութիւն Գանդ քաղաքին, որ և այժմ թագաւորէ յերկինս, երբեմն պանդուխտ գոլով և նժդեհ յերկրի վասն Աստուծոյ»: Բողանդեանք իրենց սրբոց վարուց հաւաքածոյին մէջ հրատարակեցին այս երկու կրօնաւորներու գրու-

թիւնները, ուսկից քաղած է Հ. Չամչեան՝ հայ պատմութեան Բ հատորին համար: Մահաքիա դպիրն ալ կը գրէ իր կաթողիկոսաց պատմութեան մէջ (Սարգիս Ա. կթ.) «Մակար՝ կամաւ հրաժարեալ ի պատրիարքութենէն Անտիոքայ, գնաց յարեւմուտս և փոխեցաւ յերկիրն Ֆրամինկի յամի տեսուն 1012»:

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՅԿԱԶՆ

Ս. Գրիգոր՝ ծննդեամբ հայազգի, ծաղկած է ժ դարու վերջերը Եւրոպիոյ մէջ: Իր ծնողաց անունը և աստիճանը մեզի անծանօթ են, բայց պէտք է հարուստ եղած ըլլան՝ որ կրցան զինքը երեւելի վարժապետներու յանձնել: Պատանի հասակէն՝ կը փայլէր վրան զարմանալի խոնարհութիւն մը, խօսակցութեանց մէջ՝ անուշ, Աստուծոյ՝ եղբարց և աղքատներուն սիրով վառուած, ամէն առաքինութիւններով զարդարուած էր: Երբ ծնողքը մեռան, իր բոլոր ինչքը աղքատներուն բաժնեց, հեռացաւ հայրենիքէն, ու Նէոկեսարիոյ մօտ գտնուող վանքերէն մէկուն մէջ առանձնացաւ. հոն զարմացուց մեծա-

ւորները եւ ընկերները իր գերազանց առաքինութիւններով և գիտութեամբ: Միկոպոսոյ — այժմ Շեպիև Գարսա-հիսար կոչուած՝ Փոքր Ասիոյ մէջ — եպիսկոպոսը լսելով Գրիգորի համբաւը, իրեն քով կանչեց զինքը, իր խորհրդականը՝ ըրաւ և քիչ ժամանակէն քահանայ ձեռնագրեց: Եպիսկոպոսին մահը լայն ասպարէզ մը բացաւ Գրիգորի առջև, որ որչափ կը ծածկէր իր առաքինութիւնները խոնարհութեան քողին տակ, այնչափ աւելի ժողովրդեան ուշադրութիւնը գրաւելով՝ եպիսկոպոս ընտրուեցաւ Միկոպոսի քաղաքին: Գրիգոր բարձր իշխանութիւնը առնելէն ետքը՝ մեծ գործեր սկսաւ: Մանիքեցի ազանդաւորները իր թեմէն դուրս հանեց, այրիները, որբերը և խեղճերը պաշտպանեց հարստահարող բռնաւորներուն դէմ: Բայց Գրիգոր քան ամէն պատիւ և բարիք գերադաս համարելով իր հոգւոյն փրկութիւնը, թողուց եպիսկոպոսական ծանր բեռը, եւ երկու յոյն կրօնաւորներու հետ հեռացաւ քաղաքէն անծանօթ աշխարհ մը երթալու համար:

Իտալիա և Գաղղիա շրջելէն ետքը՝ Օրլէանի վիճակին Բլիշլիէ կամ Բիւտիլիէ քաղաքը հասաւ. և լսելով թէ մղոն մը հե-

ռու Ս. Մարտինոսի մատուռ մը կայ, հոն գնաց խրճիթ մը շինեց՝ տեղւոյն Լուիզ իշխանուհւոյն հրամանով: Երեք տարի խիստ կրօնաւորի մը կեանք վարեց, խելքէ՝ մտքէ վեր ճգնութիւններով զարմացնելով նոյն իսկ ամենէն ճգնասուն կրօնաւորները: Անոր կերակուրը՝ քիչ մը զարիէ հաց էր, կամ եփած արմատներ և ջրոյ մէջ կակղցած ոսպշարթուան մէջ երկու անգամ միայն կ'ուտէր: Գրիգորի համբաւը իրեն ձգեց խուռն բաղմութիւն մը, ոչ միայն մերձակայ քաղաքներէն, այլ նաև հեռաւոր տեղերէ, որով գունդագունդ ուխտի կ'երթային, իրենց հետ պարէն և փոքրիկ ընծաներ տանելով: Սուրբ կ'ընդունէր զանոնք՝ պարզապէս ընծայարեաները շտրտմեցնելու համար, և յետոյ աղքատներուն և կարօտելոց կը բաշխէր, կամ իրեն հիւզը այցելողներուն առջև կը դնէր: Օր մ'ալ հարուստ մէկը եկած էր սուրբը տեսնելու, և ուրիշներու հետ սեղանի հրաւիրուեցաւ. հարուստը՝ այն աղքատիկ ճաշը իրեն նախատինք համարելով, յանձն շառաւ և իր տեղը մեկնեցաւ: Հազիւ թէ տուն հասաւ, իսկոյն դիւահարեցաւ և ուզեց ինքզինքը գետը նետել. Գրիգոր՝ առանց ներկայ ըլլալու այս եղածին իմացաւ խեղճին վի-

ձակը՝ աղօթեց եւ դիւահարը բժշկուեցաւ .
մեծատունը իմանալով թէ Ս . Գրիգոր իրեն
օգնութեան հասած էր, կրկին գնաց անոր
չնորհակալ ըլլալու և թողութիւն խնդրելու :

Գրիգոր փոքր խրճիթին մէջ մեծ ապրե-
ցաւ՝ թէ իր վարքով, թէ ըրած դարձերով
և թէ մեծ ճգնութիւններով, և ԺԱ դարու
սկիզբները երկինք թռաւ մարտ ամսոյն 16ին,
մեծ ցաւ պատճառելով ամենուն՝ որ զինքը
ճանչցեր էին :

Հաւատացեալները՝ որ արդէն իրր մեծ
սուրբ մը կը պատուէին Գրիգորը, անոր
մարմինը Ս . Մարտինոսի մատուռին աւագ
խորանին առջև ամփոփեցին : Բայց Բիւտի-
վիէի իշխանուհին Լուիզ՝ չքեղ թափօրով
Գրիգորի մարմինը իր քաղաքին Ս . Սողոմոն
եկեղեցւոյն մէջ փոխադրել տուաւ . եւ ինչ-
պէս Օրլէանու եկեղեցւոյն սրբոց վարքին
մէջ նշանակուած է, մինչև հիմայ նոյն եկե-
ղեցւոյն մէջ կը հանգչի հայկազն Գրիգորի
մարմինը, որ իր հետ տարածեց Եւրոպիոյ
նոյն իսկ խոր տեղերը մեր ազգին անունը :

*
*
*

Ս . Գրիգորը, զոր Գաղղիացիք կը կոչեն
S. Grégoire d'Arménie և իտալացիք S.
Gregorio d'Armenia — ո՛չ Լուսաւորիչը
— լատին եկեղեցին կը տօնէ մարտ 16ին
(Հմմտ. Migne, հատոր ԻԱ, մս. Բ) :

Գրիգորի վարուց պատմութիւնը քաղե-
ցինք Migneի բառգիրքէն եւ Հ . Ալիշանի
ըստ բաւականի ընդարձակ գրութենէն, ո-
րուն աղբիւր հղած է անշուշտ իր յիշած
Օրլէանու եկեղեցւոյ մէջ գտնուած Վարդ
սրբոցը « ուր Ս . Գրիգորի տօնը, կ'ըսէ, ի
16 մարտի կրկին անգամ նշանակուած է » :

Գրիգորի համբաւը տարիներէ ետքը
Հայաստան ալ հասաւ . անոր ազգականները
Եւրոպա եկան զինքը տեսնելու յուսով,
բայց վախճանած գտան : Գրիգորի վարուց
անանուն գրիչը անոնցմէ առեր է իր տե-
ղեկութիւնները սրբոյն արեւմուտք գալէն ա-
ռաջ վարուց նկատմամբ :

Ս. ՍԻՄԷՈՆ ՀԱՅԿԱԶՆ

Սիմէոն ծնած է 956 թուականին: Հայրը, ըստ նոր վկայութեանց, Եկտոր կը կոչուէր և մայրը՝ Երանեակ. ծննդավայրն էր Արշամուշատ Եփրատի քով՝ որ հիմայ աւերակ է: Եկտոր՝ հարուստ և ազնուական էր, իշխանական տունէ, և կը յուսար թէ Սիմէոնը իրեն արժանաւոր ժառանգ պիտի ըլլար:

Տարիքին հետ կը զարգանար Սիմէոն հոգեւորութեան մէջ, և դեռ պատանեակ՝ կը զգար թէ ինքը աշխարհի կոչում չունի, Աստուած զինքը ուրիշ բանի որոշած էր. ծնողաց թախանձանքն եղաւ միայն որ ստիպեց զինքը յանձն առնուլ ամուսնանալ Աստղիկ անունով ազնուականի մը աղջկան հետ: Սակայն Աստուած գործը ուրիշ կերպ դարձուց. Սիմէոն, Ալեքսիանոսի օրինակին հետեւելով, հարսնիքի օրը հանեց ձօխ և իշխանական զգեստները, և ծառայի հագուստով՝ գիշերը ծածուկ փախաւ տունէն ու գնաց հայ կրօնաւորներու վանք մը, որոնք

Ս. Բարսղի կանոնները կը պահէին:

Յետ քանի մը տարի խիստ ճգնութեամբք հիացնելու իր կրօնակիցները, ուզեց փառքերէ և պատիւներէ փախչիլ և բոլորովին առանձնացած ապրիլ՝ Աստուծոյ հետ միայն կենակցելով, Թերայիզի հին ճգնաւորներուն նման: Գնաց մօտը գտնուող Երասխ գետին ափունքը, և երկու աշակերտներու հետ առանձնացաւ խրճիթի մը մէջ: Հոն չունէր ո՛չ համեղ կերակուրներ, ոչ անուշ ըմպելիներ, զորոնք վայելած էր ժամանակաւ տանը մէջ. իրեն ամէնօրեայ կերակուրն էր քիչ մը ցամաք հաց, բանջար և ընդեղէն. խմած ջուրն ալ այնչափ սակաւ՝ որ ծարուան անգամ չէր անցներ: Այս առանձնութեան տարիներուն մէջ Սիմէոն այլ և այլ հրաշքներ գործեց, որոնցմէ ամենէն զխաւորն եղաւ իր Ստեփանոս աշակերտը յարուցանելն: Սիմէոնի համբաւը տարածուեցաւ չորս բոլորտիքը, խուռն բազմութիւն մը կը վազէր բժշկութիւն կամ ուրիշ հոգեւոր նպաստներ խնդրելու: Մտածեց Սիմէոն օտար երկիր երթալ ուր պատիւ և գովեստ ընդունել զժուար պիտի ըլլար. ուստի իրրև մուրացիկ պանդուխտ մը Երուսաղէմ գնաց, ուր տան մը մէջ եօթը դիււաւորներու հանդիպելով, աղօթքով առողջացուց զանոնք:

Այն ժամանակի Երուսաղեմայ Արսէն հայ եպիսկոպոսը, լսելով ազգակցին առաքինի վարուց համբաւը, իր մտտ կանչեց և լսածէն աւելի գտաւ, ոչ միայն սուրբ մը՝ այլ եւ հրեշտակ մը: Սիմէոն տեսնելով թէ հոն ալ սկսաւ անունը հռչակուիլ, ուխտը և ջերմեւաւնդութիւնները կատարելէն ետքը մեկնեցաւ Եւրոպա, և նախ գնաց Հռոմ, ինչպէս բոլոր քրիստոնէից՝ այսպէս ալ ազգայիններուն երկրորդ ուխտատեղին: Հռոմ հասնելէն քանի մ'օր ետքը, գնաց ներկայացաւ Բենեդիկտոս¹ քահանայապետին, երբ եպիսկոպոսներու և եկեղեցականներու բազմութեամբ նստած էր Լատերանեան Ս. Յովնանէս եկեղեցւոյն մէջ: Սուրբը յետոյ առանձնացաւ եկեղեցւոյ մէկ անկիւնը և սկսաւ աղօթել: Հոն գտնուող կղերիկոսներէն մէկը անոր մտեցաւ, զննեց և ստուգեց անոր հայ ըլլալը և սկսաւ նախատել զինքը հերետիկոս կոչելով. քովը գտնուողները սաստեցին կղերիկոսին որ լռէ. բայց նա աւելի ևս բորբոքած բարձրաձայն կ'աղաղակէր թէ՝

1. Բենեդիկտոս Է (973-984), ինչպէս կը համարի Հ. Արիշան, որ ժամանակագրական տեսակետով ալ աւելի կը յարմարի:

այդ մարդը պէտք է քարկոծել կամ ողջ ողջ այրել: Սիմէոն լուռ կեցած՝ թէ եւ անոր ըսածը չէր հասկնար, բայց կը զգար թէ կը նախատէր զինքը. սակայն անխռով իր աղօթքը առաջ կը տանէր, և ուրիշ պատասխան չունէր անոր՝ բայց քաղցր ժպիտ մը: Այդ աղմուկը Քահանայապետին ականջը հասնելով, խստիւ հրամայեց կղերիկոսին որ լռէ, և քննել տուաւ հայ պանդուխտը, թէ արդեօք ո՞ր և է մուրթութիւն մը ունի:

Նոյն տարին ուրիշ հայ եպիսկոպոս մ'ալ Հռոմ գտնուելով, որ իտալերէն լեզուն բաւական կը խօսէր, Սիմէոնի թարգման եղաւ: Սուրբը իր ուղիղ դաւանութիւնը ընելէն ետքը, Նիկիական հանգանակն ալ կըրկնեց, և քննիչները գոհ մնացին: Քահանայապետը իրեն կանչեց Սիմէոնը, պառտուեց և սիրեց զանիկայ, մանաւանդ տեսնելով անոր ուղիղ հաւատքը, հասուն միտքը, խոնարհ և հեզ կերպարանքը: Չարախօս կղերիկոսը տեսնելով թէ պանդուխտ հայը Քահանայապետէն պատուեցաւ, այսահարած գետին ինկաւ բազմութեան ասջև ու փրփրեցաւ: Սիմէոնի գութը շարժելով անոր վրայ աղօթեց և խաչակնքելով բժշկեց իր նախա-

տողը: Քահանայապետը աւելի եւս զարմացաւ հրաշագործ Սիմէոնին վրայ. մեծարեց զինքը, առանձին բնակութեան տուն մը տուաւ, ուր կը յաճախէին հիւանդները եւ ախտաժէտները հայ կրօնաւորէն բժշկութիւն գտնելու, որուն փոխարէն շատ պարգեւներ և դրամ կու տային. բայց Սիմէոն չէր առնուր, և կը պատուիրէր որ աղքատներուն, որբերուն եւ պանդուխտներուն բաժնեն: Գրեթէ ամբողջ տարի մը Հռոմ բնակեցաւ, և տեսնելով թէ հոն ալ ժողովուրդը կը խանգարէ իր միայնութիւնը, գիշեր մը ծածուկ փախաւ անկէ:

Սիմէոն երբ Գոսկանայի ծովեզերքէն կ'երթար կրօնաւորներու վանք մը մտնելու համար, գիմացը ստահակ երիտասարդներ ելան, և տեսնելով այն խեղճ և անծանօթ մարդը, սկսան նախատել զինքը, յիմար կանչելով և նոյն իսկ յանդգնեցան ձեռնել: Եղածը տեղւոյն եպիսկոպոսին ականջը հասնելով, և մանաւանդ լսելով թէ նախատուողը հայազգի Սիմէոնն էր, որուն անունը Հռոմէն հնչուած էր ամբողջ Իտալիոյ մէջ՝ իբրև հրաշագործ սուրբի մը, բռնեց ու պատժեց այն ստահակ երիտասարդները՝ մութ բանտի մը մէջ դնելով: Սուրբը երբ իմացաւ այս

բանը, գիշերը գնաց բանտին դրան առջև աղօթեց, և ահա բանտին դռները բացուեցան յանկարծ իրեն առջև. ներս մտաւ ու խրատեց որ անկէ վերջը շնախատեն պանդուխտները և արձակեց զանոնք: Զարմացաւ եպիսկոպոսը Սիմէոնի ըրածին վրայ, եւ իրեն կանչելով՝ այլևայլ հարցումներ ըրաւ ինչ մարդ ըլլալը գիտնալու համար: Սուրբը, պատճառ բերելով թէ իտալերէն չէր գիտեր, չի պատասխանեց անոր հարցումներուն որ շայտնուին իր առաքինութիւնները. և քանի մը օրէն թողլով այն քաղաքը, Բիզա գնաց: Ճանապարհին վրայ վիշապի կերպարանքով դէ մը դիմացը ելաւ, իբր թէ ուզէր զինքը կլլել. Սիմէոն աղօթք մը մրմնջելով՝ անխուով ճանապարհը շարունակեց. և երբ դեւը մօտենալով հարցուց. « Ո՞ր կ'երթաս, թշուառ միայնակեաց » . — « Հոն՝ ուր Փրկիչս կ'առաջնորդէ », պատասխանեց սուրբը, և խաչակնքելով հալածեց դեւը: Բիզա հասնելով՝ աղքատի մը տունը իջաւ և հոն անցուց նոյն օրը: Երկրորդ օրը երբ անկից կը մեկնէր Սիմէոն, անծանօթ մարդ մը հանդիպեցաւ՝ իշու մը երասանակէն բռնած, և ըսաւ. « Եկուր, հայրիկ, նստէ՛ իշուկիս վրայ և տանիմ զքեզ ուր որ կ'ու-

ղես» : Սիմէոն Հնազանդեցաւ և կենդանւոյն վրայ նստած՝ անծանօթ մարդուն առաջնորդութեամբ Առկանաքաղաքը հասաւ : ուր հրէի մը տունը՝ «Թեվանելով՝ քարոզութեամբ եւ հրաշագործութեամբ անոր ընտանիքը և ուրիշ բազմաթիւ հրէաներ քրիստոնեայ դարձուց, և խնդրեց տեղւոյն եպիսկոպոսէն որ զանոնք մկրտէ : Արչափ փառքէն կը փախչէր Սիմէոն, ան ալ այնչափ ետեէն կը վազէր : Ստիպուեցաւ այն քաղաքէն ալ հեռանալ և զիւզ մը գնաց, ուր մի քանի հիւանդներ և ջերմոտներ բժշկեց :

Երբ մօտեցաւ Բարդոն լեռան, Սիմէոնի ուղեկիցը ըսաւ. « Աստուած տեսիլքի մէջ պատուիրեց ինծի մինչև հոս բերել զքեզ », և սուրբին օրհնութիւնը առնելով՝ ետ դարձաւ : Հետիոտն շատ տեղեր շրջեցաւ Սիմէոն եւ շատ բժշկութիւններ ըրաւ Իտալիոյ մէջ : յետոյ Պարզիա անցաւ և Բենեդիկտեանց Ս. Պետրոս կոչուած վանքի մը մէջ երեք ամիս հիւանդ պառկեցաւ : Երբ Սպանիա հասաւ, կիրակէ առաւօտ մը գետէ մը անցնելու միջոց լսեց եկեղեցւոյ զանգակներու ձայնը, որ պատարագի կը կանչէր հաւատացեալները : Հոն, գետին եղերքը, կոյր մը նստած էր մինակ : սուրբը մօտեցաւ ու

ըսաւ. « Եղբայր, լուանք ձեռքերնիս եւ երեսնիս գետին չրով և երթանք պատարագ տեսնելու » : Միամիտ կոյրը հնազանդեցաւ և երեսը լուաց : այն ատեն Սիմէոն իր թաշկինակով սրբեց անոր աչքերը, և ահա կոյրը առաջին անգամ դիմացը մարդ մը տեսաւ, որ նոյն իսկ իր բարերարն էր : Մարդը այդ բարիքին ուրիշ փոխարէն չկրցաւ ընել, բայց եթէ մինչև վերջը Սիմէոնէն անբաժան մնալ : Երկուքը միասին ուխտի գնացին Գոմբոստելլա քաղաքը՝ Ս. Յակոբ առաքելոյն նշխարներուն : Հրաշագործ Սիմէոնի անունը մինչև Սպանիոյ թագաւորին՝ ականջը հասած ըլլալով, զինքը պալատը կանչեց եւ խնդրեց որ բժշկէ իր դիւահար դուստրը : Սուրբը թագաւորին խնդիրքը կատարեց, աղջիկը առողջացուց աղօթքով, և հրաժարելով թագաւորին տուած ընծաներէն, Գաղղիա անցաւ՝ նոյնպէս քարոզելով անդադար և հրաշքներ գործելով : անկից ալ Իտալիոյ Մանտուա քաղաքը գնաց, որուն մօտերը Բենեդիկտեան վանք մը կայ շինուած : Սիմէոն այս վանքը ընտրեց իրեն վերջին բնա-

1. 2. Ալեշան՝ Վերեմուհե Բ թագաւորը կը համարի. (Հմմտ. Բազմ. 1885, էջ՝ 28) :

կարան և սիրով ընդունուեցաւ նոյն ժամանակի Վեներանդոս արքայէն: Հազիւ երկու տարի ապրեցաւ այս վանքին մէջ, ուր բոլոր օրը աղօթքով կ'անցունէր և ամենուն առաքինութեան օրինակ եղաւ:

Ժամանակակից կրօնաւոր մը հիացած հայ սուրբին վրայ կը գրէ. « Էր նա ճշմարիտ աստուածապաշտ, խաղաղասէր, եղբայրասէր, պահող լուսութեան բերանոյ, ողորմած և բարեգութ առ աղքատս, արժանաւոր մշակ յայգեոյ Տեառն, հեզ և խոնարհ ի քաղաքավարութեան, քաղցր ի խօսակցութեան, հաստատուն ի հաւատս, յաղօթս անդադարելի, ի պահս հանապազորդեան, ի հսկմունս անխոնջ »: Ամբողջ աւագ շաբաթը առանց ուտելու կ'անցընէր, միայն հինգշաբթի օր քիչ մը խաշած բանջար կ'ուտէր. ամենուն հետ հասարակաց հոգեւոր պարտքերը կատարելէն վերջը՝ հայկական արարողութեամբ ժամասացութիւնն ալ կ'ընէր ամէն օր: Շատ անգամ հրաման կ'առնուր մեծաւորէն և մուրալու կ'ելլէր, և ինչ որ կը ժողվէր՝ աղքատներուն կը բաժնէր:

Տեղւոյն Վոնիփակիոս իշխանը մեծ համարում ունէր Սիմէոնի վրայ և կը խնդրէր որ ստէպ իր պալատը այցելէ. բայց Սիմէոն

հազիւ յանձն կ'առնուր իշխանին խնդիրը կատարելու, այն ալ՝ հնազանդութենէն ըստիպուած: Խոր ձմեռուան մէջ օր մը երբ անտառէն անցնելով Վոնիփակիոսի պալատը կ'երթար, բոկոտն աղքատ և ցաւագար ծերունիի մը հանդիպեցաւ, որ ցրտէն կը դողդղար: Սիմէոն իսկոյն կօշիկները հանեց և անոր տուաւ. երբ աղքատը հարցուց թէ « Դու ի՞նչ պիտի հագնիս ». — « Բու ի՞նչ փոյթդ » պատասխանեց, և այնպէս բոկոտն իշխանին պալատը գնաց: Ուրիշ օր մ'ալ տեսաւ բոլոր քաղաքը տակնուվրայ եղած, Վոնիփակիոսի գառազիղէն առիւծ մը դուրս փախած ըլլալով. սուրբը անվախ գնաց գտաւ առիւծը, բռնեց բաշերէն և վանդակին մէջ փակեց: Անգամ մ'ալ երբ վանքին եղբայրներէն մէկը խղզուելու վրայ էր, հացի կտոր մը կոկորդը մնացած ըլլալով, Սիմէոն խաշակնքեց և մահառիթ պատառը դուրս հանեց:

Այսպիսի առաքինի և հրաշագործ կեանք մ'անցընելով Սիմէոն, իր մաքուր հոգին Աստուծոյ առանդեց 1016 տարւոյն յուլիսի 26ին: Մարմինը նոյն վանքին գերեզմանատան մէջ թաղեցին, ուսկից խարխափելով իրեն դիմող կոյրերը՝ լուսաւորուած ետ կը դառ-

նային, նոյնպէս կաղերը և հիւանդները կը բժշկուէին իրենց ցաւերէն:

Սուրբին մեռնելէն քանի մը տարի ետքը, հրօնաւորները եւ Վոնիփակիոս իշխանը Հռոմ նուիրակ զրկեցին՝ խնդրելու Բենեդիկտոս Ը (1012-24) քահանայապետէն, որ կարենան խորան մը շինել Սիմէոնի անուամբ: Քահանայապետը թոյլ տուաւ որ նոյն իսկ եկեղեցի շինեն հրաշագործ Սիմէոնի անուամբ և ամէն տարի տօնը կատարեն: Լեւոն Թ (1049-1055) և Աղեքսանդր Բ (1061-73) քահանայապետներն ալ իրենց նախորդին կօնդակը հաստատեցին: Վոնիփակիոս իր հօր շինած եկեղեցին քակեց և աւելի ընդարձակ մը շինեց՝ Ս. Բենեդիկտոս եւ Ս. Սիմէոն անուամբ, և վանքին կրօնաւորները ամէն տարի յուլիս 26էն սխեալ՝ առանձին ժամերգութեամբ ութօրեայ կը կատարեն Ս. Սիմէոնի յիշատակը:

*
*
*

Սուրբին վարքը առաջին անգամ գրեց իրեն կրօնակից բենեդիկտեան մը, որուն Երուսաղեմի Արսէն պատրիարքն ալ համառօտիւ այլ և այլ ծանօթութիւններ տուած է. այս

գրութիւնը Բողանդեանք տպեցին (Չ հատ. յուլիս 26, էջ 324-37), ուսկից կը քաղեն Հ. Չամչեան (Պատմ. Բ, էջ 850) և Գեր. Ստեփ. Ազոնց (Եւրօպա, Բ, 596): Հ. Ալիշան ալ 1851ին Մանտուա երթալով այցելեց Ս. Սիմէոնի եկեղեցոյն և լի հմտութեամբ գրեց սուրբին վարքը. (Բազմ. 1884, էջ 5):

Ս. Սիմէոնի մարմինը հիմայ կճեայ տապանի մը մէջ ամփոփուած՝ գրուած է խորանին վրայ, հետևեալ լատին արձանագրութեամբ. Simeoni monaco — patrono caelesti — sospitatori — sodales sui — Սիմէոնի միսևնիս — երկնաշոր պաշտպանի — արագանաւի — ընկերք իշոր:

Անոր պատուական գլուխը կը պահուի արծաթեայ անօթի մը մէջ: Այս վանքին մէջ կը պահուին դարձեալ սուրբին հազած խաւրազը, հայերէն լեզուով սաղմոսագիրք մը, աւետարան մը, և լատին լեզուով — ո՛չ բնագիրը — Արսէն պատրիարքին թուղթը: Սիմէոն՝ Մանտուա քաղաքին շրջաբնակ ժողովրդեան պաշտպանն է. երբ անձրևի կամ պարզ օդի պէտք ունենան, սուրբին գլուխը խորանին վրայ կը դնեն և ջերմեռանդութիւն կ'ընեն. Աստուած ալ հայ սուրբին

բարեխօսութեամբ կը կատարէ անոնց խնդիրքը:

Ս. ԳԱԼԻԹ ՍՔԱՆՉԵԼԱԳՈՐԾ

Ս. Գալթի մանկութեան հանգամանքները անծանօթ են մեզի. սակայն կարևոր կէտերը յայտնի են, այսինքն թէ հայազգի էր, սնած իր բնիկ հայրենի տանը մէջ, իշխանի մը կամ զօրավարի մը որդի, դաստիարակուած բարեպաշտ մօր մը ձեռքով: Օր մը եկեղեցւոյ մէջ լսելով Քրիստոսի աւետարանին խօսքերը, « Եթէ կամիս կատարեալ լինել, երթ, վաճառեա՛ զինչս քո, և տուր աղքատաց, և եկ զկնի իմ, և ունիցիս գանձս յերկինս», վառուեցաւ մեծին Անտոնի պէս, թողուց ծնողքը, տունը, ստացուածքը, եւ ձեռք առաւ պանդխտութեան ցուպը: Նախ և առաջ ուխտի գնաց Երուսաղէմ, անկէ Հռոմ անցաւ, և յետոյ ուղեց Սպանիոյ Գոմրոստելլա քաղաքը երթալ՝ Սիմէոնի նման այցելելու Ս. Յակոբ առաքելոյն նշխարներուն: Սակայն երբ Իտալիոյ Լուզգա քաղաքը հասաւ, 1050 թուականին մայիսի սկիզբները, զգաց թէ ա՛յ անկարող էր Սպա-

նիա անցնիլ, և նոյն քաղաքին Ս. Միքայել եկեղեցւոյն մօտ անկեւանոցի մը մէջ բնակեցաւ: Մինչև հիմայ այս անկեւանոցը Գալթի անուամբ կը կոչուի (Անկեւանոց Տաւնոյի): Աթա անունով հարուստ և առաքինի տիկին մը, որ անկեւանոցին մօտ կը բնակէր, լսելով պանդուխտ հայուն առաքինի վարքը, և խղճալով անոր վրայ, կամ որ աւելի հաւանական է, ուղեւորվ ժօտէն ապանատես ըլլալ Գալթի առաքինութեանց, առաջարկեց անոր որ իր պալատին մէջ բնակի: Գալթի փոքր խցիկ մ'ընտրեց և հոն ճգնեցաւ, առանց ոտքը սեմէն դուրս դնելու, անդադար աղօթելով և շաբթուան մէջ հազիւ երեք անգամ քիչ մը հաց և ջուր առնելով: Քանի մ'օրէն ծանր հիւանդութիւն մը զինքը մահուան անկողինը ձգեց. զգաց Գալթի թէ երկնքի ճանապարհը բացուած էր առջևը, և կանչեց բարեպաշտ Աթան, օրհնեց զինքը, շնորհակալ եղաւ. եւ երեք օր առաջ դուշակելով մահուան օրը եւ ժամը, 1050 տարւոյն յունիսի Յին, մաքուր հօգին աւանդեց Յիսուսի ձեռքը, յետ քսան մէկ օր Աթայի տանը մէջ բնակելու:

Բարեպաշտ տիկինը՝ որ համոզուած էր արդէն թէ սուրբ մը կօրսնցուց, որովհետև

— Ինչպէս ժամանակակից Յովսէփ Չիվի-
թալի պատմիչը կը գրէ — Աստուած յայտ-
նած էր, թէ պանդուխտ Գաւթիթը տանը մէջ
ընդունելուն համար՝ երկինքը վարձք պիտի
առնուր, արտասուեց սուրբին մահը և յու-
ղարկաւորութեան շքեղ հանդիսով թաղել
տուաւ մօտը գտնուող Ս. Միքայէլ եկեղե-
ցւոյն գերեզմանատան մէջ:

Սուրբին մահուանէն ետքը անթիւ հրաշք-
ներ եղան անոր գերեզմանին վրայ, որոնց
զլիսաւորները յիշենք:

Կին մը, շատ ժամանակէ ի վեր տեղա-
տես, օր մը Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն գե-
րեզմանատան մէջ պարտելու ատեն, յոգ-
նած՝ ինկաւ դամբանի մը վրայ և քնացաւ:
Յանկարծ իրեն կը մօտենայ ծանօթ մարդ
մը, — հայ պանդուխտ էր՝ քանի մ'օր
առաջ վախճանած, — և զինքը կը յանդի-
մանէ անհամեստ դիրքով գերեզմանին վրայ
նստելուն համար: Կինը զարհուրած՝ ոչ
պանդուխտին յանդիմանութենէն, այլ ու-
րուականի մը տեսիլէն, կը գոչէ բարձրա-
ձայն: Այդ ձայնը զինքը խօր քունէն արթըն-
ցնելով՝ հասկցաւ որ տեսիլ մ'էր, եւ նոյն
պահուն զգաց՝ թէ բոլորովին առողջացած
էր. մեծ խնտումով եկեղեցի վազեց, Աս-

տուծոյ և Ս. Գաւթի շնորհակալ ըլլալու.
և ուխտեց մինչև վերջը պատուել սուրբին
գերեզմանը ու շուտով եղած հրաշքն ալ
տարածեց:

Լուգգա քաղաքին Անսելմոս եպիսկոպո-
սը 1061ին Աղեքսանդր Բ անունով Հռո-
մայ քահանայապետ ընտրուեցաւ, առանց
ձգելու Լուգգա քաղաքին եպիսկոպոսական
տիտղոսը. սա՛ եղած հրաշքները հաստա-
տելէն ետքը՝ հրամայեց որ սքանչելագործ
Գաւթին մարմինը եկեղեցի փոխադրեն:
Փոխադրութենէն մէկ քանի օր ետքը Ա-
թայի աղախիններէն մէկը դիւահարելով
վախ և սարսափ կ'ազդէր շատերուն. ա-
նոր բժշկութեան ուրիշ հնարք չկար՝ բայց
եկեղեցի տանիլ Ս. Գաւթի գերեզմանին
վրայ. բայց անկարելի կ'ըլլար զսպել դի-
ւահարը, որ աւելի կը կատղէր, գետին
կ'ինկնար փրփրած և ինքզինքը կը խած-
նէր: Վերջապէս օր մը հազար նեղու-
թեամբ հազիւ կրցան եկեղեցի մտցնել
դիւահարը, որ անմիջապէս թմրած գետին
ինկաւ, և նոյն միջոցին Գաւթի երեցաւ
անոր, քաջալերեց և հրամայեց գերեզմա-
նին մօտենալ: Քիչ ետքը սթափած եւ
զգոստացած ոտք ելաւ, պատմեց տեսիլը,

եւ թէ ինչպէս գերեզմանին մօտենալուն պէս՝ գեւը ելաւ իրմէ և կարգէ դուրս անդորրութիւն մը զգաց:

Օր մը, խուլ ու համր պանդուխտ մը ողորմութիւն խնդրելու համար Ս. Միքայէլ եկեղեցին մտաւ. տեսաւ բարեպաշտներու բազմութիւնը՝ որոնք խորանի մը առջև մոմեր վառած ծնրադիր կ'աղօթէին ջերմեռանդութեամբ. ինքն ալ ծնրադրեց եւ իր պէտքերը խնդրեց անծանօթ սուրբէն: Մի քանի օր ջերմեռանդութիւնը կրկնելէն ետքը՝ խօսել եւ լսել սկսաւ ի զարմանս ամենուն. և ի ցոյց իր երախտագիտութեան առ սուրբն՝ յանձն առաւ մինչև մահը Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն աւելածուն ըլլալ:

Լուզգացի ազնուական մը սաստիկ ջերմէն բռնուած շատ ծախքեր ըրաւ անօգուտ տեղ. բարեկամները յորդորեցին զինքը Ս. Գաւթի գերեզմանին ուխտի երթալ. նա ուխտեց և խոստացաւ փառաւոր պատտառ մը շնորհել սուրբին գերեզմանը ծածկելու համար: Երբ եկեղեցի գնաց՝ անոյ ջրուն մ'եկաւ վրան, և երբ արթնցաւ՝ արդէն բժշկուած էր:

Նոյն եկեղեցւոյ կանոնիկոսներէն մէկն ալ կը փափագէր հրաշագործ Գաւթին մասունքը

ունենալ. ուստի գիշեր մը ծածուկ գնաց, ու տապանը բանալով՝ երբ փոքր նշխար մ'առնելու համար ձեռքը երկնցուցած էր, ան երևոյթ զօրութիւն մը բռնեց զայն. խեղճ կանոնիկոսին ամբողջ գիշերուան մէջ ըրած ճիգը անօգուտ եղաւ: Առաւօտը. քահանաները և ժողովուրդը զարմացան՝ երբ կանոնիկոսը հոն կապուած տեսան, եւ լսելով եղածը՝ յանդիմանեցին կանոնիկոսը և Ս. Գաւթէն խնդրեցին որ ներէ անոր. սուրբը լսեց անոնց աղօթքը:

Այս հրաշքները և ուրիշ շատերը, որոնք անոր ընդարձակ վարքին մէջ մանրամասն կը պատմուին, հոշակեցին Գաւթի անունը իբր Սքանկեազործ. և Աղեքսանդր Գ քահանայապետը 1159ին Գաւթը սուրբերուն կարգը դասեց, և այն ժամանակէն չքեղ հանդիսով սկսան տօնել Լուզգա քաղաքին թեմին եկեղեցիները:

Նոյն քահանայապետը հրամայեց որ Գաւթի մարմինը մարմարիօնէ տապանի մը մէջ փոխադրեն. անոր վրայ արձանազրութիւն մը քանդակելով՝ դարձեալ նախկին տեղը զրին, որ է Ս. Ղուկասու խորանին քով:

Երեք չորս դար ետքը, 1547ին, Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն աւագերէցը հարկ համա-

րեցաւ տապանը բանալ՝ որ հաւատացեալները սուրբին մարմինը տեսնեն: Տասներկու ժամ Ս. Դաւթի մարմինը եկեղեցւոյն մէջ բաց մնաց, ուր խոնուեցան բարեպաշտները իրենց պաշտպան սուրբը տեսնելու, որ Հոգւոյն սրբոյ անօթ մ'եղած էր և մարմինն ալ անապական մնացած: 1592ին Մարտիկոս Ճիշի աւագերէցը սեպտեմբեր Յին, սուրբին մարմինը աւագ խորանը փոխադրելու համար՝ ստիպուեցաւ տապանը բանալ և վեց ժամ եկեղեցւոյ մէջ բաց թողուց: Գրեթէ 50 տարի ետքը, 1646ին Իգնատիոս աւագերէցը ուղեց այնպիսի տապան մը շինել, որ ժողովուրդը միշտ կարենայ տեսնել սուրբին մարմինը. տապանին առջևի կողմը ապակի դրաւ և Ս. Դաւթին հագցուց պանդուխտի զգեստները, որոնք մինչև այն ատեն կը պահուէին:

Սյս փոխադրութեան հանդիսին Լիվոնոյի հայ փաճառականներն ալ Լուգա հրաւիրուեցան, որոնք ի պատիւ իրենց հայրենակցին՝ ամպհովանին բռնեցին և իրենց անունները հոն արձանագրեցին:

Լատին եկեղեցին Ս. Դաւթի յիշատակը յունիս Յին կը կատարէ:

Նոյն օրը ջերմեռանդներու խումն բաղմութիւն մը Ս. Միքայէլ եկեղեցին կը վազէ: Շատերն ալ երբ ուխտի կ'երթան հայկազն Դաւթին, եկեղեցւոյն աւագերէցը սուրբին զխարկը — որ նկարագին համեմատ՝ տաճկական քիչիկն է — ուխտաւորներուն զուխը կը դնէ: Ժամանակաւ դուքսերը եւ իշխանները համբուրելով զայն իրենց զուխը կը դնէին, որ հայկազն մեծ սուրբը ամրապնդէր իրենց իշխանական թագը: Ս. Դաւիթ որչափ որ հայրենիքէն հեռու է, սակայն շատ ազգայիններ իր նշխարներուն այցելած են և ջերմ համրոյրներ տուած անոր տապանին, և անուննին ալ արձանագրած են հոն:

Բուլանդեանք Ս. Դաւթի վարքը կը պատմեն Ս. հատորին մէջ (էջ 327). նոյնպէս Բարոնիոս ծիրանաւորը իր Տարեգիրներուն մէջ, որոնցմէ քաղած է Գեր. Ստեփ. Ազունց իր աշխարհագրութեան մէջ (Եւրոպա, Բ հատ. էջ 522-528): Ֆերահեան Յովսէփ Գերապայծառն ալ Ս. Դաւթի գերեզմանին

ուխտի երթալէն ետքը՝ Աքանչեւագործ Հայ-
կազունին վարքը մանրամասն գրած է (Հրա-
տարակուած ի վեհնտ. Ս. Ղազար, 1883):

ՊԵՏՐՈՍ ԳԵՏԱԴԱՐՉ

Աղէտներու դարագլուխ մը կը սկսէր մե-
զի համար հազարական թուականին: Մէկ
կողմէն՝ բարբարոսներու սուրը և միւս կողմէն
Թոնդրակեցւոց աղանդը ահաւոր նախճիր կը
գործէին, հաւասարապէս վտանգելով մեր
թէ աշխարհը և թէ կրօնքը: Այդ ժամանակ-
ներուն էր (1019 տարեթուին), որ Սարգիս
կաթողիկոսի մահուամբ դատարկ մնալով
հայրապետական աթոռը, Անիի ժողովուրդը
ոչ մէկը աւելի արժանաւոր կը գտնէր այն
գահուն՝ բաց ի Պետրոս վարդապետէն, որ
եղբայրն էր Խաչիկ կաթողիկոսին: Պատմու-
թիւնը աւելորդ նկատած է Պետրոսի նախ-
կին տարիներուն վրայ խօսիլ. այս դէպքը
արդէն բաւականէն աւելի կը խօսի անոր
սրբութեան և գիտութեան մասին, որոնք
սանդուխն եղան անոր՝ կաթողիկոսական ա-
թոռին վրայ բարձրանալու: Հայրապետա-
նոցը նոր փայլ մը կը ստանայ՝ բարոյապէս

ու նաև նիւթապէս. կաթողիկոսին կ'ընկե-
րէին միշտ 12 եպիսկոպոս, 60 քահանայ,
500 երէց, և ատէր էր նա 500 զիւղերու:
Այս ամէնքը փառասէր մը պիտի երեցնէին
Պետրոսը, եթէ հրաշք մը այդ կարծիքը
չհերքէր հասարակաց մտքէն:

1022ին Վասիլ Բ կայսրը Վրաստան
կ'երթար. բոլոր դրացի տէրութիւնները ա-
նոր ընդառաջ կ'ուղարկէին իրենց թագաւոր-
ները. միայն մեր Յովհաննէս-Սմբատ թա-
գաւորն եղաւ, որ իր արժանապատուութեան
դէմ նկատելով զայն, կաթողիկոսը զրկեց
ընդառաջ: Խաղտեաց գաւառին մէջ միտսին
հանդիպեցան կաթողիկոսը, Վասիլը, և
Ջորջնեաց տօնը: Կայսեր փափաքին համե-
մատ, տօնը հայկական արարողութեամբ
պիտի փառաւորուէր: Արդ, երբ Պետրոս
Ճորոխի վրայ խաչակնքեց և սուրբ միւսունը
ցանեց, զետը կեցաւ, ալիքները կանգ առին
օրհնութիւն առնելու համար. և նոյն օրը
Պետրոս՝ ափշած բազմութենէն մկրտուեցաւ՝
Սուրբ և Գետադարձ անուններով: Այնուհե-
տև պատիւ չմնաց որ չընէր կայսրը մեր
կաթողիկոսին: Բայց մինչդեռ Յոյները զինքը
կը պատուէին իրր Գետադարձ, Հայերը զայ-
րացած իր երկար բացակայութեան վրայ՝

նոր կաթողիկոս մ'ունենալ կ'ուզէին՝ անդարձ հայրապետին տեղ:

Երբ Անի հասաւ, յետ երկար դադարներ ընելու Սեբաստիոյ և Կարսի մէջ, ժողովուրդը այնչափ գրգռուած գտաւ, որ ստիպուեցաւ Վասպուրականի Զորոյվանքին մէջ առանձնանալ: Բայց նենգոտ Յովհաննէսը զինքը կանչեց և Բջնիի մէջ փակելով՝ Գիտակորոսը կաթողիկոս ընարեց: Արգելանքը տարի ու կէս միայն տևեց. Գիտակորոս, անարժան ձեռնադրութեանց պատճառով ատելի դարձած, գահընկէց եղաւ՝ Աղուանից կաթողիկոսին նախագահութեամբ եւ 4000 անձինքներէ գումարուած ժողովէ մը: Պետրոս արգելանոցէն հայրապետարան փոխադրուեցաւ: Շատ տարիներ յարատևեց իր փառաւորութեան մէջ, նոյն իսկ Անիի՝ Յոյներուն վաճառուելէն վերջն ալ, վասն զի գիտէին Յոյները թէ Պետրոս կամակից էր վաճառումին, ինքը ըլլալով այդ գաշնագիրը Յունաց տանողը: Անիի հայ բնակիչներուն հետ գժտուած այս պատճառով, կասկածելի եղաւ քիչ ժամանակէն նաև Յոյներուն. Կամենաս նոր քաղաքապետը աքսորեց զինքը մայրաքաղաքէն: Պետրոս՝ Արծն քաղաքը քաշուեցաւ. բայց հոն ալ նոր դէպք մը՝ շար ապագայ մը գուշակեց

իրեն: Եփրատայ մէջ Նրորհնեաց հանդէսը կատարելու ժամանակ, Հայերուն հետ այլազգի մ'ալ ջուրին մէջ ցատքեց. երբ կաթողիկոսը կ'ուզէր արգիլել, նա պատասխանեց թէ կ'ուզէր մկրտուիլ. այն ժամանակ փոքրաւորը միւսոնի շիշը կոտորեց ու միանգամայն օծեց խաչը և այլազգին. բայց ապակին անոր ձեռքին մէջ մտնելով՝ խառնուեցաւ արիւնը միւսոնին և ջուրին հետ: Ժողովուրդը կը խօսէր նոյն իրիկուն այս շարագուշակ նշանին վրայ, երբ յանկարծ կայսեր նուիրակները բռնեցին Պետրոսը՝ Գաղտառիճի մէջ արգիլեցին, և յետոյ Կոստանդնուպոլիս ղրկեցին իր Խաչիկ քեռորդւոյն հետ: Կայսրը, Ատոմ Արծրունիի երաշխաւորութեամբ, զինքը Սեբաստիա ղրկեց, ուր Ս. Նշան վանքին մէջ աղօթքով և ճգնութեամբք անցուց վերջին տարիները, մինչև 1058 թուականը: Տուղրիլի աւերումներուն ժամանակը՝ ծերունի հայրապետը տխուր լուրերուն չկարողանալով դիմանալ, 40 տարուան ալէկօծեալ հայրապետութենէ մը վերջը վախճանեցաւ, յանձնելով իր անունը՝ պատմութեան, «Մարտիրոսաց, Հանգստեան և Մանկունք» շարականներն ալ՝ գրականութեան:

*
*
*

Այս վարուց նախկին աղբիւրն է Լաստի-
վերացի (էջ 15, 18, 49, 51, 52, 53, 72),
որ վտակ մը ձևանալով՝ յաջորդ պատմու-
թիւններուն մէջ կը տարածուի, և կը պըղ-
տորի Վարդանէ և Կիրակոսէ անցած ժա-
մանակ: Օրինակ մը. գետադարձութեան
հրաշքը իր նախնական ձևին մէջ, զոր կը
պահէ Լաստիվերացի, ուրիշ բան չէ՝ բայց
եթէ խաչէն արձակուած լոյս մը՝ գետին մէջ
ձգուելու պահուն: Գետադարձը՝ Ս. Նշանի
վանքին մէջ կը հանգչի այժմ, բայց նշխար-
ներուն մաս մը փոխադրուած է նաև Վա-
րագայ վանքը:

ԳԷՈՐԳ ՄԵՂՐԻԿ

Սուրբ, գիտուն և գործունեայ վարդապե-
տը Գէորգ՝ ծնած է Վասպուրական գաւառին
Անալիշր գիւղին մէջ 1043 թուականին: Մեր
պատմիչները զինքը Մեղրիկ կը կոչեն՝ իր
«քաղցրուսոյց վարդապետութեան» համար:
Գրեթէ տասնըհինգ տարեկան հասակին ձը-

գեց աշխարհի զբօսանքները և Սեւանի մէջ
կրօնաւորեցաւ: Ամբողջ յիսուն տարիներ
փակուած մնաց ջրեղէն անապատի այդ ովա-
սիս ին մէջ, որուն երկինքն ալ, երկիրն ալ
միշտ լուսթեան դատապարտուած են: Այս
կղզիին մէջ շատ բնակելուն համար Սեւանցի
ալ կը կոչուի: Միօրինակ տարիները կը
բոլորէին Գէորգայ կեանքին շուրջը, բայց
ինքը իւրաքանչիւր տարին միշտ կը փոփո-
խէր, իր ճգնութիւնները, ծովերը, պահքերը
աւելցնելով և քունն ալ նուազեցնելով, այն-
պէս որ կիրակամուտի գիշերները ոտքի վրայ
կեցած՝ երկնային մտածումներով կ'անցը-
նէր:

Գէորգայ համբաւը հուշակուեցաւ, հասաւ
նոյն իսկ Կիլիկիոյ խորը՝ վանքերուն մէջ, եւ
ամէն կողմէ գրելով կը հրաւիրէին որ գէթ
մէկ՝ երկու օր իրենց այցելէ, կատարեալ
կրօնաւորութիւն սովորեցնելու համար: Գէորգ
բարձրագոյն հրամանէ ստիպուած՝ այցելեց
Կիլիկիոյ վանքերուն, անոնց կանոններ հաս-
տատեց, մանաւանդ՝ ինչպէս որոշակի կը յի-
շուին՝ Դրագարկի և Սըսոյ անապատին ներ-
քին կեանքը բոլորովին կերպարանափոխեց,
այնպէս որ քիչ ժամանակէն բոլոր միաբան-
ները՝ մէկ մէկ Գէորգներ եղան, և կիրակա-

մուտները հսկելով կ'անցընէին: Ծովերը եւ պահքերը խստացուցին:

Այսպիսի սուրբ և արդիւնաւոր կեանքը կնքեց Գէորգ եօթանասուն տարեկան՝ 1113ին, «օրինակ բազմաց եղեալ և հայր խոստովանութեան ամենայն Հայաստանեայցս», ինչպէս կ'ըսէ Մ. Ուսհայեցին: Զինքը Գրազարկի վանքին մէջ թաղեցին, ուր իրեն գերեզմանակից եղաւ իր Կիրակոս աշակերտը:

*
*
*

Յայտմաւորները յուլիս 30ին կը դնեն Գէորգի յիշատակը: Ուսհայեցին, որ ժամանակակից կը համարուի, մեծ գովեստով կը խօսի սուրբ վարդապետիս վրայ, նոյնպէս Սամուէլ Անեցին, Վարդան և Կիրակոս:

Գ Ո Հ Ա Ր Ի Ն Ե Ա Ն Ք

Սերաստիոյ Ալիրաս ամիրային օրով (1117ին), Գաւիթ անունով հայ իշխան մը գերի բռնուեցաւ իր երէց օրդուոյն հետ, երբ Սկիւթացիք Սերաստիոյ վրայ յարձակեցան: Գաւիթ և իրեն Արև օրդին ուրա-

ցան հաւատքնին. բայց անոր միւս չորս օրդիքը, Գոնարիսէ, Ռատիոս, Ծաւկիդես եւ Տաշիոս, իրենց բարեպաշտ մօր ձեռքին տակ կտրիճ քրիստոնեաներ մնացին, և 1135ին Ալիրասի բանակին մէջ զինուորեցան. անկէ վերջը կարելի չէր որ ծածուկ մնար անոնց զգուանքը այլազգիներու կրօնքէն և կերակուրներէն: Ալիրասին հրամանով Գաւիթ հինգ օրդիներն ալ իր առջև բերուեցան. երբ ամիրան հարցուց թէ ի՞նչ կրօնքի կը հետեւին, Արևը՝ որ ուրացած էր արդէն, «Քու հաւատքդ ունինք», ըսաւ: Ամիրան զիրենք ետ զրկեց. չորս փոքր եղբայրները տրտմած տուն հասան, սկսան լալ և կոծել թէ ինչպէս մարտիրոսական պսակին շարժանացան: Ռատիոս՝ Ս. Նշանի վանքին մէջ կրօնաւոր եղաւ, միւսներն ալ իրենց հաւատքը պաշտպանելու առթի մը կը սպասէին:

Զարախօսութիւնը մի քանի օր վերջը կրկնուեցաւ ամիրային առջև. բայց նա հարցաքննութիւնը ուշացուց, վասն զի նոյն օրերը Կամախի վրայ պիտի զիմէր: Երբ անկից գերիներով և աւարով ետ դարձաւ, շղթայակապ անոր առջև տարուեցան Գոհարիներէնք: Ռատիոս համարձակ «Քրիս-

տոնեայ ենք» ըսաւ. այլազգիները իսկոյն ամիրային ակնարկը կատարեցին, որ հրամայեց քարերով և բռնցիով ծեծել անոր բերանը:

Ալիրաս՝ մեծէն սկսեալ հարցուց թէ արգեօք յանձն կ'առնուն ուրանալ հաւատքնին և մահուանէ ազատիլ: Ամենքն ալ մահը ընտրեցին: Այն ժամանակ ամիրան հրամայեց փոս մը փորել, մինչև մէջքը թաղել Գոհարինէն, ու նետի հարուածներով վիրաւորել զայն: Այս միջոցին, զինուորները Գոհարինեանց տունը աւերելով՝ անոնց որդիքը և ստացուածքը առջևնին բերին, որպէս զի ընտանեաց խեղճութիւնը տեսնելով ուրանան հաւատքնին. բայց անոնք զիրար քաջալերելով՝ հաստատուն մնացին: Ալիրաս զայրացած՝ հրամայեց որ Գոհարինէն Ալիսի հեղեղատին մէջ նետեն:

Առջևը բերել տուաւ Տուկիոսը եւ Ծաւրիդէսը:

— «Եթէ ուրանաք հաւատքնիդ, ըսաւ, Գոհարինէն կ'ազատեմ և զինքը իշխան կը դնեմ, Ռատիոսն ալ ազատ կը թողում»:

— «Քու փառքդ ալ՝ պատիւդ ալ քեզի ըլլան, եթէ զմեզ մեր ճշմարիտ կրօնքէն ետ պիտի կեցնեն», պատասխանեցին միարեւրան:

Հրամայեց Ալիրաս որ առջևը բերեն Գոհարինէն և Ռատիոսը. առաջինը արդէն հոգեվարք էր, իսկ Ռատիոս արիւնջուայ եղած՝ հաղիւ ոտքի վրայ կը կենար, վասնզի երկու ժամէ ի վեր զինուորները զինքը փոկելով կը ծեծէին:

— «Տեսէք, ըսաւ բռնաւորը, ձեր Քրիստոսը զձեզ շի փրկեց. դուք ձեր անհնազանդութեամբ զձեզ կը դատապարտէք». եւ անոնց ստացուածքը զինուորներուն և իշխաններուն բաժնելէն ետքը՝ սուրը դահիճին տուաւ ու ըսաւ. — «Կտրէ՛ ատոնց գլուխները, առանց մէկուն խնայելու, եւ նախ Ռատիոսը, որ ատոնց կորուստին պատճառ եղաւ»:

Գոհարինեանք զիրար խրախուսելով՝ քաջութեամբ նահատակուեցան Քրիստոսի սիրոյն համար: Հաւատացեալները գիշերը ծածուկ առին նահատակներուն մարմինները և Քառակառուի կոչուած ճանապարհին մօտ թաղեցին, և յուլիս 28ին անոնց տօնը հաստատեցին Գոհարիկեանք կոչելով, երէց եղբօրը անունով:

*

Գոհարինէի որդին՝ Թէոդորոս, հօրը նա-
հատակուելէն վերջը, Սերաստիոյ մօտ Ս.
Նշանի վանքին մէջ կրօնաւոր եղաւ: Տեղ-
ւոյն սրբութիւնը և անոր մեծ առաքի-
նութիւնը շիրցան զինքը ազատել մատնիչ-
ներու լեզուէն: Նոյն Աւիրաս ամիրային
առջև ամբաստանուեցաւ հաւատքին համար.
նոյնպիսի խոստումներ և սպառնալիք եղան
անոր, ինչ որ առաջ հօրը, հաւատքը ուրա-
նալու համար. բայց նա այնպիսի բաներէ
զեղեոզ մարդ չէր: Տանջանք, բանտ և դա-
հիճներ աւելի ևս ամբացուցին անոր հա-
ւատքը, և «Քրիստոնեայ եմ, քրիստոնեայ
պիտի մեռնիմ» խօսքէն դուրս ուրիշ պա-
տասխան չունէր իրեն եղած հարցումներուն:
Յուսահատեցաւ ամիրան, դատաւորները ետ
քաշուեցան, զրպարտիչները յոգնեցան. եւ
Թէոդորոս, միշտ ամուր, կէտաչափ մ'ան-
դամ տեղիք շտուաւ: Այն ատեն դահիճնե-
րը առաջ անցան, տմարդի կերպով գետին
ձգեցին հեզուկ և սուրբ արեղան, և սկսան
կոխոտել, աքացի և բռնցի հարուածել, եւ
նախատել զանիկայ: Բայց ի զօւր էր ամէն
բան: Վերջապէս սուրը մերկացաւ պատե-

նէն, շողաց ու կտրեց սուրբին զլուխը: Սե-
րաստացի հարուստ մը շատ դրամ տալով
ամիրային, ամփոփեց երանելի նահատակին
մարմինը և պատուով թաղել տուաւ Ս.
Նշանի վանքին մէջ:

**

Գ. Յայսմաւուրը յուլիս 30ին կը դնէ
Գոհարինեանց յիշատակը և նահատակու-
թեան տարին ՇԻԳ (—1075) թուականին.
մինչդեռ Բ. Յայսմաւուրը և Չամչեան՝ յուլիս.
28ին կը դնեն, և նահատակութեան տարին
1136ին, որոնց համաձայն է Ս. Նշան վան-
քին Կոնդակը կամ ժամանակագրութիւնը:
Թէոդորոս արեղայի մարտիրոսութեան
պատմութիւնն ալ նոյն աղբիւրներէն է: Նա-
հատակութեան տարին է 1150 թուականը.
Իսկ յիշատակը կը կատարուէր յունիսի
22 ին:

ԳՐԻԳՈՐ ՎԿԱՅԱՍԷՐ

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն վերջը Աստուած մեր կաթողիկոսներուն մէջ յարոյց ուրիշ Գրիգորներ ալ, որոնք վարուց սրբութեամբ մէկ մէկ լուսաւորիչներ եղան մեր ազգին, և իրենց նախնոյն ըրած բարեկարգութիւնները վերստին նորոգեցին : Ինչպէս նա ամբողջ աշխարհ մը հեթանոսութեան վէճէն դուրս հանեց, այսպէս ալ ասոնք տգիտութեան, ասպականութեան եւ զեղծումներու անդունդէն դուրս հանեցին իրենց ժողովուրդը, լուսաւորելով անոնց միտքը և հոգին : Ամէնքն ալ գրեթէ միեւնոյն ժամանակի մէջ փայլեցան, լուսաւոր համաստեղութեան մը նման, տեղի տալով միայն որ Շնորհալին առաջ անցնի իրենց միջէն՝ ինչպէս արեգակ մը աւելի բարձրէն սիւսելով իր լոյսը :

Այս համաստեղութեան մէջ առաջին կը ներկայանայ Գրիգոր Բ Վկայաւեր (1065-1106) : Արդէն իր անուան մեծագոյն գովեստն է վկայաւեր մակդիրը . շերմ սիրող մը սուրբերուն և մարտիրոսներուն, անոնց արեան հետ կը խառնէր իր արտա-

սուքը . բովանդակ կեանքը հիսուածք մը եղաւ անոնց վարքը ուսումնասիրելու եւ անոնց նմանելու : Սա՛ որդի էր Գրիգոր Մագիստրոսին, որ իր գիտութեան և լաւութեանց համար ընդունեցաւ այդ տիտղոսը Յունաց կայսրէն, և կուսեցաւ Մանիքեցոց դէմ թղթերով և զէնքով, իբր իշխան և իբր քրիստոնեայ մատենագիր : Այսպիսի հօր մը ամէն յատկութիւնները ժառանգելով Վահրաւ՛, — վասնզի առաջ այսպէս կը կոչուէր Գրիգոր, — անոր մահուընէն վերջը՝ երկրին իշխանութիւնը ձեռք առաւ : Սակայն աշխարհային պատիւները իրեն համար չէին, շուտով ձանձրացաւ անոնցմէ և թողլով ամէն բան՝ վանք մը քաշուեցաւ, իր հօգուոյն փրկութիւնը միայն հոգալու :

Եթով տարիներէ ի վեր կաթողիկոսական աթոռը դատարկ էր, Յոյներուն յարուցած այլևայլ խոչընդակներուն պատճառով : Մեր Գաղիկ Բագրատունի թագաւորը այդ բանին դարման տանելու համար, ժողով մը գումարեց եպիսկոպոսներու, և հայրապետական աթոռին ուրիշ արժանաւոր անձ չգտան բաց ի Վահրամէն, որ թէպէտ շատ դժուարութեամբ իր կրօնաւորական խոնարհ զգեստը թողուց, սակայն ազգին բոլոր ակն-

կալուծիւնները լիուլի իրագործեց: Աւելի օրինակովը՝ քան թէ երկայն խրատներով կ'ուզէր ուղղել ուրիշները. արտաքին պերճուծիւններէ փախչող, եթէ հարկ ըլլար տեղ մը երթալ՝ հետիոտն կը քալէր. զգեստի մասին, որով կը զարդարուէին ժամանակին եկեղեցականները, ինքը ամենապարզ էր. նոյնպէս կերակուրի մէջ սակաւապէտ էր:

Այս սուրբ հայրապետը ինքզինքը պանդուխտ մը կը նկատէր երկրիս վրայ, ինչպէս իրօք ալ այնպէս ենք. հաստատուն տեղ մը չունէր բնակութեան, ուր որ իր հօտը կարօտ կը տեսնէր՝ հոն կ'երթար, եւ կը հայթայթէր անոնց պէտքերը. ինչ ալ կրէր իւր ժողովրդեան համար՝ ոչինչ կը համարէր, միայն թէ անոնց օգուտ մը ըրած ըլլար: Բայց իրեն մեծագոյն խնամքը եղաւ սուրբերուն տօները կարգաւորել, անոնց վարքերը գրել, թարգմանել կամ ծանր նուէրներով ուրիշներուն թարգմանել տալ. այս գործիս համար մէկ բանի չէր խնայեր: Փափաքեցաւ սուրբ տեղերը այցելել, բայց դեռ չմեկնած՝ իրեն փոխանորդ կարգեց Բարսեղ եպիսկոպոսը, որ Անիի մէջ կը նստէր, եւ ինքը գնաց Երուսաղէմ: Հոն յետ ջերմաջերմ իղձերը և արտասուքը թափելու Ս. Գերեզ-

մանին վրայ և կրօնաւորաց կեանքը ուսումնասիրելու, նաևով Կոստանդնուպոլիս գնաց, ուր շատ Հայեր կային: Թէ Ալեքս Կոմնենոս կայսրը և թէ պատրիարքը սիրով ընդունեցան զինքը, և շատ գոհ մնացին իրմէ, մանաւանդ երբ տեսան որ յունական լեզուի եւ դպրութեան հմուտ էր, պատկառելի եւ խոհեմ իր ամէն գործին մէջ: Հոս յաճախ խօսեցաւ անոնց հետ կրօնական միութեան վրայ, բայց յաջող ելք մը չունեցաւ. այդ խնդիրը պահուած էր՝ իր յաջորդները եւ թոռներն ալ յոգնեցնելու: Բաւական ժամանակ մնաց Պոլսոյ մէջ, եւ իր սուջե ամէն գրատուն բաց էին, որով անխոնջ աշխատութեամբ թարգմանեց շատ վկայաբանութիւններ եւ սուրբերու ներբողներ: Երբ գործը վերջացուց, մաքին մէջ կասկած մը ծագեցաւ Յունաց խորամանկութեան վրայ, թէ գուցէ այդ թարգմանութիւնները իրեն չտան. ուստի քովը կանչեց իր բեռորդին Գրիգոր արքեպիսկոպոսը, և հրամայեց որ ամէն բան առած՝ առաջուց մեկնի դէպ ի Պաղեստին, իսկ ինքը խոստացաւ անմիջապէս անոնց հետեւիլ:

Այդ պիտի ըլլար՝ բայց տարբեր պարագաներով, ինչպէս որ Աստուած կարգաւ-

բաժ էր: Վտանգի ծովը սաստիկ ալէկոծեալ ըլլալով, հովը բռնութեամբ մղեց տարաւ նաւը դէպ ի եգիպտական ափունքը: Ճամբորդները զարհուրեցան այդ յանկարծական փոփոխութենէն, որովհետև այլազգեաց ձեռքն էին նոյն ժամանակ այդ կողմերը: Ուրիշ հնարք չկար, պէտք էր նաւէն ելնէին. ուստի նորորինակ միջոց մը մտածեցին, այսինքն՝ բոլոր եկեղեցականները հագան իրենց չքեղ զգեստները, գոյնզգոյն շուրջաւներ և դարդեր, ինչպէս աշխարհականներն ալ իրենց պատշաճ փառաւոր զգեստներով զարդարուեցան:

Երբ այլազգիք նաւին մօտեցած կը նայէին, զարմացան այս տարօրինակ տեսիլին վրայ եւ իսկոյն իրենց հազարապետին իմացուցին, որ գալով յարգանքով զանոնք նաւէն հանեց և ո՛վ ըլլալին հարցուց: Անոնք պատասխան տուին թէ՛ մենք Հայոց հայրապետին ազգականները և սպասուորներն ենք. ինքը քիչ ատենէն պիտի հասնի, և միասին պիտի երթանք Սինա լեռը տեսնելու եւ պիտի այցելենք ճգնարանները և յետոյ պիտի դառնանք մեր աշխարհը:

Հազարապետը զիրենք խալիֆային զրկեց, որ սիրով և պատուով ընդունեցաւ, եւ ի-

մանալով անոնց ո՛վ ըլլալը, եւ մանաւանդ լսելով որ կաթողիկոսն ալ քիչ ատենէն պիտի հասնէր՝ շատ ուրախացաւ: Քիչ ատենէն Վկայասէրը հոն կը հասնէր ընկերակցութեամբ պատուաւոր մարդիկներու, որոնք զինքը դիմաւորելու եկած էին խալիֆային և Գրիգոր արքեպիսկոպոսին կողմէն: Նոյն իսկ խալիֆայն ընդառաջ ելաւ մեծ հայրապետին, և ուրախ սրտով մը կը համբուրէր անոր աջը, ճակտին ու աջին վրայ կը դնէր զայն, և վերջապէս ամէն տեսակ մեծարանք մատուցանելով կը ջանար յայտնել իր մեծ ուրախութիւնը, համարելով զանոնք Աստուծոյ զրկուած պատգամաւորներ: Յետոյ առանձին տուն պատրաստելով, ծառաներ տուաւ անոնց և պարգևներով ճոխացուց զամէնքը:

Շատ օրեր անցնելէ վերջը՝ սուրբը հրաման ուզեց իր աշխարհը դառնալու. խալիֆայն, հիացած անոր սրբութեան, քաղցր վարմունքին և ամէն բարի յատկութեանց վրայ, չէր ուզեր թողուլ, և Աստուծոյ պարգև մը կը համարէր անոնց զալուստը: Երկար թախանձանքներ անընդունելի ըլլալով, աւելցուց կաթողիկոսը՝ թէ Եգիպտոսի մէջ Հայեր չկային. խալիֆայն խոստացաւ հոն Հայեր

ժողովել, և իրաւցնէ թիչ ժամանակի մէջ տասը հազար տուն հայ ժողովեց. այն ատեն Վկայասէրն ալ իր բնօրդի Գրիգոր արքեպիսկոպոսը կաթողիկոս ձեռնադրեց Եզրպտոսի վրայ՝ ի գոհացումն այդ բարի այլազգիներուն, և ինքը դարձաւ իր աթոռը:

Յետոյ վանք մը քաշուելով Սեաւ լեռան վրայ, հոն կը ճգնէր Ս. Գրոց ընթերցման և ազօթքի պարապելով. միայն անգամ մը Քեսուն եպիսկոպոսանիստ քաղաքը գնաց, հոն իրեն տեղ կաթողիկոս օծեց իր ազգական Բարսեղը, և անոր յանձնեց իր երկու փոքրիկ հրեշտակները՝ երկու աչքին լոյսերը, Գրիգորիսը՝ որուն վրայ անմիջապէս պիտի խօսինք, և Ներսէսը՝ որ յետոյ պիտի ըլլար մեր Ենորհալի մեծ կաթողիկոսը: Իսկ ինքը վանքին մէջ առանձնացած, քառատուն տարի շրջուն հովուապետութիւն մը ընելէն վերջը, խոր ծերութեան մէջ հանգեաւ ի Քրիստոս, կնքելով իր պանդուխտի կեանքը 1105 թուին, և հասնելով փափաքած հայրենիքին, որ էր երկինք:

Վկայասիրի զլեւուոր գործն է՝ Վկայաբանոռքիւնը, որոնցմէ զմանա ինքը անձամբ թարգմաններ է, զմանա ուրիշներուն թարգմանել տուած է. ինքը սրբազրելով և կարգի դնելով: Բաւական թուով Յիշատակարաններ ալ թողուցեր է:

Բ Յայսմաւուրը յուլիս 30ին կը դնէ «Յիշատակ Ս. Հայրապետացն Գրիգորիսեանց և Պետրոսի». իսկ Գ Յայսմաւուրը՝ օգոստոս 8ին Գրիգոր Վկայասիրի և մեր Գրիգոր Պահլաւունոյ (փոքր Վկայասիրին) յիշատակը կը դնէ, համառօտիւ պատմելով ասոնց վարքերը:

ԳՐԻԳՈՐԻՍ Գ ՊԱՀԼԱՒՈՒՆԻ

Գրիգորիս, Ապիրատ իշխանին որդին և Ենորհալոյ եղբայրը, ծնած 1094ին, Պահլաւունեաց ցեղէն էր, որ կը պարծէր քաղաքական և կրօնական բարձրագոյն ազնուականութեան յիշատակներով: Բայց եթէ Գրիգորիս՝ Տրգատ և Լուսաւորիչն ալ շունենար իրեն նախորդ, իր հարազատին հետ կարող էր իրեն տոհմը նոյնպիսի ազնուականութեան մը բարձրացնել: — Գրիգորիս, դեռ

երիտասարգ, կաթողիկոս ընտրուեցաւ, եւ ցըցուց թէ երիտասարգութիւնը երբ առաքինութեան հետ կը միանայ, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ բարեգործելու տենչ մը, բազադրութիւն մը ծերութեան և երիտասարգութեան լաւագոյն յատկութեանց: Իսկոյն սկըսաւ Վկայասիրին գործը շարունակել, Վկայարանութիւնները նորոգել և կարգաւորել, Փոքր Վկայաւեր մ'ըլլալ, ինչպէս կոչուելու արժանի եղաւ, և որոշեց որ իւրաքանչիւր սրբոց տօնի օրերը եկեղեցւոյ մէջ կարդացուին, որով հիմն դրաւ Ճաշընտիր գրելու սովորութեան: Մեծ եռանդեամբ և իմաստութեամբ կը կառավարէր եկեղեցին. զանազան բարեկարգութիւններ մտուց. զիտնականները կը քաջալերէր, և ինքը անձամբ կը զրէր շարականներ եւ ներբողներ՝ սուրբերուն:

Իրեն ժամանակ ապստամբեցաւ Աղթամարայ Գաւիթ եպիսկոպոսը, զոր ուրիշ հինգ եպիսկոպոս կաթողիկոս ձեռնադրեցին: Այն ատեն (1114) ժողով մը գումարեց Գրիգորիս՝ Սեաւ լեւրան վրայ, ուր Գաւիթ մերժուեցաւ, եւ Գրիգորիս օրինաւոր հայրապետ ճանչցուելով, հաստատուեցաւ գահուն վրայ. բայց Գաւիթ անաստելով ժողովին՝ շարու-

նակեց իր կաթողիկոսութիւնը, որ յաջորդաբար մինչեւ հիմայ կը տևէ... միայն Աղթամարայ վրայ:

Երբ այլազգիները տիրեցին Անտիոքայ և շրջակայից, եւ սկսան յարձակումներ գործել Սեաւ լեւրան վանքերուն վրայ՝ ուր կը բնակէին կաթողիկոսները, Գրիգորիս գուշակելով ապագայ վտանգը՝ փոխեց հայրապետական աթոռը ի Ծովք գղեակ, որ իրեն կալուածն էր: Հոն ալ բոլորովին ապահով չգտնելով ինքզինքը, փոխուեցաւ ի Հոռուկլայ, անառիկ բերդ մը Եփրատայ ափանց վրայ. ապահով տեղ, բոյն արծիւներու, ուսկից պիտի խոյանային իր և Շնորհալուոյ մտքի բարձր թռիչները:

Իրեն երկարատև հայրապետութիւնը արդեամբք լի եղաւ. ազգային եկեղեցւոյ՝ Հոռովմայ հետ միութեան շատ ջանաց: Նոյն ժամանակ լատին եպիսկոպոսի մը համար ժողով դումարուած ըլլալով Անտիոք քաղաքը, հոն հրաւիրուեցան նաև մեր կաթողիկոսը և Շնորհալին: Երբ ժողովը մնցաւ, Քահանայապետին նուիրակը Ալբերիկոս արքեպիսկոպոսը՝ ուղեց դէպ ի Երուսաղէմ ձամբողդել, որուն ընկերացաւ Գրիգորիս՝ որպէս զի կարող ըլլայ մանրամասնօրէն խօսիլ այդ

անձին հետ միութեան խնդրոյն վրայ: Սիոն քաղաքը հասնելով, նուիրակը ժողով մը գումարեց բարեկարգութիւններ ընելու նպատակով: Խօսքը Հայոց եկեղեցւոյն վրայ գալով՝ Գրիգորիս իր գաւանանքը ներկայացուց, պարզ և հաճելի կերպով: Խօսեցաւ Հայոց ծէսերուն եւ արարողութեանց վրայ, շարախօսներէ սերմանուած նախապաշարուները հերքելով, խոստանցաւ նոր բարեկարգութիւններ ալ մտցնել իրեն եկեղեցւոյն մէջ: Իր արդարակորովութեան, ողջմտութեան և սըրբութեան համբաւը հասաւ մինչև Իննովկենտիոս Բ Քահանայապետին, որ զանազան կողմերէ գովեստից թուղթեր ընդունելով, անոր՝ ի նշան սիրոյ գաւազան և քօղ մը զրկեց իր կոնդակին հետ միասին: — Իսկ Յունաց հետ միանալու խնդիրը թէ և սկսաւ, բայց անոր վրայ աշխատելը՝ եղբօրը պահուած էր: Խաղաղութեան եւ սիրոյ տարածումը իր հարպետական կենաց միակ զբաղանքն եղաւ: Իր հօտը իմաստութեամբ կառավարելով յիսուն երեք տարի, ծանրացած սրբութեամբ և հասակով, լսեց Աստուծոյ ձայնը՝ որ զինքը կը հրաւիրէր ի յաւիտենական փառս: Ուստի ժողով մը գումարելով ի Հոմկլայ, իրեն յաջորդ ընտրեց եղբայրը՝ Ներսէս Շնորհա-

լին, և երկու ամիս վերջը հանգեաւ ի Քրիստոս եօթանասուն երեք տարեկան, 1167ին, թողով յետնոց իր բարի օրինակը և իր երկերը:

*
*
*

Բաց ի ուրիշներու մեկենաս ըլլալէն, ինքն ալ շարադրած է Աւետեաց շարականը՝ Խորհուրդն աւձառ, երկրորդ Ծաղկազարդինը՝ Մեծահրաշ այս խորհուրդ, ջրօրհնեաց միջոց երգուած Ո՛վ զարմաւառի խորհուրդը, եւ Լուսաւորչի վրայ մեղեդի մը ի յերս արևաարև:

Բ Յայտմաւորը՝ յուլիս 30ին, իսկ Գ՝ օգոստոս 8ին կը գնեն ասոր յիշատակը. «սա գրեաց, կ'ըսէ, զիրս ուղղափառ գաւանութեան», անշուշտ այն թուղթը կ'ակնարկէ՝ զոր գրեց առ Մանուէլ կայսրը, ինչպէս կը յիշէ Ստ. Ռօշքեան. և իբր ուղղափառ եւ միաբան Յունաց հետ՝ պատուեցաւ նոյն կայսրէն, ինչպէս կը գրէ Ն. Լամբրոնեցի իր թուղթին մէջ՝ ուղղուած «առ Յուսիկ ճգն. յԱնտիոք»: Կիրակոս ալ կը պատմէ, թէ երբ Գրիգոր Երուսաղէմ գնաց «ազգն Ֆրանկաց»՝ որ շիխէին քաղաքին և պատրիարքն

նոցա առաւել սէր հաստատեցին ընդ ազգիս մերոյ վասն նորա (Գրիգորի)․․․ և զհին դաշինս Ս. Գրիգորի և Սեղբեստրոսի վերստին նորոգեցին» : Թէ Գրիգոր էրք Ծովք փոխած դրեց հայրապետական աթոռը, պատմիչները որոշ թուական չեն դներ. Հ. Չամչեան 1125ին կը դնէ (Բ. էջ 52). Իսկ Հոռովկայ փոխադրուիլը — ուր եկեղեցի մը շինած է — 1147ին (էջ 70-1) : Ստ. Օրբելեանի գրածին համեմատ, 1120ին պէտք է որ Գրիգոր կաթողիկոսական աթոռը Հոռովկայ փոխադրած ըլլայ (Ստ. Օրբել. Բ գիրք, էջ 192-3) :

ԳՐԻԳՈՐ Դ ՏՂԱՅ

Ահաւասիկ ուրիշ կաթողիկոս մ'ալ, թէ և Տղայ կոչուած, բայց առաքինութեամբ եւ գիտութեամբ մեծ : Գրիգոր Ենորհալւոյ վասիկ եղբոր որդին էր, սնած և կրթուած իր հօրեղբոր մօտ, որ մանուկ հասակէն անոր սրտին մէջ դրաւ սրբութեան և գիտութեան սերմը, որ և շուտով աճեցաւ այնպիսի բեղմնաւոր երկրի մը վրայ :

Ինքը հեռի էր Հոռովկայէն, երբ Ենորհալին իր արդիւնաշատ կեանքը կնքեց :

Գրիգոր փութաց իր վերջին մեծարանքը մատուցանել հանգուցելոյն և գնաց ի Հոռովկայ : Թաղման պատճառով հոն ժողովուած եպիսկոպոսները դեռ արտասուքնին հազիւ սրբած, հանգուցելոյն յաջորդ մը վնասելով Գրիգորէն աւելի արժանաւորը չգտան, և առանց ուշ դարձնելու անոր հրաժարականին, կաթողիկոսական աթոռը բարձրացուցին 1173ին, և այն ծերունիները հպատակութիւն խոստացան այդ Տղային : Կրկին յարութիւն կ'առնէր հին սովորութիւնը՝ Լուսաւորչայ ցեղէն ընտրելու իրենց հայրապետ, հակառակ ամէն դժուարութեան : Գրիգոր Տղայ՝ ճիշդ Յուսիկն է, « ցանկալի մանուկ » ըլլալով, ԺԲ դարուն մէջ վերականգնողած :

Գրիգոր իրեն աթոռակից ունէր խոհեմութիւնը, որով և համարձակութիւն ունեցաւ իրեն իշխանութեան անաստողները ըմբռանելու : Սա՛ Ենորհալւոյ սկսած միութեան գործին ամենայն հոգով աշխատեցաւ, և 1178ին ժողով մը գումարեց ի Հոռովկայ, ուր Ս. Ներսէս Լամբրոնեցին իր սքանչելի ատենաբանութիւնն ընելով՝ ժողովականները միութեան սիրով վառեց : Ժողովին ներկայ էին ամէն կողմէ հաւաքուած եկեղեցականներ, որոնք միաձայն հաւանու-

Թեամբ ընդունեցան Յունաց պաշանջած պայմանները, և ամէն ոք սիրով ստորագրեց հաւանութեան թուղթին: Գործը աւարտած կերէր, ուրախութիւնը ծագեց ամենուն սրտին մէջ, մանաւանդ կաթողիկոսին և Լամբրոնեցւոյն. բայց, ափսո՛ս, դեռ պատգամաւորները Պօլիս չհասած, Կիո Մանուէլ կայսրը վախճանած էր. և այնուհետեւ քաղաքական եւ ուրիշ եկեղեցական խնդիրներ ալ ծագելով, միութեան գործը վերջնականապէս խափանեցաւ, և հակառակութեան ոգին երկու կողմին ալ տիրեց:

Յոյնք բաւական չըլլալով անձնական հակառակութեամբ, Հռովմայ առջև ալ սկսան ամբաստանել Հայերը՝ իբր մոլորեալ և հերետիկոս: Այս դրպարտութեանց իբր հերքումն, հաւատոյ դաւանութեան և սիրոյ թուղթ մը գրեց հայրապետս առ Լուկիոս Գ. (1181-1185) քահանայապետը, խնդրելով միանդամայն անոնց եկեղեցական պաշտամանց գիրք մը: Քահանայապետը շատ սիրով ընդունեցաւ Հայոց խնդիրքը, և կոնգակով մը միասին զրկեց նաև հայրապետական եմիփորոն, պալիում և խոյր մը ի նշան սիրոյ: Այս կոնգակը Լամբրոնեցիին թարգմանեց ի հայ՝ հրամանով կաթողիկո-

սին: Այս կերպով Հայոց՝ ընդհանուր Եկեղեցւոյ հետ միութեան գործը զարգացաւ և հետզհետէ ընդարձակեցաւ քաղաքակրթութեան ճանապարհը, որ շատոնց բացուած էր հայութեան և արևմուտքի մէջ:

Հայրապետիս ջանքը միայն արտաքին միութեան մէջ չսահմանափակուեցաւ, այլ մեծ անձնանուիրութեամբ իր հօտն ալ կը յանձանձէր: Լամբրոնեցւոյն հետ աշակցած՝ կ'աւրէին ու կը շինէին, — կ'աւրէին՝ ինչ որ զեղծում էր, կը շինէին՝ ինչ որ բարեկարգութիւն էր. Շնորհալուոյ երգերն եւ շարականները մշտատեւ կերպով հաստատեց, և Շնորհալին անմիջապէս մահուընէն վերջը տօնելի սրբոց կարգը դասեց: Գարձեալ այս հայրապետն էր՝ որ Լեոն թագաւորին եւ Ս. Ներսէս Լամբրոնեցւոյն հետ միասին՝ Գերմանիոյ Փրեդերիկոս Շիկամօրուս կայսեր ընդ առաջ գնաց մինչև Սելեկիա քաղաքը, որ նոյն ժամանակ Հայոց ձեռքն էր. բայց չկրցան կայսրը տեսնել, վասն զի նա խըղճուած էր Սելեկիոյ գետին մէջ՝ անցնելու կամ լողալու միջոց: — Այսպէս եկեղեցւոյ և ազգին նուիրելով իր բովանդակ կեանքը, յետ քսան տարի իմաստութեամբ առաջնորդելու, գնաց արգարներու համար պատ-

րաստուած պսակը ընդունելու 1193 թուին : Մեծ հանդիսով թաղեցին զինքը Գրազարկի մէջ, ուր ներկայ էին Լամբրոնեցին և Լեոն թագաւորը :

* * *

Շնորհաւոյ երկու եղբարց, Վասլի՝ որմէ ծնաւ Գրիգոր Գ, և Շահանայ՝ որմէ ծնաւ Գրիգոր Զ, որդիքը իրարու հետ չչփոթելու համար՝ սովորութիւն եղաւ Գրիգոր Զ՝ իրեն ընտանեկան անուամբ Ապիրատ կոչել, իսկ Գրիգոր Գ՝ Տղայ կոչել, Ապիրատէն վերջը ծնած ըլլալուն համար (Չ. Ալիշան. Շնորհայի և պարագայ իշր. 234) :

Գրիգոր Տղայէն ունինք քանի մը թռչոյթեր, որոնցմէ երկուքը Առ Կիս Մանուէլ կայսրը գրուած են, միւսն ալ Առ Միքայէլ պատրիարք Կոստանդնուպոլսոյ, յիշեալ միութեան խնդրոյն նկատմամբ :

Թռչոյթ առ Հաղբատացիս կաւ առ Տոշտե որդին և թռչոյթ առ վարդապետս Հայոց հիւսիսային կողմանց հայելի մ'են անոր եռանդուն հոգւոյն, խոր հմտութեան և սրբան ճարտասանութեան :

Իրեն ժամանակ Երուսաղէմ քաղաքը առ-

նուելով այլ ազգիներէն, գրած է Ողբ մը, նմանութեամբ իր հօրեղբոր, բայց ոչ անոր բանաստեղծութիւնն ունենալով : — Գիւլորիէ հրատարակած է զայս, հանդերձ զաղղիական թարգմանութեամբ. Recueil des historiens des Croisades. Paris, 1869.

ԳՐԻԳՈՐ Զ ԱՊԻՐԱՏ

Այս սուրբ հայրապետս ալ Շնորհաւոյ Շահան կամ Զօրավար եղբորորդին էր. Երիտասարդական հասակին՝ զինուորական վեճակի մէջ մտաւ և երեսնամեայ հասակին՝ կը պատուուէր Պոլսոյ կայսերական զնդին մէջ :

Հասուն հասակի մէջ էր՝ երբ կաթողիկոս նստաւ 1195ին, Գրիգոր Ե Քարալէժի դըժբաղդ մահուընէ վերջ : Կիլիկիա ամենէն փառաւոր օրերը հայրապետիս ժամանակ ունեցաւ. Լեոն այլ ևս բոլորովին տիրած էր երկրին, կը մնար միայն պսակուիլ : Կեղեւտինոս Գ քահանայապետը չբեղազարդ թագ մը զրկեց Լեոնին Կոնրադոս կարգինալին ձեռքով, որ թագն առած Գերմանիա անցաւ. Փրեդերիկոս կայսեր խոստման համեմատ՝ անոր յաջորդը Հենրիկոս ալ ուրիշ թագ մը

տուաւ: Երբ նուիրակը Կիլիկիա հասաւ, յետ քանի մը միջանկեալ խնդիրները լուծելու, Տարսնի եկեղեցւոյն մէջ, բովանդակ քաղաքը արդէն չբեղորէն զարդարուած, Գրիգոր կաթողիկոսը փառաւոր հանդիսով Հայոց թագաւոր օծեց զԼեոն Յայտնութեան օրը: Թագադրութեան հանդէսները վերջանալով՝ երբ լատին նուիրակը կը մեկնէր դէպ ի Հռովմ, Լեոնի շնորհակալութեան թուղթէն զատ, Ապիրատն ալ Կեղեստինոս Քահանայապետին նամակ մը գրեց, միութեան և հպատակութեան խոստումներով. Քահանայապետը գովելով անոր գնացքը, ի նշան իւր հայրական սիրոյն, զրկեց անոր եմիփորոն մատնի, մը, և թուղթին պատասխան, իսկ թագաւորին ալ Ս. Պետրոսի չքանշանը:

Իմաստութեամբ առաջնորդելով իւր հօտին՝ կենաց վերջին օրերը հասաւ, բայց այն ալ առանց արդեանց շմաց. վասն զի իրեն կը մնար գեռ փափուկ խնդրի մը մէջ միջնորդութիւն ընել:

Նոյն ատենները (1201) Յոյները կ'ուզէին խարդախութեամբ բռնել և սպաննել զԼեոն, որպէս զի դիւրաւ տիրեն Կիլիկիոյ. սակայն այս քաջ թագաւորը անոնց գործած դա-

րանները միշտ ի վնաս իրենց կը դարձնէր. ուստի անգամ մ'ալ երբ ժողոված էին որ զինքը բռնեն, ասոնց հետ միացաւ նաեւ Լամբրոնեցւոյ եղբայրն Հեթում Բ Սերաստոս, և ապստամբեցաւ: Լեոն յետ Յոյները վանելու ուզեց հնարքով մը Լամբրոնի ալ տիրել. ուստի սուտ խոստումով մը իրբեւթէ իր եղբոր աղջիկը կ'ուզէ անոր հետ ամուսնացնել, զՀեթում և անոր ընկերները Սիս կանչեց, բռնեց ու բանտ դրաւ. իսկ ինքը զնաց անարգել Լամբրոնի բերդին տիրեց, և այնուհետև ոչ մէկուն չյանձնեց զայն, որովհետեւ անառիկ ըլլալուն համար բերդատէրերը ապստամբութեան շատ ենթակայ էին: Այս դէպքերուս վրայ ութսոսմեայ ծերունի հայրապետը հարկադրուեցաւ մինչև ի Սիս երթալ Հռովմկայի բարձունքէն, որպէս զի այս երկու մեծ ընտանեաց մէջ վրդովեալ խաղաղութիւնը վերահաստատէ: Աւերը ներուձն խնդրեց թագաւորէն իրեն արենակից Հեթումին համար, եւ երաշխաւորեց որ Լամբրոնի իշխանք միշտ հպատակ պիտի ըլլան իրենց թագաւորին: Լեոն որչափ ալ բարկացած՝ չկրցաւ մերժել պատկառելի հայրապետին խնդիրքը, հանեց բանտէն զՀեթում, ներեց անոր և հաշ-

տուեցաւ : Այս միջորդութիւնը յաջողութեամբ աւարտելով սուրբը կ'ուզէր իր աթոռը դառնալ, բայց ծերութեան տկարութիւնը վրայ հասնելով, խաղաղութեամբ հոն վախճանեցաւ 1203 թուականին, եւ չքեղ յուղարկաւորութեամբ թաղուեցաւ Արքակաղնի վանքին մէջ :

*
**

Ո՛չ թէ և ոչ Գ Յայամաւորներու մէջ չենք գտներ Գրիգոր Ապիրատը Գրիգորիսեանց հետ թուարկուած . մենք համակարծիք եղանք Հ . Ազգերեանի՝ որ զԱպիրատ արժանի համարած է անոնց մէջ դասուելու :

Քանի՞ տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ . — Կիրակոս եօթը տարի կ'ըսէ, հակառակ Վարդանայ՝ որ սխալմամբ հինգ տարի միայն կ'ընծայէ :

ԳԵՈՐԳ ԱԶԻԿԱՅ

Արձէշ քաղաքին մէջ ծնաւ Գէորգ, որ ի ծնէ կոյր ըլլալուն համար Ալիկայ կոչուեցաւ : Հագիւ քիչ մը՝ զարգացաւ՝ վանական կեանքը ընտրեց . ճգնասուն էր եւ աղօթա-

սէր, մազեղէն միայն կը հագնէր . օրուան մէջ մի անգամ միայն քիչ մը հաց ու ջուր կ'առնուր, միայն ժամ մը կը քնանար և այն՝ ծնրագիր, առանց բարձի և անկողնի : Որքան կոյր էին մարմնաւոր աչքերը՝ այնքան սրատես էր հոգին . անոր ներքին կեանքը աղօթքէ և երկնաւոր յափշտակութենէ կը բաղկանար : Գոհ չըլլալով այս ճգնութիւններէն՝ եօթը անգամ ուխտի գնաց Նրուսաղէմ՝ Գրիգոր կրօնաւորի մը հետ, որ իր ընկերն էր ճամբորդութեանց և առաքինութեան մէջ : Գլխաւոր Առաքելոց Պետրոսի և Պօղոսի գերեզմաններուն այցելելու փափաքով, յանձն առաւ ամէն դժուարութիւն և վտանգ, և Գրիգորի հետ ուղևորեցաւ դէպ ի Հոռով, ուրիշ բան չտանելով միասին՝ բայց միայն մեծ վստահութիւն մը յԱստուած :

Նորը Հունգարաց աշխարհը հասան, ճանապարհը շփոթեցան և աւազակաց ձեռքը ինկան, որոնք ծեծեցին զիրենք և գրեթէ կիսամահ ըրին, մանաւանդ զԳրիգոր արեւդայն : Քանի մը ժամ վերջը սթափելով Գէորգ ծեծէն, իսկոյն Ս . Յովհաննու Կարապետի բարեխօսութեան դիմեց և անկէ օգնութիւն խնդրեց : Նոյն գիշեր կրօնաւոր մը, որ վա-

նահայր էր մտակայ վանքին, տեսիլ ունեցաւ և առաւօտը կանուխ սայլով ու ծառաներով եկաւ անոնց ինկած տեղը, զգեստ և կերակուր բերելով անոնց՝ մօտեցաւ և կանչեց իրենց լեզուովը. **Գէորգ, Գրիգոր, ոտք ելէք: Գէորգը միայն, — վասն զի Գրիգոր շատ տկարացեր էր հարուածներէն, — իսկոյն վեր ելնելով այն ձայնէն՝ հարցուց անոր. «Ո՞վ ես դու»: Այն ատեն վանահայրը իրեն եւ վանքին անունը ըսաւ, և աւելցուց թէ Յովհաննու Կարապետի ստիպմամբը եկած էր, որ իրեն տեսնուած էր գիշերը: Զգուշութեամբ վերցուցին և զգեստներով պատարած՝ սայլի վրայ գնելով վանք բերին. հազիւ թէ վանք հասան, Գրիգոր հոգին աւանդեց. վանկանները Գէորգին ցաւ չպատճառելու համար, առանձին տեղ մը տարին զինքը և իրմէ անլուր ընկերակցին թաղումը կատարեցին: Զգաց Գէորգ իր ընկերին վախճանիլը և քովը գտնուողներէն խնդրեց որ զինքը եկեղեցի տանին: Հոն այնպիսի սրտագին աղօթք մը ըրաւ, որ Աստուած շուտով լսեց զայն և վախճանելոյն հոգին ետ դարձուց: Մինչդեռ քահանայք և միանձունք թաղման աղօթքը կ'ընէին, Գրիգորի մարմինը շարժեցաւ, ելաւ նստաւ.**

վաղեցին իմաց տուին Գէորգայ: Ամէնքը կ'ուրախանային, միայն Գրիգոր էր՝ որ քաղցրութեամբ մը կը յանդիմանէր Գէորգը՝ որ զինքը երկնից լուսաւոր ճամբէն ետ դարձուց:

Յետոյ գնացին Հռովմ, ջերմեանդութեամբ կատարեցին իրենց ուխտը, և դառնալով Հայաստան՝ բնակեցան Անի քաղաքը, ուր վեց ամիս կաթողիկէին մէջ օրինակելի և հրաշագործ ապրեցան: Կին մը ձեռքին վրայ շնոփոր ըսուած անբուժելի վէրքը ունէր. ծնողաց խնդրանօք սուրբը աղօթեց, և իսկոյն վէրքին հիւթը թափելով բժշկուեցաւ: Յետ ուրիշ շատ հրաշքներու և ճգնութեանց՝ աւանդեց մաքուր հոգին խոր ծերութեան մէջ 1167 թուին:

*
*
*

Բ և Դ Յայտմաւորք, որոնք գրեթէ բառ առ բառ նոյնը կը գրեն, Գէորգայ յիշատակը մայիս 4ին կը գնեն: Վարդան պատմիչը Գէորգայ Հռովմ ուխտի երթալը 1166ին կը գնէ. «Ի սոյն աւուրս (ի վեցհարիւր հնգետասան թուին = 1166) Գէորգ Աշիկայ ի գնալն իւր ի Հռովմ՝ յարոյց ի մեռելոց գա-

աաջնորդն իւր զԳրիգոր, զոր սպանին յելու-
զակք ի գաւառին Ունկուաց. որ և մեղա-
դրէր նմա, թէ ընդէր յանճառելի բարու-
թեանցն յորում կայի՝ դարձուցեր վերստին
ի թշուառութիւն կենցաղոյս» (Վարդան 129):

ՎԱՆԱԿԱՆ ՎՍՐԳԱՊԵՏ

Մինչդեռ ժԲ դարը պարծանօք կը ցուցնէ
մեզ Կիլիկիոյ մէջ Շնորհալի մը ու Լամբրո-
նեցի մը, մեր բնաշխարհը իր դրուատիք-
ները կը սփռէ երկու ուրիշ անուններու
շուրջը — Մխիթար Գոշի և Վանականի. եթէ
կը յաղթունն ասոնք առաջիններէն՝ զարմա-
նալի չէ, բայց իրենց կնիքը այնպէս դրոշմած
են իրենց ժամանակին վրայ՝ որ կարելի չէ
անոր պատմութիւնը ընել առանց յիշելու
Մխիթար մը և Վանական մը:

Ազուանից Տաւուշ գաւառին մէջ ծնաւ
1181ին այս մեծ վարդապետը, որ իրր լու-
սատու աստղ մը սրբութեան և գիտութեան
փայլեցաւ հայ եկեղեցոյ երկնքին վրայ:
Սա ի մանկութենէ սիրող առաքինական
վարուց և սրբութեան, նախ իր Պօղոս եղ-
բոր քով Գետկայ վանքին մէջ հրահանգուե-

ցաւ, ապա աշակերտեցաւ Մխիթար Գոշ
մեծ վարդապետին. և ինչ բարի սերմ որ
անոր սրտին մէջ մատղաշ հասակէն սերմա-
նուեցաւ, ինքը բոլոր կենացը մէջ զանոնք
ծաղկեցուց և հասունացուց. որով միշտ
մնաց պարկեշտ և ողջախոհ, և կենդանի օ-
րինակ սրբութեան: Մտաց զարմանալի բեղ-
նաւորութիւն մը միացած էր ընդարձակ
հմտութեան հետ. կը սորվեցնէր ամենուն՝
որոնք զանազան կողմէ իրեն մօտ կը վա-
զէին գիտութեան ծարաւով: Իւր սրբու-
թիւնն և գիտութիւնը շուշացան վարդա-
պետական պատուոյն բարձրացնել զինքը. և
երբ Մխիթար Գոշէն հեռանալով իր գա-
ւառը գնաց, չքեղ և բազմաթիւ խորաննե-
րով գմբեթազարդ եկեղեցի մը շինեց և
անունը դրաւ Խորանաշատ: Բայց խաղա-
ղութիւնը երկար չկրցաւ վայելել. վանդի
լսելով որ Թաթարները ամէն տեղ կը յար-
ձակին, կ'աւերեն և Տաւուշի ալ մօտեցեր
են, թողուց Տաւուշ բերդը և անոր հարա-
ւակողմը փոքրիկ քարայրի մը մէջ ապաս-
տանեցաւ. այդ այրը ինքը իր աշխատու-
թեամբ փորեր էր. փոքրիկ մատուռ մ'ալ
ձեւացնելով հոն ծածկապէս կ'ապրէր:

Տաւուշը առնուեցաւ բարբարոսներէն Չա-

լալատին իշխանին առաջնորդութեամբ եւ շատ տեղեր աւերակ դարձան: Վանականին այլը օրէ օր եկող աշակերտներուն չբաւելով, հարկ եղաւ մօտակայ լեռան ստորոտը եկեղեցի և սենեակներ շինել և հոն բնակել:

Բարբարոսաց ոսքերը հոն ալ հասան, հոն ալ հանդիստ շթողուցին. վասնզի շրջակայ զիւզացիք տեսնելով մօտալուտ վտանգը, վարդապետին քով վազեցին իրենց կանանց և որդւոց հետ միասին: Հասաւ պաշարեց ասոնց ապաստանարանը Մոլար Նուին անուամբ զօրավարը. աղքատ ժողովուրդը, որ ոչ պաշար ունէր և ոչ ջուր, ամառնային տօթէն սաստիկ կը տանջուէր. բայց ամենէն խղճալի տեսարանը կ'ընծայէին փոքրիկ տղայք: Վերջին կէտը հասնելով՝ պաշարեալները այդ պզտիկներուն հետ վարդապետին ոտքը ինկան և ըսին. «Գու գնէ մեր ամենուս արիւնը, գնա անոնց քով եւ սիրոյ դաշինք դիր հետերնին»: Իսկ նա պատասխանեց. «Ես անձիս չեմ խնայեր երբէք, եթէ փրկութեան հնարք կայ, վասնզի Քրիստոս ալ իւր անձը մեր վրայ զբաւ զմեզ ազատելու համար, ուստի մենք ալ պէտք ենք նոյն սէրը ցուցնել մեր եղբարց: Այս ըսե-

լով դիմեց զէս ի թաթար իշխանին բլրակը, երկու քահանայ միասին առած, և երեք անգամ ծնրադրելով, թաթարաց սովորութեան համեմատ, ներկայացաւ իշխանին: Նախ նա գանգատեցաւ թէ ինչո՞ւ խաղաղութեամբ իրեն ընդառաջ չելան. վարդապետը պատասխանեց. «Մենք ձեր բարեմտութիւնը չէինք գիտեր, վախէն կը դողայինք, եւ ձեր լեզուին անտեղեակ ըլլալով՝ ահաւասիկ հիմայ որ կանչեցիք եկանք. մենք ոչ զինուոր ենք, ոչ հարուստ, այլ պանդուխտ և օտարական, և մեր կրօնքին պաշտաման համար ժողովուած ենք հոս. ահա ձեր ասջևն ենք, ինչպէս որ կ'ուզէք դատեցէք զմեզ, սպանեցէք կամ ներեցէք»:

Այս խօսքերը ազդեցութիւն ըրին բարբարոս իշխանին վրայ, և պատկառելով վարդապետին վայելուչ հասակէն, անվնաս պահեց. հրամայեց որ ժողովուրդն ալ քարայրէն իջեցնեն: Երկու քահանայք ձայն տալով կանչեցին ժողովուրդը, որ արդէն մահուան սարսափէն բռնուած՝ սուրբ Հաղորդութիւնը ընդունած էր. նախ վանքին աղբիւրէն իրենց տապը անցուցին եւ յետոյ եկեղեցւոյ բակին մէջ ժողովեցան: Բարբարոսները ասոնցմէ կարողները զատեցին եւ

մնացածը արձակեցին. իսկ Վանական վարդապետը ծախեցին չրջակայ տեղեաց քրիստոնեայններուն ութսուն դահեկանի: Երբ նա կ'ուզէր ուրիշներն ալ ազատել, գնելով կամ ուրիշ միջոցով, թաթարները չէին տար «Մեդի պէտք են» ըսելով, ու քշելով կը տանէին հետի և բոկոտն. բայց հայ գերինները ամէն անգամ քիչ քիչ փախչելով զրեթէ ամենքն ալ ազատեցան, բացի երկու քահանաներէն որոնք ցորեկ ատեն փախչիլ փորձելով՝ բռնուեցան եւ սպանուեցան:

Նախախնամութեան հրաշքով ազատելով արիւնարբու բարբարոսաց ձեռքէն, գնաց Վանական վարդապետ իր առաջին տեղը՝ Խորանաշատ, և դպրոց մը բանալով կը հրահանգէր ուսումնատենչ մանկտին: Մեծ հըմտութիւն ունէր Հին և Նոր Կտակարանաց և անոնց մեկնութեանց. ուստի երբ Իննովկենտիոս Գ (1243-1254) Քահանայապետին թելադրութեամբ հարցուեցաւ Հայոց, թէ զՀոգին սուրբ ի Հօրէ՞ միայն թէ նաեւ յՈրդոյ ալ կը խոստովանին, այն ատեն մեր Կոստանդին Ս. կաթողիկոսը ժողով գուժարեց Սիս մայրաքաղաքին մէջ (1251), եւ յետ երկար քննութեանց՝ Ս. Գրքի եւ Ս. Հարց վկայութիւններով հաստատեցին թէ

Հոգին Սուրբ ի Հօրէ և յՈրդոյ կը բըղխի միանգամայն, և թէ Հայոց եկեղեցին այս ճշմարտութիւնը ի սկզբանէ հետէ ճանչցեր և դաւաներ է: Թէպէտ նոյն ժողովին մէջ քանի մը յոյներ և ասորիներ չընդունեցան դոյս, բայց Հայերը հաստատ իրենց դաւանութեան վրայ, առանձին թուղթով ժողովին վճիռը իմացուցին Սրբազան Քահանայապետին: Վանական վարդապետը որչափ ալ ժողովին ներկայ չէր կրցած ըլլալ, սակայն հետազօտելով բոլոր զրբերը, այս ողջամիտ վարդապետութիւնը իր մեծ հեղինակութեամբ հաստատեց, և յատուկ գրութիւն մը ըրաւ դաւանանքի՝ որ կը գտնուի իր աշակերտին Կիրակոսի պատմութեան մէջ. այս թուղթը յաւերժական գովեստ մ'է իր մտաց լուսաւորութեան և գիտութեան:

Այսպիսի բազմարդիւն կեանքով մը իր հասակին եօթանասներորդ տարին հասաւ. այնուհետեւ իր բաղձացած հանգիստը շատ չուշացաւ: Աղուհացից միջոց, Խորանաշատ վանքին մէջ սրբատուն հոգին աւանդեց 1251ին սուրբ վարդապետը. ճգնասուն մարմինը թաղուեցաւ, ամբաւ բազմութեամբ աշակերտներու և ժողովրդի, Խորանաշատ վանքին ամենէն փոքր եկեղեցւոյն մօտ, աղքատաց

գերեզմանին մէջ, ինչպէս որ ինքը փափաքեր էր:

Այս կենսագրութիւնը քաղած ենք Բ և Գ Յայտնաւորներէն և մանաւանդ իրեն աշակերտ Կիրակոս Գանձակեցւոյ Հայոց Պատմութեան Բ Յայտնաւորը յունուար 31ին, իսկ Գ՝ 29ին կը գնեն վարդապետին յիշատակը:

Վանական վարդապետի գլխաւոր գրութիւնն եղած է Պատմութիւն թարարաց կամ Նետողաց, սակայն այժմ ձեռքերնիս չունինք զայն, որ մինչև 1812 Հունգարահայու մը քով կը գտնուէր (Հայագատում. Պատմիչք, 85. Ալիշան):

Ունի Մեկնութիւն Յովբայ, զոր ուրիշ հեղինակներէ հաւաքեր է, համառոտարան է և գեղեցիկ յորդորակներ կը բովանդակէ. ինչպէս նաև Համեմատութիւն Հին և Նոր Կտակարանաց, Ճառք, տեղեկութիւնք Տարեգլխոյ, Առաջաշորաց Պանոց, Հարցմունք և Պատասխանիք, համառոտ և հետաքրքրական գրութիւնք:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐԳԵՊ. ՍԵՐԱՍԻՈՅ,

ՍԵՂԵՍՏՐՈՍ ԵՒ ԹԷՈԴՈՐՈՍ ԱՔԵՂԱՅԻՔ

Երբ աշխարհաւերն Լէնկթիմուր Բարեւրնի տիրեց և Օսմանեան պետութեան սահմանները կը դիմէր, Սերաստիոյ քաղաքէն Պուրհանատտին կամ Պուրհան զազի անունով բռնաւոր մը, օգուտ քաղել ուղեւորով պարագաներէն, ապստամբեցաւ Սերաստիոյ ամիրայէն, և սպաննելով զայն՝ իշխանութիւնը գրաւեց. բայց ինքն ալ այնքան բռնաւոր էր, որ զորքն անգամ չկարենալով համբերել՝ ապստամբեցաւ, և կ'ուզէր պատժել զանիկայ մահուամբ մը՝ որ կարենար իր ըրած զոհերը քաւել: Սակայն մասնիչներու ձեռքով յայնուելով դաւակցութիւնը՝ տասներկու հոգի սպանուեցան. քանի մը շարախօսներ ամբաստանեցին նաև Ստեփանոս արքեպիսկոպոսը, իր ապստամբներուն զըրգոխ և խորհրդակից: Բռնաւորը գունդ մը զրկելով՝ վանքին բոլոր միաբանները ձերբակալել հրամայեց. բայց եպիսկոպոսը շատ պաղատանքով և կաշառքով իր վանական-

ները իրենց տեղը թողուլ տուաւ և ինքը երկու ծերագոյն արեղայներով, որոց անուններն էին Սեղբետարոս և Թէոգորոս, բռնաւորին ներկայացաւ. Պուրհան զազին աւառնային ջերմութեան պատճառով Ազլարու լեռը քաշուած էր իր հովոցներուն մէջ: Հոն դատեց սուրբ եպիսկոպոսը և մէկ յանցանք չգտաւ անոր վրայ. և թէպէտ ճշմարտութիւնը իմացաւ, սակայն շուզեց զանոնք արձակել, այլ ըսաւ. «Չեմ հաւատար ձեր ըսածին մինչև որ հաւատաքնիդ շուրանաք և մեր կրօնքը չդաւանիք»: Եպիսկոպոսը եւ արեղաները մերժեցին առաջարկը, եւ աներկիւղ՝ մահը ուրացութենէ նախամեծ արեցին: Բարկանալով բռնաւորը՝ հրամայեց զլսատել սրով երկու անգամ ուժգին զարկին դաշիճները: Ստեփանոսի գլուխը անվնաս մնաց. սուրը բթացեր էր յանկարծակի: Կախարդութիւն համարելով, բռնաւորը շորս մարդիկներու հրամայեց որ երկու ձեռքերը եւ երկու ոտքերը կապեն. յետոյ զարկաւ դաշիճը և մէջքէն երկու բաժնեց եպիսկոպոսը: Կարգը եկաւ արեղաներուն. անօրէնները կը կարծէին որ եպիսկոպոսին մահը զանոնք պիտի վախցնէր, բայց հակառակը եղաւ: Անոնք զիրար յորդորեցին նմանելու իրենց

առաջնորդին և քաշութեամբ արժանի եղան մարտիրոսական պսակին:

Սփռեց Աստուած անոնց մարմնոյն վրայ պայծառ լոյս մը, զոր այլազգիք ալ տեսան. բայց չամչցան ըսելու թէ այդ՝ միւս տասներկու այլազգիներուն վրայ էր և ոչ թէ քրիստոնէից: Այն ատեն բռնաւորը զատել տուաւ սրբոց մարմինը այլազգի դիակներէն, և ակնյայտնի լոյսը սրբոց մարմնոյն հետ գնաց, նախատինք անհաւատից եւ փառք քրիստոնէից: Անօրէնը բացօթեայ տեղ նետել տուաւ, որպէս զի թաշուններու եւ անասուններու կերակուր ըլլան. բայց քրիստոնէայք զացին գողցան եպիսկոպոսին մարմինը, և եկեղեցւոյ մը մէջ զետեղեցին. իսկ արեղաները փլատակի մը տակ թաղեցին:

Պուրհատտին գոհ չըլլալով սուրբերուն արինոսովը, գնաց կողոպտեց Ս. Նշանու վանքը, որուն առաջնորդն էր Ս. Ստեփանոսը. այլազգիներ բնակեցուց հոն, հազարէն աւելի բարտի ծառերը կտրել տուաւ, և ահագին տուգանք անոնելով արեղաներէն՝ կիսաւեր վիճակի մէջ թողուց վանքը եւ գնաց. բայց ինքն ալ շուշացաւ իւր անօրէնութեանց փոխարէնը ընդունելու. վասն զի իրեն նման անօրէն մ'ալ իր վրայ յարձակելով չարաչար մահուամբ սատակեց զինքը:

Ս. Նշանու վանքին ժամանագրութենէն կամ կոնդակէն (որ ձեռագիր է) օգտուեցանք այս կենսագրութեան մէջ: Բ և Գ Յայտաւարները յունիս ՉՅին կը դնեն այս տօնը, սակայն Բը, բաց ի դաւանութենէ մը. կը բովանդակէ նաև ուրիշ կարևոր տեղեկութիւններ Սերաստիոյ և Ս. Նշանի նկատմամբ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆԱՅ

Չորրորդ Հայոց Չմշկածագ քաղաքէն էր Յովհաննէս երէցը. հեզ էր, համբերող, ազօթասէր, իր պաշտօնին մէջ եռանդուն, խնամակալ որբոց և այրեաց: Սովորութիւն է որ առաքինիները միշտ նախանձ կրեն. այս սուրբն ալ քանի մը նախանձորդ քահանաներու կրից զոհ եղաւ, որ ոչ միայն զինքը՝ այլ նաև իր ժողովուրդը կը նեղէին երկար ժամանակ: Բայց նեղութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ այլ ևս անտանելի էր. ստիպուեցաւ այլազգի ամիրային

հրամանով քաղաքէն դուրս եկեղեցի մը շինել և իր ժողովուրդովը հոն կատարել աստուածային պաշտամունքները: Աղբատութիւնը շնորհեց փառաւոր եկեղեցի մը կանգնել, այլ փայտաշէն՝ համեստ մատուռ մը. հազիւ թէ հոն հանգստութիւն գտեր էին, քահանայից նախանձը դարձեալ բորբոքեցաւ, ամբաստանեցին զայն ամիրային առջև. ամիրան իսկոյն զօրք եւ հրաման զրկեց՝ եկեղեցին քահանային հետ այրելու: Կէս գիշերին այդ խռոնաղանձ ամբոխը հրէից պէս՝ առաջնորդուած քահանաներէն, յարձակեցան եկեղեցւոյ վրայ և կրակ տալով այրեցին. իսկ քահանան բռնելով՝ և ձեռքերը ոտքերը կապեցին և բոցերու մէջ նետեցին: Երբ եկեղեցին մոխիր դարձեր էր, Յովհաննէս քահանան ալ հոգին աւանդած էր 1403ին. բայց մարմինը անարատ մնացեր էր, մազ մ'անգամ այրած չէր: Չինուորները անոր աջը կտրելով՝ գիշեր ատեն ամիրային կը տանէին, երբ յանկարծ մատերէն հինգ ջահերու պէս լոյս սկսաւ սփռել՝ շուրջը, զոր ամիրայն ալ տեսնելով ցաւեցաւ ըրածին վրայ, և հրաման տուաւ շքեղ յուղարկուելու թաղել անոր մարմինը, որուն վրայ դարձեալ լոյս ծագելով՝ Աստուած

փառաւորեց իր հաւատարիմ պաշտօնեայն,
ի հեճուկս նախանձոտ հակառակորդներուն:

* * *

Այս վկայիս պատմութիւնը ունին երկու
Յայսմաւորներն ալ, բայց Բը մարտ ՉԴին,
մինչդեռ Դ՝ սեպտեմբեր 10ին: Բ Յայս-
մաւորը կը յայտարարէ որ Դաւիթ եպիս-
կոպոս մը (Չմշկածագի՞) շարադրած է այս
վարքը:

ՎԱՐԴԱՆ ՎԿԱՅ

Այս արի նահատակը Բաղէշի Դատվան
գիւղէն էր, շատոնց արդէն ամուսին եւ
հայր եղած, առանձնութեան սիրովը հրածելտ
տարով իր կնոջ և որդիներուն՝ կրօնաւորե-
ցաւ:

Վանքերը կ'այցելէր եւ առաքինի կրօնա-
ւորներուն օրինակին նմանող կ'ըլլար: Լսե-
լով որ Բաղէշի մէջ տիրող ամիրայն քրիստո-
նեաները կը տանջէ և հաւատքնին ուրա-
նալու կը ստիպէ, սուրբը վանքէն քաղաք
եկաւ, և աղաչեց քրիստոնէից որ ամիրային

տունը իրեն ցուցնեն, որպէս զի քաղցրու-
թեամբ զայն յորդորէ չհալածելու. ամէնքը
զինքը ծաղրեցին, բայց վերջապէս մէկը
գտնուեցաւ որ իրեն տաշնորդեց դէպ ի ա-
միրային պալատը: Երբ ամիրան անոր գալը
տեսաւ, կարծելով որ ուրանալու կու գայ
չատ ուրախացաւ, եւ հարցուց իսկոյն թէ
ինչ է խնդիրքը: Այն ատեն Վարդան սկսաւ.
«Տէր իմ, լսէ ինձի քաղցրութեամբ. ես եւ
դու մէկ Արարչի մը ստեղծուած ենք, եւ
մէկ ծնողաց զաւակ, այսինքն Ագամայ. դու
ալ մարդ ես՝ մենք ալ մարդ ենք, ինչո՞ւ
զմեզ քրիստոնեաներս կը նախատես կը տան-
ջես. եթէ Աստուած քեզի իշխանութիւն
տուաւ և մեզի ծառայութիւն, պէտք չէիր
իշխանութեամբդ զեղծանիլ»:

Բարկացաւ ամիրան անոր համարձակու-
թեան վրայ եւ բռնագատեց որ հաւատքը
ուրանայ: Վարդան հաւատոյ դաւանութիւն
մ'ըրաւ: Գաղանացաւ ամպարիշտը, վագրի
պէս վրան յարձակեցաւ և երկու ձեռքով
սկսաւ հարուած իջեցնել Քրիստոսի գառան
գլուխը: Վկայն այս միայն ըսաւ. «Ո՛վ ա-
միրայ, եթէ վախնայի քու ծեծելէդ՝ արդէն
հոս չէի գար, բայց ես իմ Քրիստոսիս, իմ
Աստուծոյս համար մահն ալ յանձն առեր

եմ. վասնզի եթէ մեռնիմ արժանի կ'ըլլամ գինքը տեսնելու վայրկեան մը առաջ, և այն է արդէն իմ փափագս» :

Վայրենասիրտ ամիրան հրամայեց որ մերկացնեն զայն, բոկոտն և գլխիբաց բանտ տանին, ուր ձմեռնային եղանակի մէջ կայեցին զայն կոճղի մը և կը շարչարէին անհնարին լիկա՛ւօք. իսկ ինքը զՍտուած կը բարերանէր և Յիսուսի շարչարակից ըլլալուն վրայ կ'ուրախանար: Երեք օր այսպէս անցնելէն վերջը՝ ամիրան հրամայեց կրկին իր առջևը բերել. գարձեալ յուրացութիւն յորդորեց, հարստութիւն ու պատիւ խոստացաւ անոր. բայց տեսնելով վկային հաստատուն հաւատքը ու ամէն տեսակ փորձի մէջ ալ զայն անշարժ գտնելով, սաստիկ յանդիմանեց և իբրև օրինաց անարգող մը դատաւորին զրկեց: Յայտնի էր դատաւորին վճիռը. «Եթէ, ըսաւ, չդառնաս մեր օրինաց՝ պիտի սպաննուիս»: Յայտնի էր նաև սուրբին տալիք պատասխանը. «Մարմինս կը սպաննես, բայց հոգիս ոչ»: Ասոր վրայ զայրանալով դատաւորը՝ հրամայեց քաղաքէն դուրս հանել եւ սպաննել: Ամբաւ բազմութիւն խռնուեցաւ անոր շորս կողմը, ինչպէս անօթի գայլեր որսի մը շուրջը, և երբ երա-

նելին իր դաւանութիւնը կը կրկնէր, անոնք վրան դիմեցին քարով և բրով յօշոտեցին անոր մարմինը 1421 թուին: Երկրորդ օրը Հայերը շատ ստակ տալով ամիրային, առին թաղեցին սուրբը, որուն նշխարներուն զօրութեամբ շատ բժշկութիւններ կատարուեցան:

*
*
*

Մայիս 16ին կը գնէ Բ Յայտաւորը հակառակ Գին, որ յունուար 4ին ունի: Առաջինը ճոխ և լայն յառաջարանով մը կը սկսի, և պատմութեան հետ կը հիւսէ խօսակցութիւններ. միւսը, ըստ իր սովորութեան, համառօտարան է:

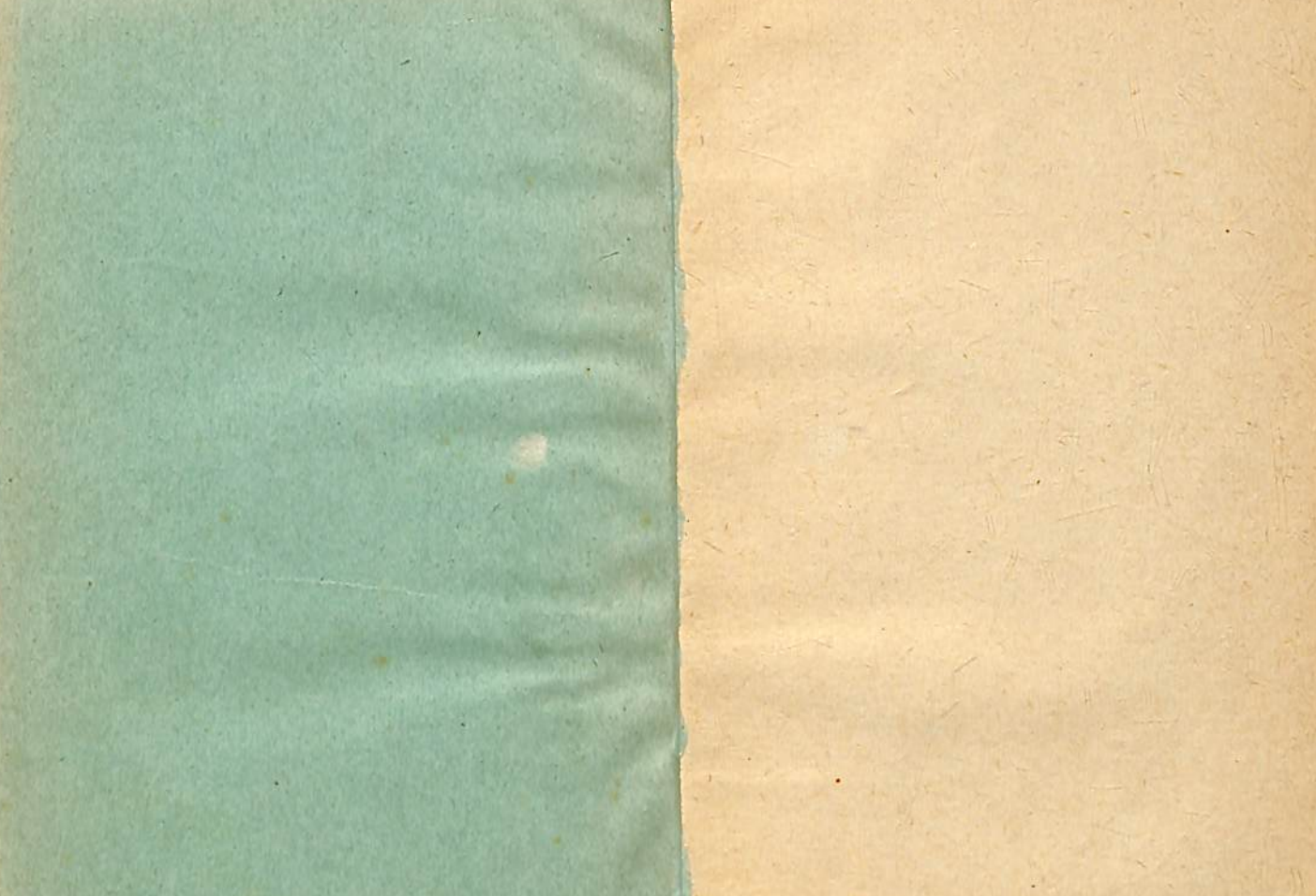

Յ Ա Ն Կ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՆԵՐՈՒՆ

1. Յառաջաբան	էջ	8
2. Ս. Թէոզոր Սալհունի	»	9
5. Սահակ Աբեղայ	»	19
4. Խաչիկ Վարդապետ	»	25
5. Սրբուհի Թագուհի և Իրզափայտի Վկայները	»	26
6. Սմբատ Բազմայաղթ	»	50
7. Յովհ. Իմաստասէր	»	55
8. Երկրորդ Ատմեանք, Գէորգ Ակէ- 9. սցի և Խոսրով Գաբեղեան	»	41
10. Սմբատ Խոստովանոց և իր նահա- տակակիցները	»	45
13. Աշոտ Ա Բագրատունի	»	50
12. Մաշտոց Վարդապետ	»	56
15. Սմբատ Ա նահատակ	»	60
14. Գուրգէն և Գաւիթ Գնունիք և Միքայէլ	»	67
15. Աշոտ Գ Ողորմած և Խոսրովանոյշ	»	71

16.	Ս. Նիկոն	»	76
17.	Ս. Մակար Հայկազն	էջ	79
18.	Ս. Գրիգոր Հայկազն	»	85
19.	Ս. Սիմէոն Հայկազն	»	90
20.	Ս. Գաւիթ Աքանչեղագործ	»	102
21.	Պետրոս Գեառադարձ	»	110
22.	Գէորգ Մեղրեկ	»	114
23.	Գոհարինեանք և Թէոդորոս	»	116
24.	Գրիգոր Վկայասէր	»	122
25.	Գրիգորիս Գ Պահլաւունի	»	129
26.	Գրիգոր Գ Տղայ	»	154
27.	Գրիգոր Զ Ապիրատ	»	159
28.	Գէորգ Աշիկայ	»	142
29.	Վանական Վարդապետ	»	146
30.	Ստեփ. արքեպիսկ. Սեբաստիոյ և Սեղբեստրոս, Թէոդորոս Աբեղայք	»	155
31.	Յովհաննէս քահանայ	»	156
32.	Վարդան վկայ	»	158

1986

«Ազգային գրադարան»

NL0028896

52

1931